

Vikerkaar

2/1994

Escobari ja Saluri luulet. Kivastiku "Palun õnnelikuks." GADAMER ütleb, elu on peatuspaik keeles. Ü. Pärli venestamisest ja kultuuridialoogist Eestis. Merilai: Kuidas Kangrot unes näha? Eliade okultne ja nüüdismaailm II. Nii loodi müüt 40. a juunist. Vaatenurgas Raudam ja Volt. Taklaja lahkab *Russland*'i. Lutsu följeton. A. Keskküla SKKE 1. aastanäitusest.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 9. aastakäik.

Veebruar 1994. Nr 2

Sisukord

Jaime Jaramillo Escobar *Surmasalmid* 1
Mart Kivastik *Palun õnnelikuks* 2
Rein Saluri *Luulet* 44

Ando Keskküla *SKKE 1.aastanäitus lõppenud, 2. tulekul* 48

Hans-Georg Gadamer *Elu on peatuspaik keeles* 51

Arne Merilai *Susi ehk kuidas Bernard Kangrot unes näha* 54

Ülle Pärlil *Venestamisest ja vene kirjandusest Eestis* 60

Mircea Eliade *Okultne ja nüüdismaailm* 67

Andres Adamson *Müüdi sünd* 70

Arnold Hinnom *Suur heitlus* 74

Elav ajalugu

Viktor Grünberg *Eestlastest kaugluurajad Põhjalas* 78

Vaatenurk

Toomas Raudam *"Nagu" nagu nuga* 84

Mihkel Volt *Visna roosas ümbrises* 87

Foorum

Andres Taklaja *Rusj, Russia, Russland, Vene, Venemaa, Rossia* 86

Lahtisi lehti

Oskar Luts *Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus* 92

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvifotod: Ly Lestberg, Toomas Kohv, Jüri Kaarma

Esikaanel: Jüri Ojaver

Tagakaanel: Aili Vint

JAIME JARAMILLO ESCOBAR

Surmasalmid¹

Hispaania keelest tõlkinud Ain Kaale

Kui Surm tuleks minu juurde
ja kinni mu jalast rabaks,
mina tal haaraksin peast
ja seda ei laseks vabaks.

Kui Surm viiks kaenla alt hoides
mind jalutama ja jätma
mu kaenla alla peaks käe,
siis pitsitaksin ta kätt ma.

Ma kargaksin aknast välja,
kui Surm tikuks minu voodi,
jõekaldale põgeneksin
ja näiksin seal jõevee moodi.

Kui Surmaga seisma peaksin
silm silma vastu kesk tuba,
teda ehmataksin, öeldes,
et maha mind löödi juba.

Ehk nii või teisiti leian
ma Surma eest pääsmisteegi...
Kui ta mind küsib, siis öelge,
et mind ei tunne ju keegi!

¹ *Coplas de la Muerte*. Tekst pärineb Mariamercedes Carranza koostatud antoloogiast *Nueva poesía Colombiana* (Bogotá, 1971). Autor on sündinud 1935. aastal.

MART KIVASTIK

PALUN ÖNNELIKUKS

Ma pean ennast kuidagi sisse juhatama, ma pean kuidagi alustama ja ma alustan kohast, mis on ebamäärane, mis ei ole veel lõpp, kuid on ammu algusest möödas, sest lapsed magavad kõrvaltoas ja mul pole õigust midagi kõva häälega nõuda.

Ma ei ole veel vana, kuid ma ei ole noor, ja selles mõttes on võimalusi vähem. Mu isa on just töölt koju jõudnud, tema raudrüü vedeleb nurgas ja mu noorem vend püüab selle küljest üksikuid juppe korjata. Ma olen Tallinnas käinud tuhat korda enne seda, kui ma naise võtsin, ja paarkümmend korda ka hiljem. Need korrad on üheks halvaks mälestuseks segunenud, millest ma eriti ei tahaks rääkida, kuid esimene kord on mul meeles. Nagu oleks see olnud eile.

Tookord, kauges lapsepõlves, Tallinnast tagasi tulles, meenus mulle mu ema, tema pehmed käed ja see, kuidas ta mind hoidnud on. Mu süda igatses Tartusse tagasi. Ma pagesin number kaks trammile. Oli kevad ja õhk värsked, ma rõõmustasin lõpmatult, kui trammist pääsesin. Ma tormasin mäest üles, autodega võidu, ma ei saanud ju trammidega võidu joosta, sest need keeravad ju ära, kuid mu jalatallad kompasid muru mu all, eile oli sadanud esimest kevadvihma, te ju teate, mis see tähendab, isegi vanale inimesele. Aga mina olin ju veel laps! Nii neliteist või. Ma tormasin mööda muru nagu varsake, jooksin Tartu maantee poole, kaugel silme ees sillerdas viadukt. Ringteel oleks ma peaaegu auto alla jäänud. Mu süda seiskus, kuid suur isekallutaja pidurdas viimasel momendil. Kui ma silmad avasin, olin silmili asfaldil. Ma ei julgenud üles vaadata. Keegi silitas mu pead. Ma vaatasin. Üleval oli lahke autojuhinägu! Tule püsti, junsu, ütles autojuht. Ta mõistis mind, Ta mõistis mind isegi siin, Tallinnas. Ta sai aru, et ma kiirustan koju, ema juurde. Ma lehvitasin juhile, ja nüüd juba rahulikult sammul, kuigi veidi erutusest värisedes, astusin ma edasi. Kui ma viadukti alla jõudsin, muutus hetkeks kõik pimedaks, kuid juba järgmisel momendil puutusid mu noored varbad rohelist kevadmuru, kannad kargasid rõõmsalt krooksudes kahele poole laiali, ees oli päike ja kevad. Ees oli Tartu.

Nii maantee ääres lonkides ja hääletades jõudsin ma väsidagi. Lähedal polnud ainsatki küla. Lennuvälgi oli kaugele selja taha jäänud. Istusin murumättale ja avasin kõhnukese märsi. Viimane leivakannikas oligi sinna jäänud. Närisin leivaviilu ja jõin peale värsket kastevett. Palju siis ikka lapsele vaja? Ma olin ju kõigest umbes neliteist. Autod ei peatunud, ma vajusin sügavasse unne. Unes nägin ma üht luupainajalikku lugu. Vist ma visklesin murul, kui magasin.

ma seisin ühe toimetuse ukse taga Julia oli mu loo kenasti ära trükkinud ma ainult kõhklesin kas ma annan esimese või teise ma võin ju öelda isegi selle

koha nime nii et keegi aru ei saaks see oli ajakiri "Gnimool" ma närveerisin päris korralikult sest tookord oli mul veel himu seda lugu sinna toppida nii siis ma seal seisin ja tegin nagu oleks julge ja ei läheks üldsegi korda mis ta mulle ütleb keegi jõi kõrvaltoas šampust siis keris sealt ennast üks välja ja oli närviline et ma ta istumise ära rikkusin ta tuli sealt laua tagant välja ja kutsus mu kaasa ta ütles tulge kaasa ma olin nii viisakas kurat ma polnud õlut joonud ma olin hambaid pesnud ja habet ajanud ja kuradi kurat nii kui me tema tuppä jõudsime siis ta ütles mulle istuge palun kas sa ikka tead mis tähendab kui öeldakse istuge palun täpselt nii ühe hingetõmbega ja veidi naeratatakse nagu lumekuninganna kui sina ei tea mis tähendab istuge palun puhake jalga ärge muretsege siis ma ütlen sulle et istuge kurat võtaks palun tähendab et ta võtab endale aega kogub selliseid sõnu millega sind kuu peale saata ma pole mingi loll ma sain aru mis ta tahab aga ma olen kõigest inimene ma lootsin et nüüd vahest ainult seekord tähendab istuge palun seda et ma kirjutasin hea jutu et ta ei raatsinud mulle sellepärast varem vastata et tahtis padja alla peita veelkord öösel üle lugeda nagu Dostojevski aeti keset und üles tuldi ukse taha suurepä-rane Fjodor sa oled geenius ma kaotasin selge mõistuse ja arvasin tõesti nii kuradi häbi mul oli hiljem ta krabas mu geniaalsuse kuskilt lauasahtlist ja naerutas no ometi siis ma oleksin pidanud ju mõistma aga ei ma tahtsin ju elada alles siis kui ta hakkas mulle mu lugu ümber rääkima ma läksin natuke pilve aga ei näidanud välja muidugi näitasin ma vist vajusin tuhaks kokku näost halliks kindlasti hingeldasin ja süda tagus trummi siis see tuligi ehk viiksitate mõnda noorteajakirja ma ütlen seda veelkord ehk viiksitate mõnda noorteajakirja ta ütles istuge veel istuge veel tähendab et sa oled eriti suure jama kokku kirjutanud

Sel hetkel unenägu katkes. Või ei, ma ärkasin õudusest. Košmaar kestis veel mõttes edasi, aga ma siiski sain aru, et see pole tõsi, kõigest unenägu. Ma olin unes higistanud. Veel viimane leivakannikas oli mu kõrval murul. Ma olin unes nii viselnud, et muljusin suure osa maanteeäärsest rohetavast vaibast. Õnneks võeti mind järgmisel momendil peale. See oli õdus taluvanker, mida vedas valge lakaga tugev tööhobune. Turul käinud maainimesed olid teel koju, Võrumaale. Ma tahtsin neile õhinaga midagi rääkima hakata, kuid valge rätikuga, lahke näo ja heade silmadega eideke sulges mu suu. "Istu sinna vankriperra, noormees, me teame, et sa lähed koju ema juurde."

"Kust teie seda võite teada, pereemand?" küsisin mina.

"Me nägime su ema, kui Tartust mööda sõitsime, ta seisis kodu lävel ja ootas sind. Tema ütleski meile, et kuulge, head inimesed, kui näete Tallinnas Marti, mu poega, siis ütlege, et ta koju tuleks. Söök on ammu valmis," ütles eideke.

"Aitäh, eideke, millega saaksin küll teile tasuda?"

"Kasva heaks inimeseks, Mart," ütles eideke ja keskendus hobuse juhtimisele, sest taat oli ohjade taga tukastama jäänud. Ma viskasin end vankrile heintesse ja pöörasin pilgu taevasse. Seal sõudsid valged pilved sinises taevas. Mulle tuli meelde, et mu onu on lendur ja ma kujutlesin, kuidas ta kihutab pilvede vahelt läbi, kiiver peas, lennukirool käes, istub hõbedases teraslinnus,

päikesepriidid ees, ja teda kutsutakse piloodiks. Nii ma mõtlesin ja tegin käega ettevaatamatu liigutuse. Mu käsi kobas midagi siidjat ja pehmet. Ma lausa ehmatasin ja keerasin end sinna. Samal hetkel toimus mu elu suurim häbi. Isegi tähele panemata olin ma käega jõudnud peretüdruku seeliku alla. Ta istus otse mu vastas ja naeris heledat naeru. Ma pidin häbist surema.

"Vabandust, neiu," ütlesin mina.

"Pole midagi, Mart, nii kasvataksegi suureks," ütles peretütar. Jumal küll, ma vaatasin, mis oli juhtunud, selle asemel et kätt tüdruku reite vahelt ära võtta, olin oma käe sinna unustanud! Käsi oli minust sõltumata edasi roomanud ja kobas nüüd, mu jumal, ma ei söanda öelda, mida. Ta pani sõrme suule ja naeratas. Ta sulges silmad ja tema hele-heledad juuksed katsid ta näo. Tema rind tõusis õige natukene ja huuled liikusid vaevumärgatavalt. Ta avas silmad ja ütles: "Tule, kallid."

Ma uinusin õige pea soojas süleluses. Kuigi ma olin alles neliteist või nii. Siiski on see üks kaunimaid mälestusi mu elus. Hiljem olen ma seda tüdrukut igalt poolt otsinud, ka Poolast, kuid otsingud pole kandnud vilja.

Kui ma Tartus vankrist maha läksin, unustasin neiu aadressi järele pärida. Ema oli mul ju vastas, kohtumisrõõm sundis mu paljutki unustama. Kui ma ema sülelusest vabanesin, oli lahke pererahvas juba läinud. Vaid kaugel õhtupäikese kiirtes võis aimata hobuse võimast kontuuri. Ja võib-olla oli see käsi ja hele hääl, mis hüüdis mulle. Aga võib-olla ma lihtsalt kujutlesin seda. Sest ma olin esimest korda elus armunud. Mõni aasta hiljem võtsin ma naise.

lugemisest nii palju et ma panen koma sinna kuhu tahan kui ei taha ei pane ja kui ma räägin mõnda asja millest ma tegelikult rääkida ei saa siis ma ütlen seda kaude vihjamisi salatsedes või annan mingit moodi mõista Julia vaatas mu pükse ja ma oleksin olnud viimane lurjus kui oleksin öelnud et ära tee neid korda kui sul isu ei ole ma ütlesin palun tee mu püksid korda sest ma ei saa muidu homme Tallinna minna ta vaatas jälle mu pükse ja talle tuli kõik meelde mis ma olin talle teinud vaevalt talle tuli meelde mida ma ei olnud teinud ma pole varastanud pole kakelnud pole tööl käinud pole üles ärganud vara hommikul ja poest juustu ostnud ma pole hiljagi poest juustu ostnud ma pole lihtsalt poes käinud sest mul ei ole raha ja poes on järjekord kus peab seisma aga seista mulle ei meeldi kas ma ütlesin et ma pole tööl käinud? ma pole teda peksnud ega ähvardanud pole luku taha pannud ja kirunud pole kahtlustanud või kui siis õige natukene ma pole ennast tast paremaks pidanud kuigi ta on ju naine! ma pole midagi teinud ma olen ainult Tallinnas käinud ja olen aeg-ajalt valetanud see läheb mulle südamesse ta ütles et teeb nad korda mu püksid ma teen su püksid korda et sa Tallinnasse saaksid minna nii ei tohi öelda peab mängima vihast sest järeleandmine haavab kedagi kui ta ütles et ta teeb mu püksid korda hakkas mul häbi ja mul tuli meelde üks või õigemini tormasid mulle pähe kõik korrad kus mul oli olnud häbi kõik korrad Tallinnas välja arvatud üks mis oli Tartus see mis Tartus oli oli minu süü mitte Tartu Tartu on suurepärane linn ja mul ei ole õigust ta kallal iriseda isegi kui teinekord vihast peast tahakski ma lugesin korraks päris alguse üle ja see ei meeldinud mulle

üldse kui ma ei oska kirjutada siis on kõik läbi seda ei maksa nii tõsiselt võtta kuigi see ei ole mingi poos ma ütlen mis pähe tuleb ausam oleks öelda, et ma lugesin alguse läbi ja leidsin et see on suurepärane

ma ei lähe üldse enam kunagi Tallinnasse ma jään koju ema juurde ja ei käi nimelt tööil üks nendest häbitordadest oli selline ma ei räägigi kuidas ma Tallinnasse sõitsin sest ma ei taha kellegi tuju rikkuda sõit Tallinnasse pole mingisugune naljaasi sest sul või mul tegelikult ei ole kunagi raha aga bussijaama nurga juures Tartu maanteel müüakse alati moosipirukaid ma olen küll vaene aga suure isuga alati kui ma neid pirukaid näen tuleb sülg suhu ja siis pirukamüüja vist imestab mind kui ma tast kaugemale lähen nii ükskõikse näoga kui üldsegi võimalik ja aina tatistan tänavale kuidas ma üldse paksuks oskasin minna nii vaesena? ma olen vist nii ablas et jätan kõik endasse ja muudkui kasvan tookord olin ma otsustanud filmirežissööriks hakata polegi paha plaan või mis? see kõlab lihtsalt oli vaja viia paberid kuhugi kus need läbi loetakse ja olla just nii vana kui tarvis kõik need paberid kirjutasin ma hooga täis sinna sai elulugu haridusttõendav dokument ja ma õppisin siis veel vist ka muusikakoolis või ülikoolis kuid see mu häbitunnet ei vähendanud sugugi veel oli mul kahe päevaga kirjutatud kolm novelli ja ma olin kindel et kunagi käegakatsutavas tulevikus tõlgitakse nad vähemalt läti ja poola keelde ma saan kuulsaks ja nii edasi, Ameerika! pole mõtet sest rääkidagi ma nägin seda väga südamlikku inimest kes mu paberid vastu võttis kaks korda esimene kord ta võttis mult nad vastu ja naeratas sest ma jätan aeg-ajalt esmapilgul tavalise inimese mulje kellelt ei oska midagi oodata teist korda nägin ma teda siis kui ta oli nad läbi lugenud see oli nii ma olin juba varakult Tallinnasse helistama hakanud ja käisin talle peale kas ta on ikka mu surematud läbi lugenud algul ma uskusin kogu aeg et tal pole aega sest mul polnud kahtlust õigemini ma kahtlesin enne oma eluloos ja sünniandmetes kui kirjanikuvõimetes neid teadsin ma on mul rohkem kui kellelgi teisel ma uurisin erinevaid stiile ja olin aru saanud et mus on midagi Faulknerist Hemingwayst Kafkast Dostojevskist Tolstoist Babelist Remsust Mauriac'ist Lutsust Singerist Dumas'st nooremast Dumas'st Simonovist Brechtist Marquezest Jamesist Salingerist Maurois'st eriti Hessest ja Mati Undist mõne nimega ma viskasin siin nalja aga sellest saad sa isegi aru eriti ei meeldinud mulle liigne sarnasus Dostojevskiga sest tollal mulle ei meeldinud venelased praegu ma nii ei mõtle polnud ju midagi teha kui oli nii ma helistasin iga päev Tallinnasse ja sundisin seda kes mu paberid lolli peaga enda kätte võttis ma sundisin teda neid lugema ja endaga kokku saamist kokku leppima see oli nii – kuna teil aega on... kas teil ei ole esmaspäeval kas hommikul ei ole õhtul ka ei ole ma tulen teile koju varahommikul kell seitse või teisipäeval aitäh muidugi ma lunisin selle kokkusaamise välja ja olin rõõmus et ta nii kergesti nõusse jäi miks ei võiks tulevase Polanskiga mõne sõna juttu ajada? ma ei taha rääkida kuidas ma Tallinnasse jõudsin kuid kõigest hoolimata oli mul metsikult hea tuju kui ma olin selle ukse taga kus ta mu paberitega oli ma olin nii rõõmus sest ma olin veendunud et ta on seal sest aeg-ajalt tuleb ette inimesi kes lepivad kokku ja ei tule miskipärast

jutuajamine lõppes kähku ta vaatas mulle otsa ja ma nägin et ta on hea inimene – tal oli must väga kahju te peate veel harjutama kirjutamist ütles ta mulle kui ma ukse taha sain hakkasin ma ulguma kuid ei näidanud seda välja kui ma kodus oma juttusid üle lugesin läks endal süda pahaks punkt punkt ütlesin ma nüüd selleks et algust ei peaks ümber trükkima ma ei viitsi seda teha aga kui igale poole mõni lollus sisse pista mõjub see süsteemselt ja võib jätta mulje nagu olekski tarvilik punkt

Pärast sellist lööki kõmpisin ma vihast nuttes bussijaama poole. See võis olla ka mõni teine kord, kui ma Tallinnast tulin, kuid mu süda läks kergemaks trammist maha astudes. Minu armas Tartu maantee. Ma olin noor, mu hing oli õrn, meeleliigutus vallutas mu sedavõrd, et trammist maha krapsates kükitasin ma otsemaid ja andsin asfaldile suud. Nii armastan ma sind, kodutee! Tartu buss seisis teistest eraldi. Bussijuhi soonilised käed rebisid ükshaaval pileteid. Kui ta minule pileti ulatas, valgustas tema mehist nägu naeratus, paljastusid kaks rida lumivalgeid päevinäinud hambaid. Pole midagi siiramat kui tartlase naeratus. Me mõistsime teineteist poolelt sõnalt. Ta ulatas mulle lahkelt pileti. Ma tahtsin juba minema hakata, kui bussijuht hõikas mind: "Oled see sina, Mart?"

Ma olin jahmunud ja küsisin: "Kust te mu nime teate, bussijuhionu?"

"Ma nägin su ema, kui teele asusin, ta seisis Vanemuise tänavas kodulävel ja hõikas, et kui Marti näete, las ta tuleb ikka kiiresti koju tagasi, sest söök on juba soe."

"Aitäh, bussijuhionu!"

Ma istusin ja mõtlesin oma emale. Vaatasin hämaruses ähvardavalt kasvavat Tallinna linna. Buss hakkas liikuma. Olime vaevalt viadukti alt välja jõudnud, jah, taamal paistiski päike, kui üks neid, kes viimasel hetkel bussi oli jõudnud, minu istme juures peatus.

"Kas tohib teie kõrvale istuda, noormees?"

"Aga palun," tegin ma näitsikule ruumi. Vaeseke oli vihmahoo kätte sattunud. Tema heledad juuksed olid märjalt rasked ja kleepusid õlgadele. Ta oli tõesti noor. Mina võisin olla ehk kuusteist, aga tema mitte üle kahekümne. Vesi tema kiharatest voolas alla, kaelale, tal oli särginööp lahti, vesi voolas kaelale ja sealt nõõbikeste vahelt sisse, ma ei näinudki õieti, kuhu see vesi voolas.

"Te olete nii märg..." Ma olin ta pärast mures.

"Võtke mu ümbert kinni," ütles neiu, "siis hakkab mul soojem."

Mu mälestustest kerkis silme ette midagi, mis ei lasknud mul seda teha. Vaadates neiu valgeid juukseid meenus mulle vanker ja kevadine maantee, heinte lõhn ja jalg, see jalg, mida on vaid üks maailmas.

"Te jäite mõttesse?" küsis neiu.

Ma pühkisin aja varju silmist. Võib-olla hävitasin ma selle liigutusega midagi? Ma pühkisin mõtteist kõige ilusama unistuse, mis mul elus on olnud. Kas ma läksin hetkega halliks? Või muutusin inimeseks, kes mõistab, et parim, mida saab teha, on unustada, või et kõige halvem, mis võib olla, on tõesti uskuda, et sa leiad Tema üles. Kui sa seda uskuma jääd, oled sa õnnetu. See

on ainuke, mida ei saa saada. Ei saa leida Poola riigist üles armastust, mida seal võib-olla ei olegi, kuigi see on muistsete rüütlite maa. Ma pühkisin varju silmilt ja naeratasin: "Pole midagi katki, kaunis neid, ma soojendan teid kohe!"

Ma haarasin hellalt neiu ümbert kinni ja hakkasin suudlustega kuivatama veepisaraid, mis voolasid tema juustest kaelale ja siis rinnale. Ma suudlesin imepehmet valget nahka, tema kõrvu ja juukseid, ja armastus ise surus mu pea allapoole... neiu ohkas nagu roos, kelle kohale on kummardunud päike.

Kõike ei maksa eriti tõsiselt võtta mida ma siin räägin ma ei ole juba nädal aega seda lugu puudutanud ja nüüd panin kaks suurt tähte õige koha peale... see teeb tuska üks mees või siis üksmees ütles mulle kunagi et tead Mart kirjutama peab nii ja naa ja mitu raamatut kindlasti sest muidu sa pole mingi kirjanik see teeb mulle muret sest võib-olla tahakski olla kirjanik kuid mul on ehk kõigest üks kirjanikuühik tulemas üks raamat aga kust neid veel võtta ma küll ei tea seda silmas pidades ma hakkasingi seda lugu kirjutama et endale järgmist ühikut saada oli nii ma panin pealkirja ja kirjutasin selle kokku et oleks segasem tegelikult ma ei teadnudki algusest peale et võiks sõnu nii kokku ajada aga algul tundus see päris huvitav kuigi ma olen kindel et keegi kuskil on need trikid juba ammu ära teinud või ei ole ma arvan et ei ole ma olen esimene ma olen ainulaadne ma kirjutan oma teist raamatut et püüda käituda tolle kamraadi nõuannete järgi ma räägin temast veidi vanasti olid tal pikad juuksed ja prillid ta kirjutas palindroome ja laenas raha ta laenas igalt tüdrukult kolm rubla keda ta tundis ja ei maksnud neid rublasid kunagi tagasi ta maksis ainult siis kui temalt seda vihaselt nõuti mitte üks suur mees maailmas ei suuda teha nii koledat häält kui üks tüdruk kellelt on raha ära laenatud või midagi muud taolist siis läks see kamraad raamatukokku tööle ja lõpetas palindroomide kirjutamise ja sidus juuksed patsi nii et arvuta nüüd ise millal see võis olla üsna selge et mitte väga kaua aega tagasi hiljuti ma nägin teda ühes kohvikus – ta istus nukralt laua taga tühi kohvitass ees tema pikad süsimustad juuksed olid küll patsi pandud kuid lähemalt silmitsedes võis selgesti märgata – mu vana kamraadi siiski noorde näkku olid tekkinud imepeened kortsud tema süsimustadesse juustesse oli segunenud halli tema prilliklaaside taha varjunud silmad küll naeratasid kuid siiski võis märgata neis ujumas nukruse pilvi

Ma viipas inimesi käega ja käskisin hobuselt sadula maha võtta. Tallipoiss jooksis hobust ära viima, ma saatsin teda igaks juhuks pilguga – mulle tundus, et ratsu lonkas paremat tagumist jalga. Siis heitsin hooletu liigutusega peast kübara ja võpatasin kamraadi lauas istet: "Tere, Athos..."

Ta ei vastanud mulle, tema ees seisis kolm tühja pudelit punast veini, ta haaras veel klaasi ja kummutas selle tühjaks. Tema käed värisesid. "Palju sellest nüüd möödas on?" küsis Athos värinaga hääles. Ta oli mu siiski ära tundnud, ta oli mu ära tundnud, kuigi ta oli kaks nädalat selles keldris konutanud. Kui ma vaatasin seda inimvaret, seda aadlimeest, seda Alpimäge, mis oli taandunud künkaks, leekis uus tõeline viha. Ei, ma ei haaranud sugugi mõõga järele, vaid napsasin vöölt nuudi. "Athos, kallid Athos, kus peremees on, kus on selle jälgi urka peremees, ütle mulle!"

Ta tõstis aeglaselt pea ja vaatas mulle silma: "Sa pole sugugi muutunud selle aja jooksul, sa tahaksid teda karistada, jäta, kamraad, sel pole vähimatki mõtet, kelner, veini!"

"Ma käin korraks ära, kui sa lubad," tõusin lauast. Ta noogutas ükskõikselt. Ma läksin piki keldrit edasi ja leidsin pimedast nurgast veinivaatide keskelt õnnetu mehikese. "Sina mats!" sisistasin ma talle, "sina pisike lurjus, mis sa oled mu sõbraga teinud?"

"Halastust, härra!"

Ma ei suutnud seda mehikest lüüa, kuigi oleks tahtnud. Mehike oli käed silme ette tõstnud, ta ei julgenud vaadata, tema hirm oli sedavõrd suur, et ta oli valmis laskma end peksta, enda kaitseks kätt tõstmata! Viimasel hetkel nägin ma pimedusest midagi, mis mind tegelikult tagasi hoidis. See oli imekaunis noor tütarlaps, pika valge patsiga, kes tõusis pimedusest kui haldjas, ta tuli minu poole ja põlvitas mu ette, tõstis alandlikult silmad ja ütles: "Õilis härra, kui te peate vajalikuks kedagi karistada, siis karistage mind. Mees, keda te enda ees kägaras näete, on minu õnnetu isa. Ma ei elaks seda üle, kui te tema kallal praegu vägivalda tarvitate. Ennem suren mina."

Tütarlaps langetas pea, pats kukkus kõrvale ja nähtavale ilmus lumivalge kael. Hetkeks sähvatas mul peas mõte. Kuid ma sain aru, et see pole võimalik. Kas see on tõesti tema? Ei! Tema oli ju surnud. Ma ei tahtnud sellele mõelda, ma ei suutnud sellele mõelda. Ma läksin ära, et mitte näidata oma pisaraid, minu pisaraid. Kui ma laua juurde jõudsin, olid mu silmad märjad, kuid ma lootsin, et Athos seda ei märka. Ometi. "Mis sul lahti on?" küsis Athos.

"Ei midagi."

"Sa võid mulle ju öelda, et ei midagi, aga ma näen ju."

"Sa pead mind hulluks."

"Me kõik oleme natuke hullud."

"Sul on õigus." Ma keerasin veinipudelilt korgi ja valasin välja. Siis sõandasin tunnistada: "Mulle tundus, et ma nägin Constance'i."

Ta ei öelnud midagi, ta lihtsalt pani suitsu ette ja ei öelnud midagi.

"Ütle ometi midagi!"

Ta ei öelnud midagi, ta sirutas käe ja silitas mu pead. Iial ei olnud ma midagi sellist tundnud.

"Nuta, mu poiss. Nuta. Need pisarad tulevad heast, sa ei pruugi neid häbeneda. Sa ei saanud näha Constance'i, mõistad? Sa ei saanud teda näha."

"Ütle, miks?"

"On asju, mida ei saa seletada, on asju, millest inimene on väiksem, on asju, mille vastu ei saa võidelda, isegi kui sa oled väga hea vehkleja, on asju, millega peab leppima, mu poiss."

"Ma ei taha leppida, kuuled, ma ei taha sellega leppida!"

"Constance on surnud."

kurb kui tuju läheb kurb kui ei saa midagi teha kui sul ei ole miski võimalik kurb kui ebaõiglus võidab kurb kui on kurb kurb kui on midagi mida sa oled tundnud ja võid ainult meenutada ma tahtsin seda lugu kirjutada kaks lehekülge

päevas ja nii iga päev kokku nii kaua kui ma elan ma tahtsin nii kirjutada oletame et sada aastat järjest ja see teeb miljon lehekülge mida keegi iial läbi lugeda ei jõua hakkad kirjutama ja tuju läheb halvaks! mul on üks sõber kes tõesti palus et ma kirjutaksin midagi temast ta ütles Mart pane mind ka kuhugi sisse mul oli vähemasti uhke tunne hetkeks aga ma tõesti ei teadnud kuhu teda panna nüüd on see koht vist käes mul on üks pikk sõber kes tahtis et temast kuskil juttu oleks

eile öösel nägin ma unes et olen jälle sattunud "Gnimooli" see kes mu lugusid vastu ei võta istus mu ees ja sihtis mind lambiga näkku mina olin toolile kinni seotud ja mind oli metsikult piinatud ja pekstud "Gnimooli" toimetaja tõusis toolilt ja haaras mind lõuast – sinuga on nüüd lõpp kuradi ahv Tartust ütles tema ma ärkasin ja mõtlesin et olen juba hauas sest ümberringi oli pime

vahepeal käisin ma Tallinnas ja olin pettunud seisin keset lolli linna ja oli tunne nagu oleks saanud väga peksa sest mitu sõpra läks mööda kes tahtsid juttu ajada ja ma ei rääkinud ma andsin ühele habemega mehele dialoogid stsenaariumi jaoks mida peaaegu ei olnud olemas ta luges neid kirtsutas nina ja ei saanud üldsegi aru kui hästi need välja olid kukkunud sest ehk võis ta tahta ise kirjutada kuigi ta ei osanud sugugi kas tasub üldse proovida kui see nii hädiselt välja tuleb kuigi ta pani stsenaariumi mida samahästi kui ei olnud umbes kolmandiku mu suurepärasest sõnadest ei aidanud see sugugi aga nad pakkusid mulle raha mida ei saaks vastu võtta isegi kui teda üldsegi ei ole

raha mida ei saa vastu võtta on liiga väike raha kui see endale kahmata siis oled sa end ära hinnanud ja rohkem ei tasu lootagi siis sa eladki nagu käsn ja sinu hind on kolm pessi sa oled odavam kui limpsipudel ja tunned end näruselt sest ümberringi kõik söövad ja kahmivad taskust pungasid mis ei mahugi kuhugi sisse ära ja siis on linn ma mõtlen see loll Tallinn neid täis kellel on kuuehõlmad punnis ja pruunid päikesepillid ees isegi kui sajab vihma ja sa ise seisad mingil Harju tänaval ja oled tühi limpsipudel kuid ei lähe hoolimata sellest kõhnemaks

muidu ma panin loole vahepeal uue pealkirja mitte üldsegi selle mis seal enne oli aga uut ma ka ei ütle eelmine ei kõlba üldse sest ma mõtlen liiga palju välja ja teiseks ei kõlba ta iseenesest juba tahaks midagi erakordset loed aeg-ajalt mingeid hispaanlasi kes panevad selliseid pealkirju et süda jääb seisma ja siis jätaks heameelega kõik omaenda pealkirjad panemata kuigi jutud nende järel ehk polegi nii halvad? arva mis tahad aga mulle peab jääma võimalus end välja vabandada ja siis ma ütlen et mul on tegelikult üsnagi kenad lood mitte eriti väljapaistvate pealkirjadega mingid ühesõnalised pealkirjad mida oskaks panna igäüks IGAÜKS on muidugi kohutavalt solvavalt öeldud kuigi ma harjutan end mõttega et kõik inimesed on head või muud seesugust sest ma kardan mõnda asja millest ma siiski ei tahaks rääkida hüva üks saeb mu akna taga ja segab üks mu sõber ütleski mulle umbes nii – ega sina Mart ju mingi pealkirjameister ei ole? küsimärgiga ta tahtis mind seda sundida tunnistama ja ma tunnistasin üles nagu poleks sel mingit tähtsust et ei ole kus

sa sellega ma ei oska üldsegi pealkirja panna aga tegelikult oleks võinud ma ta siis tappa kas ta üldse ongi mu sõber?

veel enne kui ma kirjanikuks või siis Woodi Alleniks igatsesin saada hakkasin ma heliloojaks või olen ma sest rääkinud kuid vaevalt ma hakkasin heliloojaks nii – ma olin juba kuusteist ja polnud veel naist võtnud kuigi enam palju polnud jäänud ja kerkis mu peasse hiilgav meloodia ma tormasin klaveri juurde ja ei saanud seda mängitud järgmisel päeval käskisin emal ennast klaveritundi viia seal oli parajasti üks teine juntsu ees see oli viieaastane virtuoos ma tahtsin surra virtuoos tegi klahvidega imet ja väänas neid igatepidi kuigi ei osanud veel rääkidagi ta oli emaga ja tal oli pissipott ühes ja aeg-ajalt jättis ta sonaadi pooleli ja kusi siis turnis toolile tagasi tema tagumiku all oli padjake et ulataks klahvideni ja jalgade all oli pink pedaalideni ta ei ulatunud me käisime selle Mozartiga ühel ajal tunnis ja kui ta parajasti pedaalideni ei ulatunud siis käsutas õpetaja mind klaveri alla ja ma vajutasin õpetaja oli väga hea inimene pärast tundi lutsis Mozart lutipudelist ometi ta ei saanud enam tissi ja mina lõhkusin kangete sõrmedega klaverit alati kui mina pärast geeniust mängima hakkasin pistis genius suure häälega rөөkima nii et ema pidi ta rinnale võtma ja kussu kussu tegema miks ta alati siis nutma hakkab küsisin ma igaks juhuks klaveriõpetaja oli hea inimene aga poisi ema oli sidrun ise ta ütles et laps armastab väga muusikat ei suutvat taluda seda mis ma klaveriga teen mingi perse tundi ma sellepärast minemata ei jätnud alati kui see väike lojus nutma hakkas püüdsin mitte kuulata ja mängisin kõvasti õpetaja ei saanud mind keelata sest mu ema maksis tunnid kinni kahekordselt mõne aja pärast mängisin ma päris korralikult seda pilli igal juhul ei tunne ma kedagi kes muud oleks öelnud oli õpilaste kevadkontsert emad koos juntsidega minu nublu kellel ma kontserdi ajal pedaali surusin mängis Griegi klaverikontserti mul oli raske meelde jätta kunas vajutada aga siis surus ta mulle kontsa kõrva kui oli õige aeg kui ta suureks kasvab annan ma talle peksa see on selge kontserdi lõpul esinesin mina mu ema oli ka kohal ja tema plaksutas kui ma lõpetasin teised ei plaksutanud lugu mida ma mängisin tollel kontserdil on mul siiaamaani meeles aga igal juhul ei tahaks ma praegu sellest rääkida rohkem

Mõni aasta hiljem võtsin ma naise. Julia elas Tartus mu kõrvalmajas. Me armusime teineteisesse siis, kui mina olin neliteist ja tema kaksteist. Ma ei sõandanud sellest kellelegi rääkida, isegi emale mitte. Võib-olla, ma kardan, võib-olla ema aimas, et midagi on nagu lahti, kuid ta ei tulnud seda mu käest küsima. Ainult üks kord on mul meeles. Oli imeilus kevadilm või isegi suvepäike vahtis meie aknakesest sisse ja ma istusin tugitoolis või vedelesin ja lugesin kolmandat või viiendat korda "Kolme musketäri" ja tegelikult ei lugenud, vaid ainult vahtisin raamatusse, ja kui tuli juttu Constance'ist, eriti selle koha peal, kus nad esimest korda kokku said, mõtlesin ma hoopis Juliale. Mulle isegi tundus, et raamatut illustreerinud kunstnik näeb kõike väga valesti, sest Constance ei sarnanenud sugugi Juliaga, hoopiski mitte. Siis pidin ma ennast veenma, et see on ju hoopiski teine tüdruk, kellest juttu on, ja veel oli mul mure. Ma ei teadnud, keda ma tegelikult armastan, kas Juliat või toda

mälestust hobuvankrist, millega äsja olin saabunud Tallinnast. Imelik, ma olin alles väike, kõigest pisuke neljateistaastane prunnakas poiss, kuid juba valmis reetma ideaale. Valmis olema kahepalgeline ja võlts. Valmis mõtlema hobuvankrile ja unistama taluplikast, kelle nimegi ma ei teadnud, ja samas suudlema Juliati nii, et ema ei näeks. Ma olin juba noorelt alustanud elu, mis uuristas auku ilusale maailmale, heale, mis siis, et võib-olla polegi teda olemas, mis siis, et võib-olla tõesti eksisteerib ta vaid minu ja sinu kujutluses, ja mul ega kellelgi polegi võimalik seda näha tegelikult, ainult unes viirastusena, äralendavana, kaugena, ebatõeliselena, kuid ometi on ta tuhat korda enam olemas kui see, mida saab katsuda, ta on tuhat korda õiglasem ja usutavam, sest seal ei ole muud peale armastuse ja igavese hea, ta on kõik hoolimata sellest, et teda pole olemas ja temast mõeldes võid sa saada vaid õnnetuks, kuid südames teada, et see oli seda väärt. Pole mingi kuritegu olla kahepalgeline, kui sul pole aimugi teisest maailmast. Kuid on sigadus olla täielik tohlem, kui sa oled seda näinud. Ma olin neljateistaastaselt variser!

Me kohtusime Juliaga tavaliselt puuriitade juures naabermaja taga. Me ei saanud kokku saada avalikult, sest me olime liiga noored ja teiseks, meie perekonnad ei sallinud teineteist. Minu isa oli duellil korduvalt haavanud Julia onu ja veel, minu ema oli võrratult ilusam ja targem kui Julia ema ja Julia ema tundis end seetõttu rõhutatuna, ei käinud peaaegu üldse õues ja elas oma inetut välimust südames väga üle. Vaid aeg-ajalt kitkus ta kardinad nende räämas akende eest ja kriiskas: "Julia, marss koju!"

Mõnikord mõtlesin isegi mina, kui ma Juliati vaatasin, et küüned polnud tal lõigatud, mustus ronis kõrvast välja, tema nukud vedelesid isegi öösel liivakastis ja olid kasimata. Kas selline võiks olla minu laste ema? Kuid samas oli temas midagi, mis ajas mu lolliks, kui ma teda õues nägin, hakkasin vinguma: "Julia, tule ometi sinna, las ma hoian su kätt, Julia, las ma nuusutan su juukseid!" Ja nii edasi. Pidi ju mingi võim olema, mis temast minu üle valitseja tegi. Kuigi ise võisin ma samas mõelda Constance'i peale, kes juba sel ajal oli põgenenud Poola, sest tema vanaisa oli juut ja mõned kohalikud ei sallinud teda. Ma olin sellest vaid kuulnud, Tartu on ju nii väike linn. Niisiis istusin ma nende mõtetega tugitoolis ja lugesin "Kolme musketäri", kui mu ema tупpa astus. See hetk on mul tänini meeles. Päike paistis tупpa, just köögi ukse poole, kus ema parajasti toimetas. Isa ei olnud hetkel kodus, ta oli duellile läinud. Ema tuli köögi uksele ja valgus kuldast ta üle. Ta seisis uktsel, lapp käes, ja lükkas käega ninalt juukseid. Ma ei näinud ta nägu, ta silmi, ma nägin vaid tema kuldset kontuuri ja kuulsin häält, mis küsis: "Mart, miks sa õue ei lähe, kõik teised mängivad jalgpalli?"

"Ma loen, ema."

"Mis sa loed, Mardikas?"

"Ma loen "Kolme musketäri", ema."

"Sa oled seda ju sada korda lugenud. Sa võiksid vahepeal väljas ka käia. Mis sust nii saab, Mart, kui sa üldse õues ei käi?"

"Ära muretse, ema."

Ema pani lapi käest ja katsus mu laupa.

"Haige sa ei ole," ütles ta, "võib-olla peaksid sa teinekord isaga duellile kaasa minema, õpiksid võitlemaga, ise oled juba suur poiss."

"Mulle ei meeldi inimesi tappa," ütlesin mina. Ema ohkas. Ta oli isa pärast mures, isegi neil kordadel, kui olid mõõgad ja võitlus käis vaid esimese vereni. Paljud rüütlite naised olid juba leseks jäänud. Ehk ema elas seda väga üle? Ehk olid hallid juuksed tema peas just nendest õhtutest, kui me kahekesi hämaruses isa ootasime, ja siis, kui oli juba päris pimedaks läinud, kui kuu tõusis taevasse ja tähed paistsid, hakkas kuskilt kaugelt kostma kabjaplaginat. Ja me nägime seda ratsanikku, haljas mõök kuukiirtes tukslemas, kuidas ta jõudis meie hoovi, kuidas ta väsinult hobuselt maha tuli ja hoovi suitsetama jäi. Ja ma teadsin, et ema ei julge hõigata, ta ei julge küsida, kas pimeduses suitsetav rüütel on isa või jäi seekord naabrimees ellu.

Ja siis ütleski ema: "Võib-olla oled sa hoopis armunud, Mart?" Ma läksin nii ähmi täis ja ütlesin lause, mida ma kogu järgneva elu jooksul olen kahetse- nud: "Loll oled peast või?" Emaga nii ei räägita.

Kui ma naise olin võtnud, lõpetas isa duellidel osalemise. Ka vanus polnud enam see, romantika aeg oli läbi saamas, isa polnud küll veel nii vana, et poleks jaksanud sadulas püsida, kuid igahommikune hobusejalutamine tüütas ta lihtsalt ära. Pealegi – mis on väärt ühe rändrüütli elu? Krossigi. Riskida päevast päeva eluga, kuulata naise ja ämma näägutusi ning näha alalõpmata mureliku vanaema nägu, ise mitte midagi sellest saades materiaalses mõttes? Mu isa jättis duellid sinnapaika, see käis lihtsalt – ühel õhtul, kui aeg ja koht ja relvad olid valitud, saduldas ta küll hobuse, sõitis võitlusväljale kloostri taha ja ütles oma alatisele vaenlasele: "Hugo, torka mind läbi, kui sa vajalikuks pead, kuid mina täna ei võitle." Kui ta seda ütles, puhus õues õrn sügistuul ja kloostrisein- tel sätendasid hommikused kastepiisad. Tuul keerutas kloostriõuel tolmu ja hobused korskasid. Isa võttis mõõga vöölt, murdis selle pooleks ja heitis liiva. Nad olid Hugoga võidelnud kümneid ja sadu kordi – kui isa teinekord riidest lahti võttis, võis tema kehalt üle lugeda vähemasti tuhat mõõgahaava, mis kõik olid Hugo löödud – ja selle asemel et isa nüüd lõpuks ometi tappa, muutusid Hugo muidu nii hallilt terasjulmad silmad häguseks ja pisar voolas ta põsele. Nad kaelustasid teineteist, lasid ratsud kloostriõuele kappama ja istusid asfal- dile maha. Nad ei rääkinud midagi, nad vahtisid üksteisele silma ja tuletasid meelde sadu võitlusi, kus kumbki polnud suutnud teisest üle olla, nad meenu- tasid mõttes tapetud hobuseid ja pooleksmurdunud mõõku ja nutsid. Võitlused olid läbi. Nad andsid teineteisele andeks, sellest hetkest peale ei pidanud keegi enam surema.

Kui isa õhtul koju tuli, oli ta purjus. Ta viskas mõõgatükid põrandale ja jättis rõngassärgi koridori, istus kamina ette ja vahtis mõnda aega ajalehti, kuigi ma olen kindel, et ta ei lugenud sealt ridagi. Meie, lapsed, julgesime vaid nurga tagant piiluda. Siis läks mu suurem vend isa juurde ja vaatas talle silma, aga isa magas, ajaleht põlvedel.

Järgnenud päevadel ei käinud ta üldse väljas, kuulas raadiot ja luges lehti. Seiklusjutte ei tahtnud ta enam lugeda, sest see tuletas talle meelde aegu, kui ta veel elas. Millal lõpeb rüütli elu? Rüütli elu lõpeb hetkel, kui ta murrab oma mõõga. Rüütli elu lõpeb, kui ta enam ei võitle, kui tema hobune läheb paksuks ja rõngassärgi asemel tõmbab ta selga kampsuni. Rüütli elu lõpeb hetkel, kui ta ei kirjuta enam luuletusi ja tema armuke läheb mehele, sest ta ei usu enam. Isa armuke jättis ta maha samal päeval, kui isa lõpetas võitlemise. Esialgu oli too imeilus neiu püüdnud rääkida Hugoga, kuid siis sai ta aru, et ka Hugo ei võitle enam, ja ta sõitis Varssavisse, et jälgida tribüünilt mõnd olulist turniiri. Ma siiski arvan, et ta ei armastanud mu isa, sest ta ei jätnud lahkudes isegi kirja maha, ja isa oli kurb, kuigi ta ei näidanud seda välja. Naiste meel on etteaimamatu ja see on alati õnnetusi kaela toonud, isegi mu ema muretses, kuigi ta ei vaadanud armukese peale kuigi hea pilguga, kuid ta on alati mõistnud, et rüütel ei saaks lihtsalt teisiti. Sest mille nimel peaks üks rüütel siis võitlema? Rüütel võitleb oma armastuse pärast. Ja alles seejärel selleks, et ellu jääda. Ta võitleb selleks, et end elusana tunda, sest elu ilma võimaluseta seda kaotada on madal. Elu ilma armastuseta on sipelga ronimine suhkru otsas.

Ma räägin siiski selle lõpuni, sest mu isa andis selleks loa. Ta ei häbene sugugi oma praegust elukutset, kuigi rüütli staatus oli tema enda meelest märksa auväärsem kui tema praegune elukutse. Esialgu ei teinud ta lihtsalt midagi, istus õhtuti kamina ees ja sundis meid vennaga teinekord vehklemistunde võtma. Mina olin ses suhtes suisa andetu ja isa pidi korduvalt mu pärast häbi tundma. Vehklemisõpetaja talus mind tunnis vaid mu isa hea nime tõttu. Kui ta nägi, et minust pole võitlejat, asus ta enda pärast muretsema, otsis ajalehtedest töopakumisi ja leidis lõpuks kuulutuse, kus otsiti kontrolöre Tartu–Tallinn rongile. Pärast kõhklusit ja lühikest arupidamist emaga võttis ta kontrolöri koha vastu. Sest lõppude lõpuks oli ju rüütlite aeg ammu läbi, minu isa ja Hugo olidki viimased, kes sellega tegelesid. Rüütli elukutse ei toonud ka raha sisse, piletikontrollil oli aga vähemasti kindel kuupalk. Praegu, ajal, mil ma sellest kirjutan, on see kõik ammu möödas ja teatud mõttes osutus isa elukutsevalik minu jaoks määravaks, kuid tollal polnud mul sest aimugi. Ma olin vaid kümneaastane ja ma ei teadnud, et mõni aasta hiljem lähen ma Tallinnasse ja üritan luuletusi kirjutada. Kui ma praegu hästi järele mõtlen, siis ei saanudki mu luuletustest asja saada. Sest ma polnud ju mingi võitleja. Ma olin isa hale vari, kuid luuletusi, tõelisi luuletusi saab kirjutada vaid see, kes teab, et elu ilma duellideta pole väärt muud kui põlgust, isegi elamist mitte. Ma sain alles hiljem aru, et kahepalgelisus on palju olulisem, kui ta näib olevat esimesel pilgul. Luuletaja peab olema aus, ta võib valetada, varastada ja tappa duellidel, kuid ta peab teadma seda, mida teadis mu isa ja mida suurepäraselt teadis Hugo, mu isa suurim vaenlane, ja mida mina pole kunagi teadnud.

Kui ma olin mõnda aega klaveritunnis käinud, otsustasin ma minna Tallinnasse ette mängima, et astuda konservatooriumi. Eelmisel õhtul rääkisin ma sellest Juliale, ja mängisin talle ette mõned oma komponeeritud tööd. Talle ei jätnud nad mingit muljet, ma ütlesin Juliale juba tookord, et ta võiks mu

ülikonna ära triikida, aga ta ütles, et ta mängib parem õues keksu. Hüva. Mu ema triikis ülikonna ära ja pakkis mulle kohvrisse valge särgi ja mingi lipsu. Ma läksin Tallinnasse rongiga ja mul olid kohvris noodid ja ülikond. Kui ma raudteejaamas rongi peale astusin, oli mu ema mind saatmas. Rong väljus Tartust kell kolm ja pidi kell kuus Tallinna jõudma. See oli esimene kord, kus ma nii pikale teele üksi läksin ja mu ema, isa, vanaema ning isegi mu vend olid mu pärast mures, kuigi ma olin emale kõik lood ette mänginud. Ema oli rongijaamas ja tuli minuga vagunisse kaasa. Ta valis ise välja koha, kuhu ma istusin, ja palus üht vanemat meest, kellel oli kaabu – ema pidas kaabut väga oluliseks, mu ema räägib saksa keelt ja loeb vabalt inglise ning prantsuse poeesiat, seetõttu on kaabu tema jaoks hea kasvatuse tundemärk, kuigi ju vanamoeline – ta palus seda härrat mulle öelda, kui Tallinn käes on, juhuks kui ma seda räpast linna ise ära ei tunne. Kuigi ma ütlesin ju emale, et Tallinn algab prügimägede ja kokkukukkunud vabrikutega, kus traalivad mustades tunkedes töölised, kes ei mõista eesti keelt, kas ta tõesti arvab, et mina sõidan essuhunnikutest nii mööda, et neid tähele ei pane? Mu ema oli mu jutuga nõus, kuid ta süda oli siiski rahul, kui mees minu kantseldamisega nõustus. Mul oli küll veidi piinlik, kuid ma ei näidanud seda välja.

Rong laskis vilet ja hakkas tasapisi liikuma. Sajad inimesed, kes saatsid lapsi konservatooriumi, seisid jaamas ja hoidsid pisaraid tagasi. Kurat, ühes neist tundsin ma ära noore geeniuse ema, kes perroonil lehvitas, ja mulle tuli meelde, kuidas ta oma musta varvast mulle kõrva surus. Minu ema oli teiste hulgas, ta lehvitas, aga siis järsku tuli talle meelde, et ta on pirukad, lihapiirukad, mis tädi mu jaoks oli küpsetanud, et ta on need kotti unustanud. Mu ema tormas minemakihutavale rongile järele, ta jooksis mööda rööpaid, kuid vedurijuht ei märganud teda ja lisas kiirust. Mu ema komistas rööbastel ja kott kukkus käest. Lihapiirukad kukkusid raudteele ja ema jäi seisma.

rongis jäin ma hetkeks tukkuma ja nägin unes gnimooli toimetust unes on kõik ikka teistmoodi kui tegelikult ja pealegi polnud ma tollal selles toimetuses käinud aga unes juhtub kõike ma läksin gnimooli toimetusse ja seal oli üks naine kellel oli ees pudel šampust millest naine endasse hingas need olid mingid võluaurud sest kui naine minu poole vaatas siis ta silmad kilasid ja see naine pöördus minu poole ja ütles – istuge mind haaras õud sest nüüd tõi naine mustal paberil lepingu milles oli selgelt kirjas – gnimooli toimeetus võtab vastu kõik mu luuletused kui Mart müüb oma hinge ära ta laskis mul paberi läbi lugeda ja ütles istuge istuge

istuge istuge tähendab seda et ma ei oska üldsegi luuletada ja kui ma tahtsin hoopis tõusta siis ta käratas mulle kui te ei istu Mart siis lasen ma teid ära kägistada ja neljaks kiskuda ma istusin ja tundsin häbi ma istusin ja mõtlesin et mu isa oleks juba ammu mõõga haaranud ma mõtlesin et Hugo oleks sellest toimetusest üle ratsutanud kuid mina istusin ja solvasin sellega rängalt oma suguvõsa minut hiljem kirjutasin ma lepingule alla ja põgenesin majast kus asus gnimool kui ma olin Harju tänaval siis tundus mulle et selles jaapanlaste ja soomlaste summas kes varemeid pildistasid mulle tundus et selle turismi-

grupi keskel on tema – tüdruk taluvankrist ta oli riietatud heledasse kostüümi millest paistsid päikesekiired läbi ja toetus õrnalt mingi Poola rahajõmmi käevangu ma nägin ta silmist et ta ei armasta teda ma nägin et ta hoiab küll käest kuid ta süda on külm ma nägin ma ise nägin ja seisin nagu loll sellel tänaval ja mõtlesin et nüüd nüüd ma siis lähen ja raiun selle poolaka surnuks ja röövin Constance'i sest ma ju teadsin et kui ma seda ei tee siis Constance sureb ja see on kõik sellest et sa võid ainult üks kord elus valida ja sa tead et kui sa valid õigesti sest see on sulle teada et valida saab vaid ühtemoodi et kui sa valid õigesti siis sa võid küll surra aga teistmoodi sa ei tohi aga kui sa valid mitte nagu Hugo või teised rüütliid siis lähed sa paratamatult kontrolöriks veel enne kui sa oleks jõudnud puutudagi mõõka sest seda ei usalda sulle enam keegi

ma teadsin seda ja kangestusin hirmust ma tahtsin või õigemini astusin kujutluses sammu nende poole kuid tegelikult seisin paigal ja ei julgenud ennast liigutada poolakas viis Constance'i bussi ja nad sõitsid ära kõik rohkem ma teda enam ei näinud aastaid hiljem sain ma Athose käest teada et Constance on surnud ma tean mis ta sellega mõtles ta ütles seda ja see oli kujund ma pidin sellest ise aru saama ja saingi kuid ei tahtnud seda endale tunnistada

Kui ma Tallinnasse jõudsin, oli öö. Meid pandi elama konservatooriumi ühikasse ja ei lubatud suitsu teha. Ma läksin helistasin emale ja ütlesin, et olen kohale jõudnud. Tal oli hea meel. Ühika toas olime viiekesi, kõigil noodid kaasas. Õhtul me tegime ikka toas suitsu, sest meie hulgas oli üks, kes julges. Ta tahtis mängida eksamil Beethoveni sonaati ja tal oli habe. Kui me suitsud ette olime jõudnud panna, tuli sisse komandant, kes sõimas minu läbi, sest mina jäin vahele. Ta lubas mu välja visata ja küsis, kas ma ei tea, et ta on maja hirm. Mul oli häbi ja hirm. Siis läks maja hirm minema, ma ei mäleta täpselt, mis ma ütlesin selle kohta, kui palju meid seal toas oli, aga ma arvan, et meid oli viis. Meid oli viis, kõige noorem oli geenius, kes oli vahepeal kümneseks saanud ja ei pissinud ehk enam püksi. Geenius vaatas mind põlglikult ja krõnksutas varvast, sest ta vist jagas inimesi selle järgi, kui kiiresti keegi suudab cis-molli heliredelit ja akorde mängida ja see tähendas, et esimene oli tema ja siis kõik ülejäänud, kes toas olid. Või oli siis esimene Liszt, kes oli kõige vanem, teine Kalle Randalu, kes oli eestlane, ja siis tema. Põnn istus õhtul vaikselt, käpikud käes, kuigi oli kevad, aga ta tahtis oma sõrmi soojas hoida, sest järgmisel hommikul oli tal erialaeksam, kus ta vist tahtis nii kiiresti mängida, et komisjonil jääks suu ammuli. Kas ta tõesti ei taibanud, et muusika väärtus ei sõltu selle ettemängimise kiirusest? Mina taipasin, sellega tahan ma öelda, et ma võisin olla veidi kade, kuradi jõnglane ei saa ju muusika esituses tunnetuslikult sügava ja hingestatud klahvivajutuse vastu. Ma olin juba tükk aega, juba õige pikka aega otsinud endalt sarnasuse märke NENDEGA – esiteks ma siiski ei kuulnud nii hästi kui keskmine inimene ja olin selle üle rõõmus, kui teisest koridori nurgast mingi kõrvaarst hõikas mulle numbreid, siis ma surin vaimustusest, kui need kostsid nii nõrgalt, et mulle tundus, et ma neid ei kuule. Ma vandusin kõrvaarstile, et ei kuule midagi, et siin on nii vaikne ja tegelikult

mängivad mu kõrvus viulid tšellod harfid ja aeg-ajalt laulavad rästad või muud kaunid linnud aga tema numbreid ma ei kuule ja jooksin ja jooksin koju ema põlle sisse ja värisin rõõmust ja läksin istusin klaveri taha ja vajutasin klahve nii hingestunult ja tundeliigutusega et see vana pill muutis värvi ja muutus kollaseks kui ema tupp tuli ei jõudnud ta ära imestada meie musta klaveri kollast värvi kuid ma ei öelnud midagi ma vaikisin ja vaatsin pronkskuju kollase klaveri nurgal see kujutas endast rinnust saadik lõigatud meest ilma käteta nagu suures kunstis ikka see mees on ajaloos kirjeldatud kui lõviilmeline sassis juustega väliselt morni näoga tüüp kellel olid väiksed hallid silmad kuid nendes pisikestes silmades mängles eriti noorusaastatel elurõõm mis muutis kuti muidu ilmetu lõusta isegi kauniks nii et paljud naised oleksid talle kaela langenud kui ta selle jaoks midagi ette oleks võtnud kuid ta oli nii häbelik et ei julgenud seda kellelegi tunnustada ja siis pühendas ta neile lugusid ja hiilis nurga tagant näiteks pühendatud Giulietta Guicciardile keda ta armastas kuid välja ei näidanud tegelikult paneb mind Beethoveni ja naiste vahekord siiski imestama sest vähemalt praegusel ajal on naised sedavõrd teised et mehe tagasihoidlikkus ei kohuta neid raasugi kui üks naine tahab siis teeb ta mehest plastiliinsõduri ja kääneb teda endale mugavasse asendisse et oleks nii nagu talle meeldib tollal olid naised teistsugused ja heliloomine vist mitte nii tulutoov ettevõtmine et oleks muusiku asetanud kõrgele kohale ühiskondlikus klassikastis et naistel oleks olnud põhjust näiteks Ludvigit püüda hiljem kui Ludvig kuulumist kaotas kadus rõõm tema väikestest silmadest ta tõmbus oma korterisse kuskil Viini südalinnas ja kasutas kõikvõimalikke agregate et omaenda klaverimängu kuulda õnnelik tja ei olnud kui talle oleks antud valida kas see või teine – kas kõrvad või muusika – ma ei söandaks väita et ta oleks valinud muusika ta oleks valinud kõrvad kuid mitte keegi mitte kunagi ei saa valida selliselt sulle on lihtsalt liiga selgelt ette kirjutatud sa võid käia seal pikemalt või lühemalt natuke paremini või halvemini või siis mitte üldse käia aga sa ei saa sealt põgeneda isegi kui sa väga tahaks SEST SEE POLE LUBATUD

kui oleks võimalik annaks Ludvigile kõrvad tagasi ja samal hetkel jääksid kõik inimesed ilma nendest nootidest mis siis tähtis on? elu on teinekord suur sigadus hüva ma istusin klaveritoolil ja mu ema tahtis teada – miks klaver kollaseks on läinud Mart? ma ei öelnud midagi ma istusin ja olin vait ja vaatsin Ludvigile otsa mu ema ei tea siamaani seda suurt saladust ta ju ei teadnud et ma käisin kõrvaarsti juures ja jätsin numbrid kuulmata see rõõmus õnnetus valmistab mulle pikaks ajaks niivõrd kohutava väärarvamuse oma helilooja-võimetest aga ma ei tahtnud kuulda seda sõimu konservatooriumi klaveriek-samil kuid kuidas ma võisin seda ette aimata ma arvan et ainul nii mul oli juba kindlasti endal tekkinud kõhklusi elutee valikul just nimelt selles mõttes et ma ei olnud mitte lõpuni kindel et kas siis tõesti vaid halvast kuulumisest piisab selleks et Ludvigi hinge omale kahmata kuigi ma olin kindel et hinged rändavad ja nad on kusagil sahtlites valmis ja tõesõna selleks ajaks kui mina sündisin olid juba kõik maailma suurmehed surnud alates Homerosest ja

Kalevipojast ja lõpetades Faulkneri ja Hemingwayga kellega see õnnetus juhtus pisut õige pisut enne minu sündi – nii et mu stardipositsioon oli suurepärase

Klaverieksami hommik oli imeline. Kui mina ärkasin, olid kõik teised juba toast läinud. Ma pühkisin une silmist ja tegin voodis suitsu – kui mu ema seda teaks! – seejärel tõusin voodist, ringutasin ja alustasin hommikuvõimlemisega – ringutused vasakule ja kükk, ringutused paremale ja veel üks kükk, seejärel kerged hüpped õhku, mis sümboliseerivad inimese igatsust lennata, huvitav, mida sümboliseerib kükk? Pärast hüppeid lõtv sörk toas ja siis katsusin pulssi, see oli normis. Mõni sõna lendamisest. See on äraleierdatud kujund ja õigupoolest tuleks vähemalt eesti kirjanikel selle kasutamine ära keelata. Minu enda onu on lendur ja mul on aimu selle elukutse ohtlikkusest ja ka sellest, kuivõrd naeruväärne on see inimese ürgne soov ise tiibu lehitada. Reaktiivlennuk tõuseb kümne tuhande meetri kõrgusele ja siis antakse kohvi. Inimene ei suudaks midagi seesugust. Mis on inimene väärt lennukiga võrreldes? Inimene on lennuki kõrval null, tahan ma öelda. Ma olen teinud onuga kaasa mõned reisirid Kalkutasse ja Debreceni, seepärast võin ma nii enesekindlalt sellest rääkida.

Teel Kalkutasse olin ma kümneaastane ja sattusin sellele reisile vaid seepärast, et mu emal polnud parajasti aega mind hoida ja isa oli valmistumas väga oluliseks turniiriks. Isa vehkles hoovis kujuteldava vastasega ja mina virisesin: "Isa, kallid isa, tee mulle vibu." Isa tüütas see ära ja kui ta nägi onu värvast sisse astumas, oli tema rõõm suur. Onu oli nõus mu Indiasse kaasa võtma. Kui me juba lennukis olime, nägin ma esimest korda elus stjuardessi. Me olime just jõudnud pilvede alt välja ja salong läks imevalgeks. Päike paistis kõigist akendest ja kuldas lennuki kabiini. Keset seda valgusmõllu, õigemini tundus mulle, et just valguskiirte seest ilmus nähtavale nümf ise, valgete juuste ja lühikese seelikuga. Ma olin ju kümneaastane ja mängisin kuskil pinkide vahel mudelautodega! Stjuardessil olid nii pikad jalad, et kui ta käis seal kohvi jagamas, ei jõudnud reisijad, kellest enamik olid hindud valgete turbanitega ja märk laubal, nad ei jõudnud neid jalgu ära imestada. Kindlasti olid need midagi rohkemat kui Buddha, ma arvan. Aga vaevalt söandas neist keegi seda endale tunnistada. Kui stjuardess minuni jõudis, vaatasin ma üles. Kui te nüüd aru saate, milles asi on siis, ma ju olin põrandal ja mina pidin nägema ei muud kui nende jalgade kohtumiskohta kusagil kõrgel-kõrgel, igal juhul ei oleks ma sinna ilma toolita ulatunud.

"Ja mis sina soovid, noormees?" küsis haldjas mult vaikselt häälel. Ma mäletan selgelt. Ma teadsin, mis see on, kuid ei suutnud seda sõnadega välja öelda. Sest ma olin kõigest kümneaastane.

Ja vist viimane kord elus olin ma lõpuni aus. Ma hakkasin täiest kõrist nutma. Ainult sellepärast, et ma olin tumm. Ma teadsin, kuid ei suutnud seda öelda. Stjuardess võttis mu sülle ja hüpitask põlvedel. "Ära nuta, poiss, me ei kuku alla," ja silitas mu pead. Must käis värin läbi ja ma lõpetasin selle lolli röökimise kõrgel õhus. Selles on midagi puhast ja rikkumatut, või mis? Igal juhul olin

ma tol hetkel ausam kõigist kahekümne viiest hindust, kes oleks kõhklemata need jalad Buddha vastu vahetanud, kuid lihtsalt ei julgenud, sest keegi võis näha, ja pealegi polnud neil kindlasti aimu, mis Buddha ise oleks sellest arvanud. Nii.

Pärast hommikuvõimlemist pesin ma hambad ja korrastasin voodi. Jätsin tekinurga nii, et ei peaks enam tagasi tulema, sest ma polnud kindel, et oleks põhjust. Tekinurk jäetakse sellisel puhul õige pisut avali, mis sümboliseerib valmisolekut. Sellist tekinurka märgates saab inimene südamerahuga voodisse hüpata, teades, et endine magaja on läbi kukkunud. Muidu võiks ta halbade olude korral hoopis põrandale jääda, kuid voodi püsiks siiski öö otsa tühi. Mulle meeldib selline vastastikune austus ja lugupidamine. See näitab inimeste armastust üksteise vastu, ja aitab üheskoos raskematest olukordadest välja rabelda.

Minu kava, mis pidi esitusele tulema, oli lihtsakoeline. Tehniliselt mitte just eriti raske, kuid sisult sügav ja õige kaunite meloodiatega. Nimetaksin mõnesid nende hulgast. Bachi prelüüd ja fuuga mingi venelase Kabalevski töötluses, siis Sibeliuse "Das Lied" ja Oscar Petersoni palakene. Lisaks veel esimene osa Haydni väga lihtsast sonaadist. Mu klaveriõpetaja nägi vaeva, et välja otsida midagi seesugust, mida veel nimetatakse sonaadiks, kuid mina juba jaksaks mängida. Nagu ma juba mainisin, kava oli vaid tehniliselt kerge, kuid seda enam olin ma vaeva näinud sisuliste ülesannetega, ehk nagu räägime meie, muusikud – Bach, Randalu, Lilje, Penderecki ja mina – tegelesin ma hoolikalt tõlgendusküsimustega. Noodid jätsin ma rahulikult tuppa, sest nagu öeldakse – olgu partituur peas, mitte pea partituuris. Väga enesekindlalt astusin eksami-ruumi ja tegin end tulevaste õpetajatega tuttavaks. Ma, kurat võtaks, läksin juba nii hoogu, et ei kahelnud kordagi, et mõne minuti pärast kogu eesti pianismikoolkond mind kummardab, kuidas ma pääsen kohe teisele kursusele ja lõpetan hiilgavalt kusagil Chopini konkursil aumärgiga. Nii see ei läinud.

"Kus on teie noodid, Mart?" küsis üks naine mu käest. Jälle naine! Selles mõttes hakkavad mind naised tüütama, sest neid on tõesti liiga palju.

"Nad on minu toas, proua," vastasin mina.

"Aga kust me siis teame, mida te meile mängite?"

"Aga ma ju ometi ütlen teile!"

Ma hakasin juba pisut närvi minema.

"Kas siis tõesti on nii tähtis, et oleks paber kaasas. Siin on ju kunstipühamu, mitte kontor." Ühesõnaga, ma juba õiendasin päris kõvasti. Nad küsisid lugusid ja helistikke. Üks helistik oli meelest läinud. Ja ma olin nüüd kõrini mudas. Kui ma klaveri taha istusin, siis käed värisesid. Esimest korda elus ei suutnud ma alustada. Mul tuli nutt silma, nagu tookord, Kalkuta lennukis, kuid selles ruumis, selles kahe klaveriga klassis polnud ühtegi inimest, kes oleks mind põlvele võtnud ja hüpitanud.

Ma alustasin ja koperdasin kohe teisel taktil. Alustasin uuesti ja panin käed sülle.

"Mul ei tule midagi välja."

"Rahunege ometi!"

See oli käsk. Ma püüdsin, kuid ei saanud enam midagi teha. Ma siiski mängisin, kuid kui kaugel oli see tõlgendamisest, kui kaugel oli see muusikast! Kui ma välja läksin, oli kõik selge. Ma olin häbistanud ennast, ma olin porri tallanud oma klaveriõpetaja nime, ma olin täis teinud oma onu, kes lendas parajasti New Yorki ja oli lubanud mind sisseasaamise eest järgmine kord sellesse suurde linna kaasa võtta. Ainus, mis ma teadsin, kui ma toast välja astusin, oli see – ma ei näe iial Ameerikat.

Elu on kummaline. Ma läksin tuppja asju kraamima. Kuigi mul oli kõik valmis pandud põgenemiseks, sest hoovi pealt tulid kõik teised vastu, kõigil olid viied, sest need, kes läbi kukkusid, põgenesid või käisid mööda seinääri. Kellel olid viied, need tegid keset platsi suitsu ja hõikusid põgenejaid, kuid meie, kahemehed, tegime, nagu ei kuulekski. Ma nägin hulga vaeva, et keegi küsida ei jõuaks, kuidas läks, ja jõudsin siiski oma tuppja, istusin voodile ja ei nutnud. See oli palju hirksam tunne.

Ma olin poolsurnud, kui sisse tuli see, kes eelmisel päeval sõimas suitsetamise eest. Komandandil oli julm nägu. Üks silm oli tal klaasist ja üle põse jooksis vägev noarm, mis oli halvasti paranenud. Üks käsi oli tal pisut kange, nii et sõrmed ei käinud tal mitte tavaliselt, vaid veidi konksus, nagu tahaks ta kogu aeg millestki haarata.

"Ära tööna!"

Komandant ütles seda karvasel häälel. "Ära tööna, suitsumees!"

"Ma ei töinagi."

Komandant läks toast ära. Kuid minus toimus muutus. Ma mõistsin, mida ta tahtis öelda. Sel julmal mehel oli minust kahju! Tema karmi välimuse all oli peidus õrn süda! Ta tahtis mind lohutada, kuid ta ei olnud harjunud rääkima õrnu sõnu. Ma mõistsin esimest korda elus, et inimese välimuse on petlik. Et paljude tugevate meeste hinges mängib viiul ja oma südames on nad hellad ja tahaksid hoopis nõrkasid kaitsta. Oh ma loll, kuidas polnud ma märganud seda veel eile! Kui ta käratas, mul tuli nüüd meelde, et juba siis oli tema hääles märke äärmisest südamesoojusest ja tõeliselt suurest inimesest, kuid see oli lihtsalt metsamehe julmades võitlustes karmistunud välimuse taga peidus. Vähemalt nii palju ma mõistsin. Elu on mitmetahuline ja mitte alati üheselt mõistetav. Kui mind praegu peaks kuulma mõni noor inimene, siis võiks sellest õppida. Õppida samamoodi, nagu seda olin teinud mina!

tookordne tagasitulek tallinnast ei kõlba kirjutada suurte tähtedega isegi kui seda oleks parem lugeda need tähed peavad olema võrdsed selle tundega mis mu südames oli kui ma keset linna seisin ja mõtlesin ühe kohviku juures mille nime ma öeldagi ei tahaks ma helistasin emale ja ütlesin mis oli ta hääl ei olnud rõõmus ta ainult küsis

"Ega sa väga ei kurvasta?"

"Ei."

"Aga su hääl on üsna norus?"

"See on halvast ilmast, ema."

"Kas sa ikka süüa oled saanud, Mart?"

"Ära muretse, ema, kõik on hästi."

"Ei ole ju hästi, kui sa läbi kukkusid."

"Ema, ma võin ju midagi muud teha, iga töö on ju hea, või kas pole siis nii, sa ju ise rääkisid mulle?"

"Seda küll, aga mul on sust ikkagi kahju."

"Kallis ema, ma võin ju kirjanikuks hakata, ma olen salaja paar lugu kirjutanud, kui ei kõlba heliloojaks, siis vähemalt kirjanikuks, ema?"

"Oled sa kindel, et see sul välja tuleb?"

"Ei ole, ema."

"Ma usun, et see läheb sul korda, või mõni muu asi, sul peab ju mingi asi korda minema."

"Kas on nii, ema, et iga ühel läheb kunagi mõni asi korda?"

"Ma ei ole kindel."

"Ma ei kuule, ema, räägi kõvemini!"

"Ma ei tea..."

"Räägi kõvemini, ema, palun, ma ei kuule sind üldse!"

"Ma ei usu..."

"Räägime kodus edasi, ema, sest siit on nii halvasti kuulda, ma ei saa üldse aru, millest sa räägid."

"Mart!"

"Jah, ema!"

"Ole palun Tallinnas ettevaatlik, Tallinnas võib palju halba juhtuda. Tule parem kohe koju."

ma lubasin emale et tulen kohe koju ja panin toru ära ma ju tõesti ei kuulnud mis ta mulle ütles või ei olnud see mu ema? kas on võimalik et keegi teine istus meie kodus ja võttis telefoni vastu? ei sest mu isa oleks ta tapnud see pidi olema mu ema aga miks ta minuga nii rääkis miks ta rääkis häälega mida ma ära ei tundnud võib-olla oli ta väsinud võib-olla oli tal liiga palju tööd võib-olla lootis ta nii väga mu eksami peale et oli nüüd väsinud sest ma polnud juba kolmandat päeva kodus kuidas üldse võib nii kauaks kodust ära minna?

ma aina küsin ja küsin aga ei oska vastata või oskan vastata aga ei saa sest kui ma tõepoolest vastaksin siis kukuks mul midagi käest või puhuks tuul kaabu minema ja ma jääksin seda püüdma ma ei taha vastuseid vastuseid ei olegi olemas

Ma jalutasin läbi kesklinna, mis oli sügisene ja poris. Tänavad olid tühjad ja tuul puhus näkku. Et vastu tuult edasi minna, pidin ma end ettepoole kallutama ja siis suutsin ma end tuulest läbi murda, kuigi see oli raske, kuigi see oli peaaegu võimatu, kuigi mul polnud enam jaksu, sest küsimusi oli liiga palju, aga vastused ei meeldinud mulle. Ma jõudsin maanteele ja ootasin päikest nagu tavaliselt. Kui ma viadukti alt läbi olin, siis pidi ta paistma hakkama, kuid ei! Tartu poolt paistsid seekord tumehallid pilved, kuigi nii ei saa olla. Tegelikult ma olin juba lennujaamast möödunud, kui kohtasin tee ääres vanamutikest, kes käis küürus nagu minagi, kuid toetas veel kepiga. Vanamutt

astus õige aeglaselt, ta peaaegu ei liikunudki või tundus mulle nii sellepärast, et tema samme polnud sugugi kuulda. Ma jõudsin vanamutile järele ja küsisin: "Kulla eideke, kas ka Tartu poole minek?" Ta vaatas mu poole alt üles ja naeratas – see oli võigas, vanamuti kortsus põsed tõmbasid lillad huuled laiali ja nende tagant tuli välja kaks tühja iget kolme süsimusta surnud hambaga, ühes silmas oli tal kae ja see silm vaatas kuhugi, justkui unistaks, eit naeratas: "Mina ei lähe enam kuhugi, Mart!"

"Miks?"

"Ma ei saa sulle seda öelda."

Ma toetasin eite küünarnukist ja vaatasin silma, mis unistas, see silm vaatas kuhugi, ja võis vaid kujutleda, mida ta nägi, seal oli helesinine meri, mis jooksis liiva, mis kriuksus, ja mööda seda kõndisid kalamehed säärikutes ja laulsid töömeeste laulu.

"Mulle meeldib see, mida sa näed," ütlesin mina.

"Ma lasen endal teise silma välja torgata."

"Miks?"

"Sest mulle ka meeldib see, mis sa seal näed."

Ma tahtsin ta nime teada, aga ei küsinud. Ma ei saanud talle otsa vaadata, sest ma kartsin seda nägu, kuid me läksime ühte teed. MITTE KUNAGI VAREM POLNUD MA SEDA TEED NII KÄINUD, MITTE KUNAGI VAREM POLNUD SEAL PORI JA PILVI. MIDAGI PIDI OLEMA JUHTUNUD.

"Mis su nimi on, vana naine?"

"CONSTANCE!"

Samal hetkel kukkus ta maha ja suri. Siis muutus üha läbipaistvamaks ja kadus, mõnda aega nägin ma keha kontuuri, kuid lõpuks see kadus, kuid naise hääl jäi mulle kõrvadesse karjuma, CONSTANCE... CONSTANCE...

kui kaua see kestab? ma tean tegelikult see ei lõpe kunagi ära sest ükstapuha kes sa oled ükskord teed sa midagi sellist mis sureb sulle tee peale ja sa ei saa tast üle astuda sest sul oli võimalus see ei pruugi olla naine see ei pruugi olla mees see on sinu enda osa mida ei saa kätte sest teda ei saagi kätte saada või on see mu Õigustus? ma ei tea.

Lõpuks võttis mind endale masin, mis sõitis Tartu poole. Roolis oli päike-seprillidega kolmekümneaastane naine. Ta tõmbas pidevalt suitsu ning konid, mis ta endast järgi jättis, olid huulepulgaga punaseks mäkerdatud. Hüva. Ta seelik oli tõesti lühike. Kuid mul oli halb tuju ja ma lihtsalt ei vaadanud sinna, kui ma nägin, et ongi nii lühike. See kolmekümneaastane autoomanik, või mis tähendab kolmekümneaastane? See tähendab, et tõenäoliselt on peaaegu pool su elust otsas! Kui selle üle pikemalt järgi mõelda, tuleks appi hüüda. Elu on midagi, mida ma ei suuda seletada. KUI POOL SELLEST ELUST ON LÄBI? Siis on perses ju!

Hüva. Ma ei saanud ju autos istuda ja surmale mõelda. Kui mind oli nii lahkesti peale võetud ja suitsu pakutud. Me tõmbasime kõik ta suitsud ära, aga ta võttis kotist uue paki. Ja siis puhus tuul – ta tegi nimelt akna lahti, ma sain

aru ju – siis puhus kuradi tuul ta seeliku põlvedelt, mis põlvedelt, ta puhus selle kõhu pealt veelgi kõrgemale ja kõik oli näha! Mis ma tegin? Ma napsasin seeliku servast kinni ja panin tagasi sinna, kus see pidi olema. Ja ütlesin:

"Te peaksite akna kinni panema."

"Aga miks?"

"Ma ju näen muidu."

"Siis on ju kõik hästi, Mart."

Mul oli kõrini juba sellest, et kõik mind tunnevad. Mart ja Mart.

"Kui teie, proua, mind nii hästi tunnete, siis peaksite teadma, et mul on pruut Tartus!"

"Aga mis sellest ometi?"

Tõepoolest, mis sellest? Mul läks tuju paremaks. Tuleb elada nõnda, et liiga palju ei norutaks, et liiga palju ei vinguks ega seletaks. Näiteks kui oled kaotanud armsa töö. Kui oled ta kaotanud, ei jää kotsa nutma, vaid tormad töbörsile uut tööd nõutama. Ja küll antakse! Kui mitte esimesel korral, siis teisel või kolmandal või nii enne surma! Oled aktiivne ja reibas! Ajad habet! See tõstab tuju, sest hoolitsetud välimus tingib hingereipuse ja nii edasi. Ma hakkasin ootama, millal tuul veel teeb. Vaevalt sain ma suitsu suhu, kui tuul jälle. "Uih," hõikas see armas neiu, sest ma jäin jõllitama. Ma veel jõudsin imestada oma kahekeelsust. Kuidas ma enne olin rääkinud oma pruudist, kuigi ise olin nagu märgiga hindu ja nõus kohe Buddha ära vahetama. Ma vahetasin Buddha nii kerge meelega, et lausa piinlik. Kui mu ema seda teaks! Ta vist ei rõõmustaks? Teine asi, et ma olen siiski mees. Siiski. Ja mida võidaks must arvata? Nii ühel kui teisel juhul arvatakse must halvasti, see on selge. Kui me Tartusse jõudsime, saatis see tubli naine mulle õhumusi. Ta puhus selle oma ilusalt käelt läbi auto esiakna ja sõitis edasi, kuhugi lõuna poole, kus on heinamaad ja künkad ja linnud laulavad, kuhugi Vene piiri poole.

Emal oli söök valmis, kui ma tuppa jõudsin. Isa istus laua taga ja kontrollis päeval tehtud trahvide kviitungeid, ta pidi nad kokku arvutama, et raha, mis ta riigile üle annab, oleks sama suur kui kviitungite summa, sest kui sellega midagi valesti on, tuleb ise kinni maksta. Kui raha oleks vähem, oleks isa pidanud ema või minu õdede ja vendade käest juurde küsima. Tavaliselt see nii ei olnud. Meie pere oli ikka riigi ees väikses võidus. Kuigi mu isal oli teinekord häbi, sest ta oli ikkagi endine rüütel, ja kui isegi keegi sest teada ei saa, piinlik ikka. Ta luges raha üle ja pani selle nagu tavaliselt kahte ossa. Siis pöördus ta minu poole ja vaatas mind kurjalt.

"Mart, mul oleks vaja suga rääkida!"

"Mis on juhtunud, isa, kas eksamid?"

"Ei, mitte seda, ema, tule ka sina siia, poiss on nüüd kodus!"

Emal oli juba enne vaikne olnud ja ma polnud mõistnud, mis lahti. Köögipliidi tuli sähvis pimedusse helke ja aeg-ajalt vilksatas sealts isa vali pilk. Midagi tõeliselt halba pidi olema juhtunud, sest tavaliselt ta minuga nii ei rääkinud.

"Mart," ütles ema, "kas tead, me saatsime väiksemad teise tuppa."

"Õelge ometi, mis juhtus, kurat, ma tulen Tallinnast, ma ei saa midagi aru."
"Hugo käis siin," ütles isa.

Ma kahvasin veidi. Vaid õige veidi. See ei võinud ju olla. Isa ei viitsinud peitust mängida:

"Hugo käis siin ja ütles, et Julia on rase."

Minule see ju üllatus ei olnud. Aga ma mõistsin oma vanemaid ja seetõttu punastasin ja kahvasin. Mõni nädal hiljem võtsin ma naise.

Kui pruut on kaksteist ja peigmees viisteist, siis peab võimudelt küsima. Kuigi Julia oli mõne aja pärast aastat juurde saamas. Veel samal õhtul, kui meie suur perekond asja oli arutanud ja leidnud, et minust oleks siiski kena abielluda, läksime Hugo poole. Sest Julia isa oli volitanud Hugot Julia eest võitlema juhul, kui mina ära peaksin ütlema. Meil on vanamoeline perekond ja võitlema oleks pidanud mu isa, kuid tema enam ei viitsinud ja Hugo samuti. Hugol polnud enam hobustki. Ta elas vaikselt oma lossis ja käis aeg-ajalt koertega jahil. Teenriteks oli üks vanapaar naaberkvartalist, kes said Hugolt teenimise eest toidu ja peavarju. Isa oli käinud Hugo juures ja jutt oli selline.

Hugo: "Sa ju saad aru, milles asi. Ta peab selle plika ära võtma, kuidas siis muidu."

Isa: "Miks ma ei saa."

Hugo: "Kui ta seda plikat ära ei võta, siis tead isegi."

Isa: "Siis on jama palju."

Hugo: "Kuigi ma täitsa usun, et see plika ajas ise jalad laiali."

Isa: "Kurat, võta selline naiseks."

Hugo: "Ma saan sust aru, kesse tahaks, aga isegi kui kõik teaks, et plika nii tegi, jääb poiss ikka süüdi, aga mina võidelda ei viitsi, mul pole enam hobustki."

Isa: "Ma panen poisile aru pähe, kuigi ma saan tast aru."

Hugo: "Ma saan tast väga hästi aru, aga võidelda ei viitsi."

Isa: "Ma suhtun muidu naistesse austusega, aga sellisel puhul, ausalt, käsi haarab relva järgi."

Hugo: "Su viha on õiglane, ka mina olen naisi austanud, aga alati, kui midagi sellist juhtub, on mul häbi, et nad on pool inimkonnast."

Isa: "Ma mõistan sind. Neid on isegi rohkem – tänaval, turul, bussis, turniiridel..."

Hugo: "Rongides, trammides, järve ääres, linnas, maal, neid kuradeid ei jõua lugedagi."

Isa: "Ja siis viskab mõni jalad laiali, ja säh sulle, midagi pole teha."

Hugo: "Sa pead poisile ütlema."

Isa: "Kuidas muidu elu läheb?"

Hugo: "Mis seal rääkida, astu ikka läbi, kui mahti on."

Nii oli asi otsustatud. Peres leppisime lapse nime kokku ja palusime võimudelt luba. Võimud lubasid ja me võisime hakata külalisi kutsuma. Igaks juhuks ma käisin õhtul veel Julia juurest läbi. Ta istus koolilaua taga ja nuttis. Kui ta mind nägi, pühkis ta pisarad ära ja vaatas mind tigidalt ja küsis: "Noh?"

"Ära pabista, kallid, võtan, võtan."

Julia muutus kohe asjalikuks. Ta kookis veimevaka lahti, see oli hirmus suur kast toanurgas. See oli isegi suurem kui kirjutuslaud ja mulle jäi tõesti mulje, et tal on isu mehele minna. Et ta tahab rohkem lapsi saada kui koolis käia. Kurat, emal peaks ju mõni klass ikka olema! Veimevakast kraamis ta välja terve mäe imikuriideid, käpikuid ja palju asju, millele ma ei oska nime anda. Ühed käpikud olid mulle.

Ma läksin koju ja viskasin magama. Me magasime kolmekesi ühes toas, mina ja kaks nooremat õde. Kokku oli meid kaheksa last, mina kõige vanem. Kui ma tuppä jõudsin, oli väljas juba pime. Õekesed vist juba magasid, ma ei pannud tuld põlema ja mässasin pimedas tükk aega pidžaamapükstega, et neid õigetpidi jalga saada. Pimedas ei saa aru, kummal pool vooder on. Siis hüppasin teki alla ja tahtsin silmad kinni panna, kui kõige noorem õde, Nele, vaikselt sosistas:

"Mart, miks sa nii hilja koju tulid?"

"Ma käisin Tallinnas."

"Kas sa käisid konservatooriumis või?"

"Jah."

"Kas sa saad nüüd heliloojaks?"

"Ei saa, Nele, maga nüüd."

Ta hakkas teki all vähkrema ja tuli hoopis minu voodi juurde.

"Aga miks sa heliloojaks ei saa?"

"Sellepärast, et ma kukkusin eksamil läbi."

"Mul on sust nii kahju."

Ta seisis mu voodi kõrval, ma ei näinud ta nägu, aga ma teadsin, et see on viieaastase plika nägu, mis vaatab mind pimedas. Mu käele kukkus pisar. Nele ei öelnud midagi, ta nuttis. Mul oli piinlik ja kurb.

"Ära ometi nutsu, plika," proovisin ma teda lohutada.

"Mul on sust nii kahju," ütles tema, "mis sust nüüd saab ometi?"

"Ma ei tea, naise võtan."

"Kas ma võin sinu voodisse magama tulla?"

"Tule siis."

Ta pugus mu teki alla ja jäi kohe magama. Tal polnud muresid peale liivakoogi. Aga mu tuju paranes. Hea on, kui keegi mõtleb su peale. Ma jäin varsti ka ise magama, kuid nägin halba und.

Ma olin Tallinnas "Gnimooli" toimetuses ja seal oli klaver ma läksin koputamata sisse ja mängisin senikaua kui toimetaja töötas kuid ta ei pööranud mulle tähelepanu ma mängisin toimetajale oma lugusid millel polnud pealkirju kuid mille kohta ema ütles et nad on väga ilusad siis lõpuks toimetaja vaatas mu poole ja käratas – ärge ometi segage kurat võtaks ma teen tööd ma jätsin mängimise katki ja palusin oma lugu läbi lugeda toimetaja kiristas hambaid ja sülitas põrandale teie Mart õppige kõigepealt käemärkide järgi laulma ja siis tulge uuesti aga ma oskan ju käemärke ah nii karjus ta mu peale mitte keegi "Gnimooli" toimetuses ei oska kuid teie oskate? kas te tahate meist parem olla

ta kõverdas käsivart tiris kleidivarruka üles ja käskis mul selle märgi järgi laulda ta pingutas nii kõvasti et veresooned tormasid naha alt välja käsi värvus sinakaks ja kleidi varrukas purunes sest muskel oli liiga suur laulge Mart miks te ei laula? laulge kas te teate mis noot see on? muskel läks aina suuremaks ja tegelikult ma kartsin et ta lööb mulle rusikaga pähe aga ta ei teinud seda vaid käskis mul laulda ma ei teadnud mis noot see on – see on kõige alumine do laulge mulle see do ma tegin suu lahti ja püüdsin kuid nii madalat heli minus ei olnud mu häälepaelad olid saanud käsu mida polnud võimalik täita kui käskida inimest nii et ta ei suuda ära öelda kui käskida midagi sellist mida ta on võimetu tegema siis läheb ta lolliks ma läksin peaaegu lolliks ma tegin mingi hääle see meenutas krooksatust ja hetk hiljem tõmbusin roheliseks visake konn toimetusest välja ütles toimetaja mind visati tänavale ja ma pidin kõigest väest hüplema et jalakäijad mind surnuks ei tallaks.

Külalisi oli pulma kutsutud vähe. Kohal olid mõlemad perekonnad koos sugulastega, umbes viiskümmend inimest, nende hulgas ka minu onu, kes oli äsja tulnud Dublinist. Onu oli hästiistuvus lendurimundris nagu ikka ja miski ei reetnud, et tegelikult oli ta läbi elanud kohutava lennuõnnetuse. Onu naeratas ja viskas nalja, kuid alles hiljem saime me teada, et Põhja-Jäämere kohal oli lennukimootorisse tekkinud tuli. Reisijad ei saanud sellest teada. Kõik meeskonnaliikmed, onu esimesena, olid pakkunud end tuld kustutama, isegi pardainsener ja teine tüürimees, kes muidu ei hoolinud sellistest asjadest, aga õnnetuses hoidis meeskond ühte. Siis tõmmati pardainseneri ettepanekul loosi ja liisk langes teisele tüürimehele, mu onu heale kamraadile juba noorusajast. See lendur on mehise näoga naistekütt, kes vanas eas on küll tagasi tõmbunud, kuid nooruses oli uljaspea ja jättis endast pisut kerglase mulje. Tema läsksi. Ta oli jõudnud mööda tiiba mootorini ja tule edukalt kustutanud, kuid just siis läks mehel käsi lahti, ta libises ja kukkus suure kiirusega väga külma merre. Sel ajal, kui onu pulma jõudis, polnud helikopterid veel meest jääpankadelt leidnud. Kuid onu ei kahelnud, et mees elab. Sest mees pidi olema rauast.

Kui me kirikusse jõudsime, istusid kõik teised maha, mina ja Julia läksime pastori ette ja sirutasime käed välja. Ka Hugo ja isa seisid püsti, sest nemad olid rüütli. Julia oli imearmas. Tal oli säravvalge kleit looriga, millest ta nõbinina vaevalt läbi paistis, ja ma vaatasin teda kui saladust, ja olin kõrvuni armunud. Tema käsi mu peos tuksles õrnalt, ma tundsin tema kätt hoides, et nüüd olen ma seotud millegi kalliga ja määramatuga ja mu elu muutub. Selle muutuse ees tundsin ma isegi ebamäärast hirmu, kuid ma ei oska tõesti seletada, mis see võis olla. Mina olin rietatud musta ülikonda ja ema oli mul pea korralikult seitlisse kamminud. Nii me seal seisime ja naeratasime teineteisele saladust, mida teadsime üksnes meie.

Pastor kõhatas ja vaatas meile otsa: "Nii, kurat, liiga noored, ei, nii ei kõlba."

Hugo oli seda oodanud, ta jooksis pastori juurde ja sosistas talle kõrva. Ema surus isa kätt: "Ära muretse, kõik läheb hästi." Siis ütles pastor mulle: "Kas sa ikka tead, junsu, et sa ei tohi enam võõrastes käia, et sa pead teda hoidma ja ei tohi liiga palju juua."

"Muidugi tean."

"Et sa pead iga päev kell viis koju tulema ja siis on tal järsku vilets tuju ja sa ei või õlut juua."

Ma hakkasin kõhklema ja vaatasin ema poole. Ema tegi üllatunud näo: "No mõne õlle ikka võib, Julia, sa ei keela ju ometi?"

Julia ebales, kuid vastas: "Mõne õlle vast võib, aga liiga palju ei tohiks."

Pastor hakkas kohal edasi-tagasi käima ja mõtles sügavalt järele. Siis pöördus ta Hugo poole. "Ma võin nad paari panna, aga kes selle jama pärast ära sööb?"

Hugo püüdis vastu vaielda, aga isa hüüdis vahele: "Pane sina paari ära, see on sinu töö!"

Pastor läks vihaseks: "Minu töö küll, aga ma püüan teha seda südametunnistusega ja hästi. Oleks sa ise siin ees praegu, sa sellist juttu ei räägiks."

Isa pööras silmad maha, ta sai väga hästi aru, et pastoril on õigus.

"Julia, aga kust sa selle üldse võtad, et sa armastad teda?"

"Me saame ju lapse!" Julia hüüatus kõlas üle kirikusaali ja kajas tagasi. "Me saame ju lapse, kas te tõesti arvate, et see saaks ilma armastuseta juhtuda?"

"Õige küll," ütles pastor.

Pastor ei ajanud enam vastu, kuigi kõik olulised sõnad ütles ta kohusetundlikult, ilma soojuseta hääles. Ta tegi tööd. Hiljem oli ta Hugoga meie pulma arutanud, nad mõistsid teineteist.

"Sina, Mart, ja sina, Julia," nii ütles pastor, "tehke, mis tahate, minu asi on teid üles kirjutada, ma teen seda raske südamega ja ainult sellepärast, et Hugo on mu parim sõber. Kui tema nii arvab ja kui te ise ka sellesse jamasse usute, siis võtke need sõrmused. Kus on sõrmused?"

Sõrmuseid tuli mõnda aega otsida. Üks oli Hugo käes ja teine pidi ka tal olema, aga tal olid teksad ja liiga palju taskuid.

"Pane vahepeal Mardile sõrme, ma otsin Julia oma üles," hüüdis Hugo.

"Mis ma tahtsin veel rääkida," jätkas pastor, "Hugo, ütle, kui sa leiad, siis ma lõpetan jutu. Mis ma siis tahtsin veel öelda. Minu naine määris mulle end ise pähe. Siin saalis teda õnneks ei ole. Ta sattus mulle peale ühel sünnipäeval, kui ma veel konsistooriumis õppisin. Kohe sama sünnipäeva õhtul oskas ta end mu ette selili visata ja kolm kuud hiljem tahtis ta isa mind juba duellile kutsuda. Edasisest ma ei tahaks rääkida. Duell jäi muidugi ära, sest ma tunnistasin omaks, kuid sellest ajast saati olen ma mõelnud tõemeeli kloostri minna. Sest munkasid lastakse vähemalt kongi sisse, kui neil selleks soov on. Munk võib aeg-ajalt üle kloostrimüüri päikesetõusu kiigata ja keegi ei oska talle seda pahaks panna. Munk võib mõelda oma mõtteid ja vahetevahel kloostripest kaks õlut osta. Ma tahan öelda, et mungaga võrreldes olen mina... ma ei taha teil tuju rikkuda, lapsed. Tehke, mis ise tahate."

Pastor rääkis liiga kaua ja enamik sugulasi haigutas. Kui Hugo sõrmuse üles leidis, hakati juba ukse poole trügima. Minu ema nuttis, Julia ema kallistas Juliati ja Julia nuttis. Ma ei teadnud, kas peab nutma või ei, kuigi see olevat olnud õnnelikem päev mu elus. Pulmast ei mäleta ma midagi.

Aastaid hiljem, kui ma Tallinnasse sõitsin ja otsisin mingit vihikut laua alt taga, ma olin põlvili maas ja Julia tonksas mind jalaga tagumikku, siis ta küsis:

"Mart, kas sul on meele see päev, mil me abiellusime?"

Ma ronisin laua alt välja.

"Kas sa mäletad, kui noored me olime?"

Julia sättis end diivanile ja keris jalad tagumiku alla. Lapsed juba magasid. Julia oli mu vormi ära triikinud ja puhkas. Vanast peast hakkas ta isegi raamatuid lugema. Jah, tol ajal oli meie pulmast möödas juba kolmkümmend aastat. Julia oli veidi halliks läinud, enda kohta ma ei tea öelda. Julia tegi kenasti igal õhtul mu vormi korda, kui ma rongi peale läksin. Mul on see õhtu nii selgelt meeles, sest mitte kordagi ei olnud ta pulma meelde tuletanud.

Julial oli raamat põlvedel. Ma läksin istusin ta kõrvale ja vaatasin, mida ta loeb. "Mida sa loed, Julia?" küsisin ma. Julia ei vastanud, pööras vaid raamatu kaant. Julia luges "Parma kloostrit". Mulle ei meeldi see raamat, sest ma lugesin seda kunagi lapsepõlves, umbes ajal, kui ma esimest korda Tallinnas käisin, ja ta jättis sünge mulje. Ma ei julge siiaamaani seda raamatut lahti teha, või ei taha, sest on tunne, nagu astuks keldrisse. Aga ma lugesin seda ju nii ammu, et ma võin valesti arvata.

"Mulle ei meeldi see raamat, Julia."

"Aga see on armastusest."

"Mulle ei meeldi see raamat, Julia, sest ma lugesin seda kümneaastasena, ja oli tunne, nagu oleks keldrisse kinni jäänud."

"Kas sa sellest üle ei saa?"

Mul tuli meelde! Mulle tuli sel hetkel meelde esimene päev pärast pulmapidu või siis kolmas, aga see oli päev, kus me elasime juba koos.

Julia tuli meie poole elama ja oli rase kui ma järgmisel päeval välja tahtsin minna istus ta tigetsedes köögis ja tegi midagi kussa lähed küsis ta minu käest ma ütlesin et ma lähen korraks välja kassa minu peale üldse ei mõtle miks sa lähed välja ja mulle ei ütle ma ei viitsinud teda rohkem kuulata ja kõmpisin õue kui ma tagasi tulid olid kõik vait Julia ei rääkinud minuga ja teised vahtisid televiisorit Julia ma tahan suga rääkida ütlesin ma talle sa pead mu laskma proovima mida küsis Julia sa tead väga hästi et konservatooriumi ma ei saanud ma ei kuule hästi ma läheks ja hakkaks hea meelega kirjanikuks või lauljaks äärmisel juhul võib midagi muud kõne alla tulla kuid ma tahaksin vist kirjanikuks minu peale ei mõtle sa üldse närakas joodik petis mõtlen küll Julia sinu peale mõeldes ma kirjutama hakkangi kui sa ei solvu lõpuks toidame nii ehk peregi ära KUI SA NÜÜD MAJAST VÄLJA LÄHED SIIS ÄRA ENAM TAGASI TULE LONTRUS! hõikas ta mulle järele ma olen ema käest küsinud et kui nii öeldakse mis see tähendab ema ei teadnud

tundub vist et lugu hakkab otsa saama isegi kui ma sellest praegu kirjutan pole enam õiget röömu isegi kui ma tahaksin nalja visata ei kukuks see mul hästi välja kuigi ma pole veel lõpuni rääkinud ma kardan et viimased leheküljed tulevad kurvad kurvad nagu "Kolmes musketäris" ma olen seda raamatut

lugenud kaheksa korda kõiki osasid kuid kunagi ei ole tahtnud lugeda viimast minu lugu meenutab mulle Porthose surma ma tuletan veidi meelde

Esimesena suri Athos, kes oli neist vanim. Ta suri pärast Raouli surmateate saamist de la Fere'i lossis. Aramis põgenes Hispaaniasse ja d'Artagnan suri marssalina. Porthos vaevles vanaduspäevil haiguse käes, mis võttis talt jõu. Vanadus võttis talt ainsa, mis tal üldse olemas oli. Kurb. Ma tahaksin kedagi süüdistada Porthose surmas, kuid keda? Mõnes filmis hakkaks selle kohta peal vihma sadama, ma püherdaksin põlvili stepirohus ja kitkuksin muru maast, tõstaksin käed taeva poole ja uluksin. Nõrkushood olid tal alanud hiljuti, enne viimast sõjakäiku. Aga kuulake ometi, kuidas see kõlab! ENNE VIIMAST SÕJAKÄIKU. See on rõõmsalt kurb. Kurb seepärast, et on viimane, kuid rõõmus seepärast, et ta on viimane sõjakäik. Porthos jäi kalju alla, sest nõrkushoog ei lubanud tal edasi minna. Aramis vaatas ju seda pealt! Kaljupank kukkus Porthosele peale ja lõmastas ta. Viimasel hetkel tuli Porthose jõud tagasi ja ta tõstis veel kaljut. Ta tõstis kaljut ainult veidikene, kuid tema jaoks oli see liiga raske. Siis muljus kivi ta kondid puruks ja suust tilkus verenire, sest kui inimene läheb katki, siis voolab tast veri välja. Minu loo lõpp ei ole Porthose vääriline, sest mul pole olnud viimast lahingut. Mul pole olnud isegi esimest, kuigi ma olen sellest rääkinud. Aga siiski ma tahaksin küsida. Kes on selle kõik välja mõelnud? Dumas kirjutas kõigest üles.

ma mängiks sulle parema meelega mingit muusikat midagi kena ja vaikset vahel tundub et sellega ei saa valetada aga võib-olla on seegi midagi väärt et ma olen sellest aru saanud kui ma loen Porthose surma siis on küll selge et ta jääb sinna kaljude vahele kuid lõppude lõpuks on temal õigus ta on palju suurem sellest kes selle välja mõtles palju suurem ja ausam sest see kes välja mõtleb vaatab kõike ainult kõrvalt ta vaatab kõrvalt nagu mina sest mina ei julge kuigi tahaks aga ta vaatab kõrvalt ja ei arva sellest midagi inimene on palju suurem asi kui võiks arvata palju suurem ma lähen magama ja kirjutan homme lõpuni sest mul on suitsud otsas INIMENE ON SAMA SUUR KUI PORTHOS

Ma ei pannud Juliat enam tähele. See toimus just samal määral, kui pastor seda arvanud oli, ja mida enam ma seda tajusin, seda paremini tulid ta sõnad mulle meelde. Kuid see ei tähenda üldse, et ta laulatusel nii rääkima peaks. Paljud olid nõrdinud. Mina olin laulatusel esimest korda ja ei teadnud, kuidas see peaks toimuma. Kui meile hiljem räägiti peost hingest ja kaunitest sõnadest, ei mahtunud see meile pähe, kuid tegelikult meeldis mulle pastor siiski.

Julia pidev vingumine jättis mind külmas, ma ei öelnud talle midagi, läksin välja ja tegin, mis tahtsin. Meie esimene laps – Alexander sündis peagi ja Julia oli taga nii palju tegemist, et mina sain pisut vabamalt hingata. Praegu jätan ma endast meelega pisut hooletu mehe mulje, kuid tegelikult – olime isaga kokku leppinud, et mul on veel üks võimalus käia "Gnimooli" toimetuses ja siis pean ma selle jandi lõpetama. Kui seekord on kõik nagu alati, siis ei tasuks enam vaeva näha ja ma peaksin tööle minema. Isa pidas silmas mõnd valvu-

riametit. Ise lootsin ma salaja, et kui tõesti midagi välja ei tule, võib veel onuga rääkida. Tal oli lennukoolis tutvusi.

MA VALMISTUSIN TERVE AASTA! Kõigepealt ei läinud ma nagu vanasti umbropsu novelle kirjutama. Kuu aega harjutasin vaid tähti! Päeval olin pesumajas tööl, tingimused olid seal ebainimlikud, kaksteist tundi tööd palavuses, kui vahetus lõppes, olin ront. Tasu oli vaid kolm dollarit kuus. Julia ütiris selle raha eest jalgratta ja käis naabrite juures õmblejaks. Kuid. Pärast tööd harjutasin ma tähti. Ma kirjutasin neid igal ööl kaks kuni neli tuhat ja hommikul vaatasin kirjapandu üle. Esialgu ei olnud märgata mingit edenemist. Tähed olid kiivas ja inetud, mõnda neist oli isegi võimatu ära tunda. Esimese kuu lõpul jõudsin siiski nii kaugele, et kõikidest tähtedest võis aru saada! Ise pean nendest parimaks suurt O-d.

Teine kuu kulus sõnadele ja kokku- ning lahkukirjutamisele. Aeg-ajalt arutasime isaga, kas nõrk või tugev. Ja juba järgmisel kuul võtsin käsile algul üksikud laused ja lõpuks pikemad jutujupid, mis enamasti rändasid prügikasti. Aasta lõpuks oli mul valmis lugu. See kujutas endast umbes kolmekümnelehelist novelli, kus mees, kellel on naine, hakkab armastama telekadiktorit. Minu mõte oli selles – telekadiktor on midagi kättesaamatut. Ma võiksin teda võrrelda Constance'iga. See on midagi sellist, mis justkui on olemas, kuid ei ole. Mees jääbki kõlkuma oma naise ja unistuse vahel. Ema lugus ja ütles, et on hea. Isa ei arvanud midagi. Juliale ei lubanud ma kõigest sellest üldse midagi rääkida. Tartust lahkuda kavatsesin ma öösel, nii et Julia sellest teada ei saaks. Öhtul, juba kella kuue paiku, hakkasin ma kodus unist teesklema ja sulgesin end siis magamistuppa, kus otsustasin jutu veel üle lugeda. Jutu välimus oli mu jaoks tähtis.

Tähed olid kenad, võib-olla oleks saanud norida r-tähe kallal mõnes üksikus kohas, kuid ise olin ma siiski rahul. Sõnad ja laused tundusid paigas olevat. Ma otsustasin magada enne teeleminekut. Ema oli mulle moonakoti valmis pannud. See oli küllalt kõhnuke. Pudel veini, natuke juustu ja leivaviil. Isa tahtis mulle oma hobust anda, kuid see lonkas ühte jalga ja me leppisime kokku, et onu viib mu lennukiga ära. Veel enne, kui ma magama jõudsin jääda, koputas keegi uksele. See oli isa. Ta astus tasa mu voodi kõrvale ja ütles: "Mu poeg, ma oleksin sulle kaasa andnud oma hobuse, kuid sa põlgasid ta ära ja võib-olla tegid õigesti, võib-olla mitte. Siin on kukkur viieteistkümne eküüga, mis me emaga sinu tarvis juba ammu tallele oleme pannud. Rohkem meil sulle midagi anda ei ole. Ma oleksin andnud sulle oma mõõga, kuid selle jaoks oled sa liiga kidur. Isegi kui sa ta välja tõmbaksid, tähendaks see sinu surma. Sest mees, kes mõõga välja tõmbab, peab ka võitlema, kuid selleks pole sul vaimu, aga ma ei saa sind selles süüdistada. Mina ise olen osa võtnud vaid mõningatest rüütliturniiridest, kuid sinus oleksin ma tahtnud näha Hugot, kellest julgemat inimest ma ei tea. Kuigi ta oli mu vaenlane. Kui sa Tallinnasse lähed, ära kipu tüli norima ega sõna võtma, seda võivad teha vaid need, kes enda eest hiljem seista suudavad. Mul ei ole Tallinnas tuttavaid ja ma ei saa sulle soovituskirja kaasa anda. Ma ei tea, kas ma seda tahakski, sest mu rõõm oleks palju suurem,

kui sa millegagi ka ise hakkama saaksid. Kui Hugo sind lennukist maha laseb, siis kõnni vaikselt "Gnimooli" toimetuseni ja kuula ära, mis nad sulle ütlevad. Mina olen juba liiga vana, et sinuga kaasa tulla või sind veel kuidagi aidata. Hoolimata kõigest, ma armastan sind ja tahan, et sul läheks kõige paremini. Ja isegi kui sind ka seekord välja naerdakse, tule tagasi, sest kodu ukсед on sulle alati lahti. Need viimased sõnad palus sulle ema edasi öelda. Mina suudan nii vaid mõelda, kuid väljaütlemine on raskem." Isa jättis mu voodiservale kukru eküüdega ja lahkus toast. Mina jäin magama.

Onuga me lennukis suurt ei rääkinud. Ilm oli vilets ja äärepealt oleks me õhkutõusmisel libisenud. Hiljem, kui me juba taevas olime, muutus kõik ilusaks nagu lennukis ikka. Onu võttis roolis isegi pitsi konjakit ja kui me Tallinnas maandusime, patsutas mulle õlale. Lenduritel on tavaks vähem rääkida ja rohkem teha. Sellega on kõik öeldud. Kui ma lennukist maha astusin, pöördus onu kohe tagasi, sest isegi selle aja oli ta näpistanud ühe Kalkuta-reisi arvelt, mille ta pidi nüüd poole kiiremini lendama. Onu lennuk tõusis õhku, kõrgele pilvede alla, tegi Tallinna kohal surmasõlme ja lehvitas mulle hüvastijätuks tiiba. See on suurim lugupidamine, mida lendurid tavaliselt vaid üksteisele osutavad. Tavaliselt märgitakse nii õhuvõitlustest loobunud ründeässade esimest pensionipäeva. Mu onu armastas mind kõigest hoolimata. Lennuväljalt lahkusin ma nii, nagu isa oli käskinud. Ma istusin number nelja tramm peale ja seisin nurgas püsti, kuigi tramm oli pooltühi. Siin-seal hüples üksikuid inimesi. Õiges peatuses läksin ma maha ja ruttasin siis, kapuuts näole tõmmatud, "Gnimooli" toimetusse. Oli sügis ja sadas lõrtsi. "Gnimooli" toimetuses põlesid tuled ja toimetaja tundis mu ära, kui ma sisse astusin.

"Proua toimetaja, seda lugu tegin ma aasta aega, alustasin tähtedest ja lõpetasin sõnadega. Ma olen selles toimetuses käinud juba neli korda ja iga kord on mind tagasi saadetud. Kui te teete seda ka nüüd, ei pea ma teie peale viha, vaid armastan teid. Kuid ma ei tule siia enam kunagi tagasi. Mitte kunagi. Sest edaspidi pean raha teenima. Minu kirjutamise tõttu kannatab mu naine ja kannatavad lapsed. Mu poeg Alexander saab teinekord vähem süüa, kui ta tahaks, ma ei jõua seda tänitamist enam ära kuulata. Ise olen ma harjunud vaid piskuga, kuid... võtke see lugu," ütlesin ma toimetajale.

Toimetaja võttis mu loo ja ütles: "Istuge palun. Seekord ma vastan teile kirjalikult."

Töö läbi lugenud, ulatas ta mulle lõhnastatud paberilehe järgmiste ridadega:
"Väga austatud Mart

Psühholoogiliselt päris veenev, kuid situatsioon liiga kulunud ja sellest ei anna kuigi palju fikseerimisväärset välja võtta. Kirjapaneku viis on küllalt professionaalne ja tekst veab ise lugejat edasi, kuid liiga pikk, et see õhukesevõitu motiiv – telediktoriromaan – jutu "kataks". Selle tulemusena kannatab huvitavus. Atmosfäär on tuttavalt masendav ja jutt kuulub omaaegse olmekirjanduse valda rohkem. Ent iga värv on värv. See on ikkagi võitute, mitte kaotuste seeriast. See kord küll jah...

Tänuga Pille."

Perse saatis. Viisakalt, nagu naised ikka. Ta ulatas mulle paberilehe ja vaatas huviga, kuidas ma nutan. Ma ei suutnud end tagasi hoida ja pisarad voolasid silmadest. Toimetajatädi andis mulle taskurätiku, see oli äraütlemiste puhuks valmis ja ma nühhisin sellega oma näo kuivaks. Ma ei andnud endale enam aru, mis ma teen. "Istuge, palun, palun istuge," ütles Pille, kuid ma viskusin põrandale ja kuivatasin oma pisarad ta kleidi sisse. Ma ei öelnud talle ühtegi sõna, ma lihtsalt põlvitasin ja nutsin. Ta taganes minust ja püüdis kleiti lahti sakutada, kuid ma hoidsin sellest kõvasti-kõvasti kinni ja lohisesin tal järel, kuni ta karjuma pistis: "Istuge, palun, ma käskisin teil istuda, Mart!" Viimaks ulatas ta salanupuni, mis kutsus kohale meestoimetajad, kes olid tööle võetud kui grafomaanide rahustajad. Üks neist virutas mulle rusikaga kõhtu, nii et ma meelemärguse kaotasin, viimane, mis ma jõudsin märgata, olid turvamehe silmad, turvamehel oli must pööraselt kahju...

Kui ma Tartusse jõudsin, olid meie maja ukсед pärani. Ma teadsin, keda ma näen. Mu ema seisis ukssel hoolimata sellest, et väljas oli öö, taevas paistsid tähed ja kuu, kuid mu ema seisis majauksel ja meie aknad olid valged. Kardinal olid akende ette tõmmatud ja varjud liikusid nende taga. Tubades põlesid küünlad. Ma ei läinud kohe ema juurde, vaid ootasin hetke ühe tamme taga, kapuuts silmil. Taevast kallas lobinal vihma ja minu silmade eest langesid alla veenired. Läbi nende vaatasin ma ema. Ta seisis ukssel, sall õlgadel. Vihma sadas järjest tugevamini, ema juuksed said märjaks, ja sall ta ümber, kuid ta ei läinud ära. Äkki kostis taevast reaktiivlennuki mootori mürin, see muutus järjest valjemaks ja valjemaks, see oli nii tugev, et ma pidin kätega kõrvu katma, lennuk välgatas majade kohal ja maandus siis õue. Mu onu tuli. Alles siis, kui ta oma uue "Mirage'i" akna lahti tegi ja ukse avas, sain ma aru, milles on asi. Mu onu oli taevas käinud! Lennukikabiinist astusid välja minu vana-vanaema, tema kaks õde ja minu vanavanaisa. Marie, Helene, Iida ja vanavanaisa, kes eluajal oli olnud kõva joodik, kuid korralik tenor. Ta oli laulnud isegi Tartu meeskvarteris ja oli selle üle väga uhke. Nad kõik neljakesi läksid sisse, mu onu ajas emaga veidi juttu, tõmbas veel ühe sigari, siis läks temagi tuppa. Ma tahtsin juba ema juurde minna, kui kostis kabjaplaginat. See oli Hugo! Ma ei suutnud imestamata jätta. Temal, vanal mehel, oli uus ronkjasmust ratsu. Hugo ise oli raudrüüs, ma nägin ta nagu alles siis, kui ta kiivri peast võttis, sügavasti kummardas ja mu ema kätt suudles. Hugo oli tegelikult mu ema armastanud, kuid sellest ei räägitud kunagi. Võib-olla oli see põhjuseks, miks isa ja Hugo igal õhtul duelle pidasid. Aga seda ei tea ma öelda kindlalt. Hugo suudles ema kätt ja läks tuppa. Nüüd söandasin ma oma pelgupaigst välja astuda. Ema tundis mu kohe ära, hoolimata vihmakeebist. Ta vaatas mulle küsivalt otsa. Ma ei öelnud midagi, kuid ta mõistis kohe. Me kallistasime teineteist ja kui ma olin pisarad pühkinud, taipasin ma alles küsida: "Mis juhtunud on ometi, miks onu taevas on käinud, miks maja rahvast täis on?"

"Ellal on täna saja viiekümnes sünnipäev," ütles ema. "Sel puhul tulid peaaegu kõik kokku. Kuid neid huvitab, mis sinust saab. Sa, Mardikas, pead vist aru andma."

Mul ei olnud selle vastu midagi. Mul ei olnud enam midagi häbeneda ega varjata. Kõik, mis ma olin teinud, oli teada. Ma võisin sellest vabalt rääkida, sest ma ei tahtnud enam midagi. Ma ei soovinud enam midagi. Mul oli külm, ja polnud häbi. Me läksime tupp.

Meie perekonna suurt tuba, mis kuulus meile, õigemini ema sugulastele juba üle kaheksa aasta, olin ma harva niisugusena näinud, nagu ta oli nüüd. Õige on öelda, et meile oli kuulunud selle kaheksa aasta jooksul, ajast, mil maja ehitati, kogu aeg vaid see suur tuba, mis oli tõesti niisugune, et suurel sünnipäeval kõik ära mahtusid. Ülejäänud osa maja teisest korrusest, mis kõigi õiguste järgi oli meie oma, oli iga võim, mis parajasti rahvast allutas, oma äranägemise järgi ära võtnud või siis tagasi andnud. Kuigi korteris oli algselt kuus tuba, kolm lastele, üks teenijatele ja kaks emale ja isale või kes siis parajasti olid kõige tähtsamad perekonnas. Läbi kõikide aegade olid erinevad võimud parema meelega korterit ära võtnud kui tagasi andnud. Üksvahe peatus ühes tubadest isegi Napoleoni marssal Lannes, kes järgmisel päeval pärast meie korteris ööbimist lõpuks suri (mida ta ammu igatsenud oli). Sest ta oli juba üle kolmekümne, kuid talle vist meeldis mu vanavanavanaema, kellele ta surma eelõhtul oli öelnud, et husaar, kes pole kolmekümneselt surnud, pole mingi husaar. Järgmisel päeval sai tast tõeline husaar ja minu esiema, kelle nimi oli jällegi Marie, nuttis ja rõõmustas ühekorraga, ta oli ilma jäänud oma armsamast, kes põles soovist surra. Kes teab, kes teab, mis veri minus voolab, kuigi avalikult sellest ei lubatud rääkida, kuid tol ööl olid marssal ja Marie pikemat aega pimedas sosistanud. Prantslastest peetakse meil sest ajast saadik lugu. Pole ka ime, kui järele mõelda.

Kuid. Ma läksin tupp ja pilgutasin hämaruses hämmeldunult silmi. Üle mitme aasta oli kaetud suur ümmargune laud. Meie kolmel uhkel tugitoolil istusid ema vanaema ja tema kaks õde, nagu ma ütlesin, Marie ja Helene, keda kutsuti lihtsalt Ellaks, ja Iida. Kui nad elasid, oli nende perekonnanimi Gross, alguses, kuid hiljem õnnestus ema vanaemal ja Iidal mehele minna, ühel joodikule, kellest sai mu vanavanaisa, ja teisel mõisavalitsejale, kes kolis naise maale elama. Osal naistest veab, või kuidas võtta. Ella jäi üksikuks, sest tema peig sai ühes sõdadest surma. Ella hakkas luuletusi kirjutama ja tõlkis oma rõõmuks Hestet. Temal oligi sünnipäev, kuigi see võis olla ka ettekäändeks, ma isegi usun, et see nii oli, et onu vaid seepärast taevast käis ja nad kohale kutsus, et minu pärast oldi mures. Ma olin üldse esimene inimene nende meelest, kes endaga hakkama ei saanud.

Ma olin nii väsinud ja külmunud, et ma ei kahvatanudki, vaid istusin vabale kohale ja jõin morssi, kuigi teised polnud veel sööma hakanudki. Kolme vanaeide kõrval istusid mehed – huvitav, Taevast tulnud inimesed ei vananenud ega noorenenud, nad olid sellised, nagu ma neid alati näinud olin – vanavanaisa, Hugo ja teised, kes elasid. Nad ei rääkinud eriti, või siis tegid nägu, et ma pole väga süüdi, sest neil oli must veidi kahju. Laual olid hõbelusikad ja -kahvlid, kristallpitsid ja karahvinid, isegi punane liköör ja imeilus saksa serviis, mida tavaliselt ei kasutatud. Ja siis küünlavalgel tuli

mulle külla nukrus, ja ma püüdsin välja mõelda, kuidas ma ennast õigustan, mida üleüldse rääkida võin. Iga asi, mida ma tahtsin öelda enda kaitseks, tundus valena ja ei kõlvanud kuhugi.

"Nii, Mart," kõhatas Hugo. Ta tõusis laua taga püsti. "Su isa palus mul esimesena rääkida, ta arvas, et mina võiksin rääkida, justkui ma oleksin erapooletu või nii, kõigepealt, palju õnne, Ella!" Hugo tõstis pitsi ja lõi Ellaga kokku, siis jätkas: "Halb on muidugi, et peab seda asja Ella sünnipäeval rääkima, aga midagi pole teha, sest kõik on just nii, nagu on. Sa vast räägid ise kõigepealt ja siis teised küsivad, kui on midagi. Teeme nii." Hugo istus. Toas oli vaikus.

"Ütle kõigepealt, kuidas sul "Gnimooli" toimetuses läks," käskis isa.

Ma tõusin püsti, sest teised olid ka seistes rääkinud. Ma olin teel isegi ühele paberinartsule mõtteid kritseldanud, ja need olid mul nüüd peos kägaras, kuid ma ei söandanud paberilt lugeda.

"Gnimooli" toimetusest sain ma kirjaliku vastuse," ütlesin ma lõpuks.

"Näita!"

Ella luges vastuse kõvasti ette. Nad hakkasid läbisegi rääkima.

"See on viisakas äraütlemine."

"Pole mingit vahet, kas viisakas või mitte, kui on äraütlemine, siis on äraütlemine."

"Kas keegi on lugu ise lugenud?"

"Mina olen."

"Kuidas lugu oli?"

"Ei olnud halb, oleks ju võinud vastu ka võtta."

"See tähendab, et tal pole lihtsalt õnne!"

"Ei ole lihtsalt õnne."

"Kahju!"

Kui nad olid lõpetanud, pidin ma rääkima algusest peale. Ma seisin ikka veel püsti, mudisin laudlina, isa lõi mulle näppude pihta, ma võtsin pitsi likööri ja rääkisin edasi: "Kõigepealt lootsin ma tegelda muusikaga. Klaveritundi läksin ma küllalt hilja, kuueteistkümnenda aastast, ja tegelikult olin ma lootusetult vana. Kuigi on ka neid, kes kuueteistkümnendal on alustanud ja hakkama saanud."

"Rolf Uusväli alustas ka kuueteistkümnendal," ütles ema.

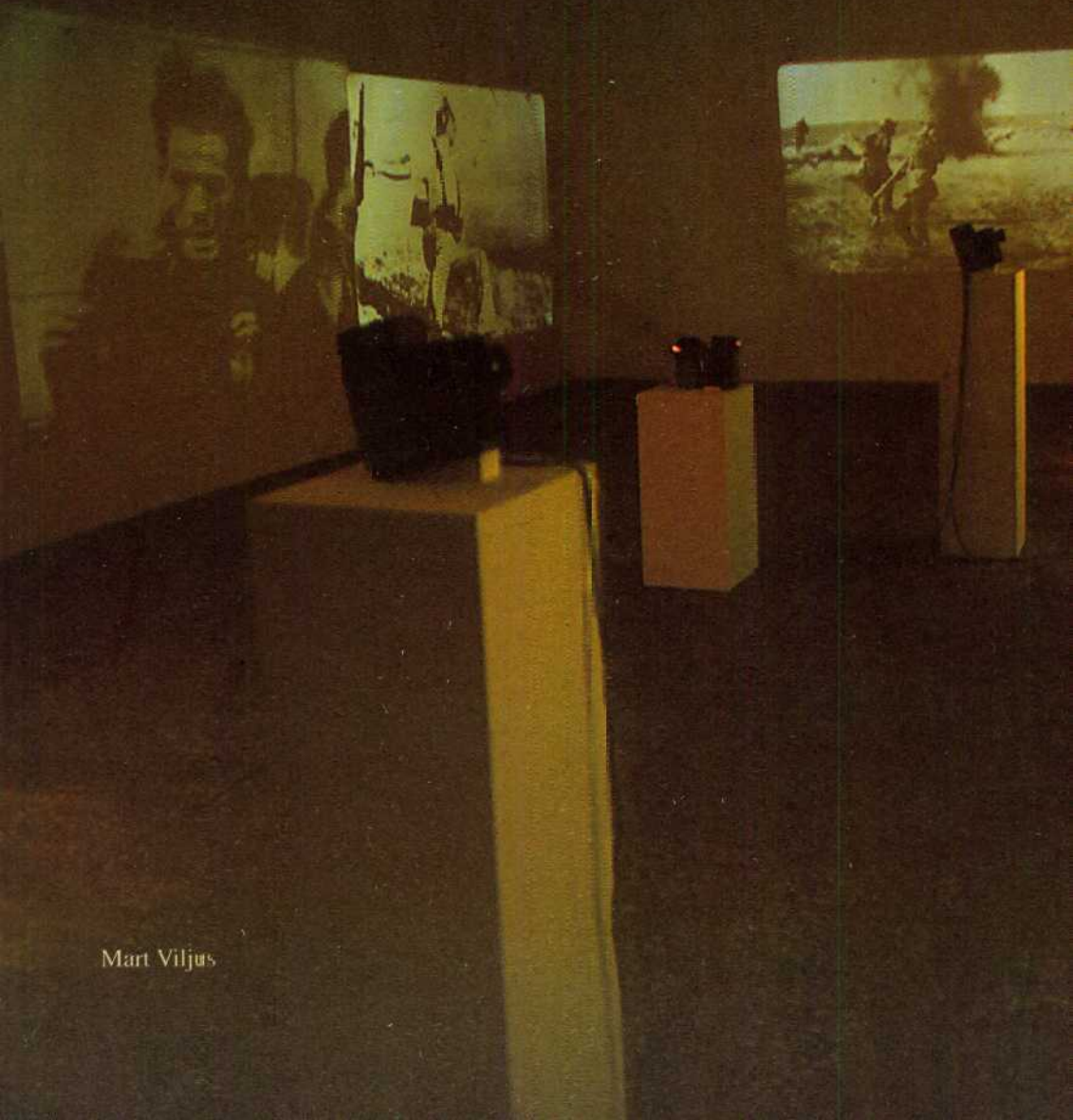
"Kes on Uusväli?" küsis Hugo.

"On üks," ütles ema tigidalt, talle käis närvidele Hugo vohiklikkus.

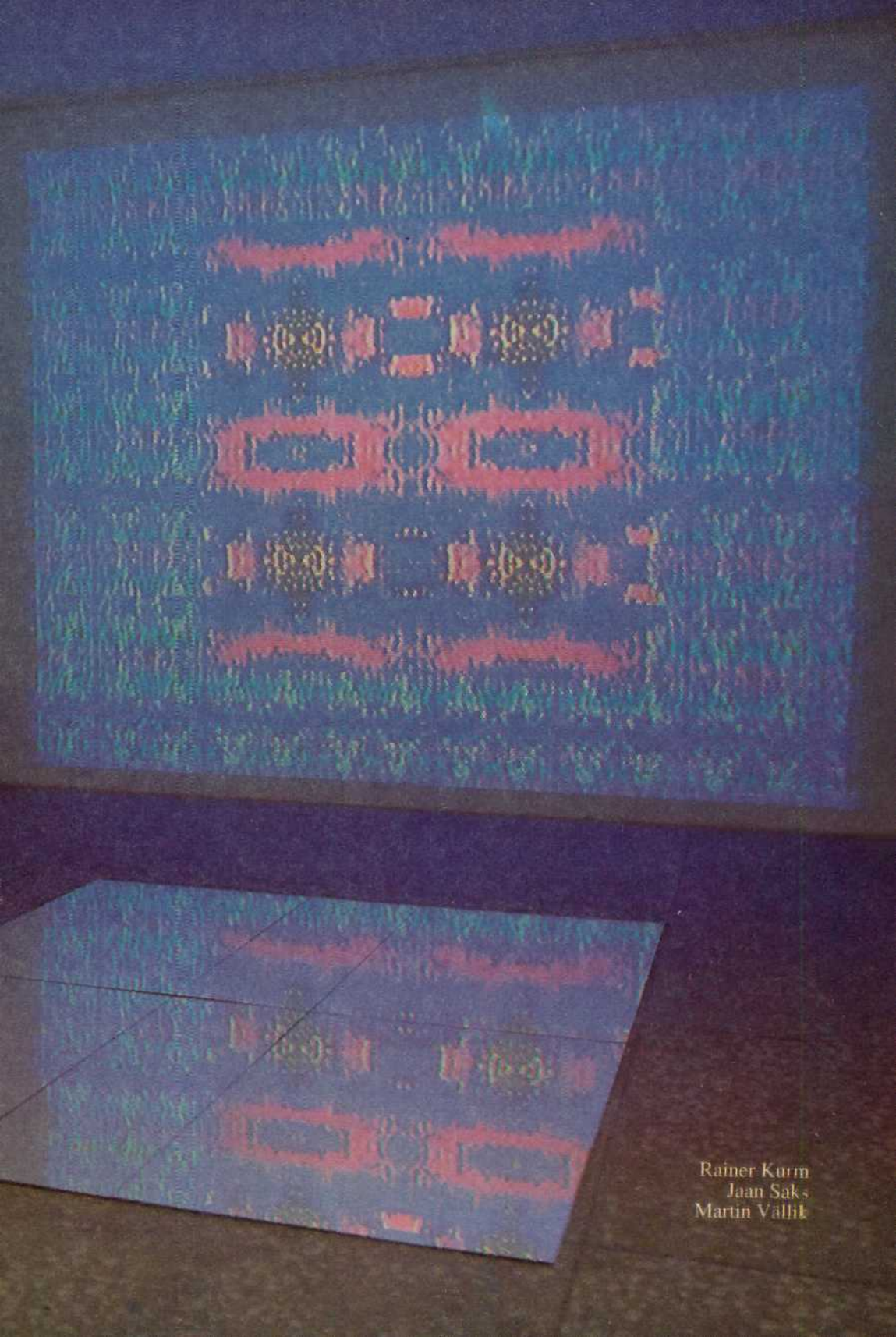
"Ma käisin üsna korralikult tunnis, mõnikord puudusin, aga ise lootsin, et ma olen suur helilooja või midagi sarnast. Ma olen emale oma lugusid ette mänginud küll," (ema noogutas kinnituseks) "mul oli või on kõrvakuulmine vilets ja ma mõtlesin, et see on Beethovenilt..."

Vanavanaisa hakkas kõva häälega naerma. Kõik olid imestunud, ta naeris kägaras ja pidi laua alla kukkuma, ja siis ta õõksus: "Kulla laps, selle peale ei saa loota, kurat, halva kuulmisega, kulla laps."

Ma olin vait.

Mart Viljus

Rainer Kurm
Jaan Saks
Martin Vällik

"No mingi seos on siin ju olemas, Emil, kas sa ei leia?" Ema vanaema kaitses mind. Kui Emil oli naermise lõpetanud, sain ma edasi rääkida: "Muidugi ei olnud mul õigust seda loota, aga ma nii väga tahtsin ja seetõttu vist tekkisid minul alusetud kujutlused, justkui ma võiksin muusikaga tegelda. Kokkuvõttes tuli välja, et see oli vale. See on nüüd selge. Konservatooriumi eksami kavas olid mul Bach, Sibelius, Händel ja Peterson. Kuid ma kukkusin läbi."

"See on korralik kava," ütles Emil.

"Kui sa alles kuuteistkümmeselt õppima hakkasid, siis on see tõesti hästi, kuigi ma ei tea, mis sa täpselt mängisid," ütles Ella.

"No need olid minu jaoks küllalt rasked asjad, minu jaoks. Siis oli selge, et heliloojaks ma ei saa. Siis tundus mulle ükskord, et must saab filmirežissöör."

"Miks sulle tundus?"

"No tundus lihtsalt, et saab, ja kõik."

"Miks sulle lihtsal tundus nii, miks Hugole ei tundunud või mulle või Ellale?"

"Kui te ei taha, et ma räägiks, siis ma ei räägi... Ma käisin sellepärast vist kümme korda Tallinnas ja nad said selgeks, kes ma olen. Ma ei kõlvanud režissööriks, kuid ausalt öeldes, mina ise nii ei arva."

"See on alati nii, et endale tundud paremana."

"Hüva, ma räägin edasi... Viimane asi, mis ma ette olen võtnud, millele ma üldse lootnud olen, on kirjutamine, kuid ka see vist ei lähe korda ja rohkem mul mõtteid ei ole. "Gnimooli" toimetus on mind neli korda tagasi saatnud ja mul pole enam mingit isu nendega rääkida."

Ma istusin.

"Sellest viimasest asjast on mul eriti kahju. Mina kirjutasin ja ma lootsin, et sina kirjutad midagi head," ütles Ella. Seda teadsid kõik, et kui Ella oli kuulnud, et ma püüan kirjutada, oli tal hea meel, ta oli mu üle õnnelik ja uhke ja lootis must palju. Emil hoidis Ellal käest kinni ja ütles, et pole midagi hullu.

"Ta on veel noor ja aega on, ega ei saa partsti kirjanikuks hakata, kui tuju tuleb," ütles Emil ja jõi likööri. Ta sundis teisi püsti tõusma ja endaga koos jooma, kuigi ta oli juba kenakesti vintis. Onu rääkis mulle hiljem, et nagu Emil lennukisse oli saanud, oli kohe pudeli lahti teinud. Aga onu asi ei ole ju vanemaid inimesi keelata. Kuigi naised olid pahased olnud.

"Ega siis kõik veel läbi pole, ta võib ju veel midagi proovida," hõikas Emil.

Aga kõik olid sünged, kurvad ja vait, sest Emil püüdis vaid tuju hea hoida ja sai isegi väga hästi aru, et tegelikult polnud mingit lootust.

"Tal on, kurat, ju laps ja naine ja kes neid siis söötma peab, kui mees ise Tallinna vahet jookseb, paberid pihus, paberid, mida "Gnimool" halvaks peab."

"See, et "Gnimool" ei taha, pole mingi näitaja, las annab mõnda teise ajakirja."

"Meil pole ju rohkem!"

"On küll, ei olegi seda kuradi "Gnimooli" vaja, kuulsid, Mart, ära "Gnimooli" enam mine, eks?"

"Mul on tunne, et ta siiski ei saa millegagi hakkama."

Seda viimast ütles Hugo. Ja neil kõigil oli natuke kahju, kahju minust, kuid samas oli see kergendus, sest ometi oli keegi välja öelnud. Ja nad olid vaikides nõus.

"Mart, praegu sööme ja peame sünnipäeva ja pärast ma ütlen sulle, mis otsustatakse," ütles isa.

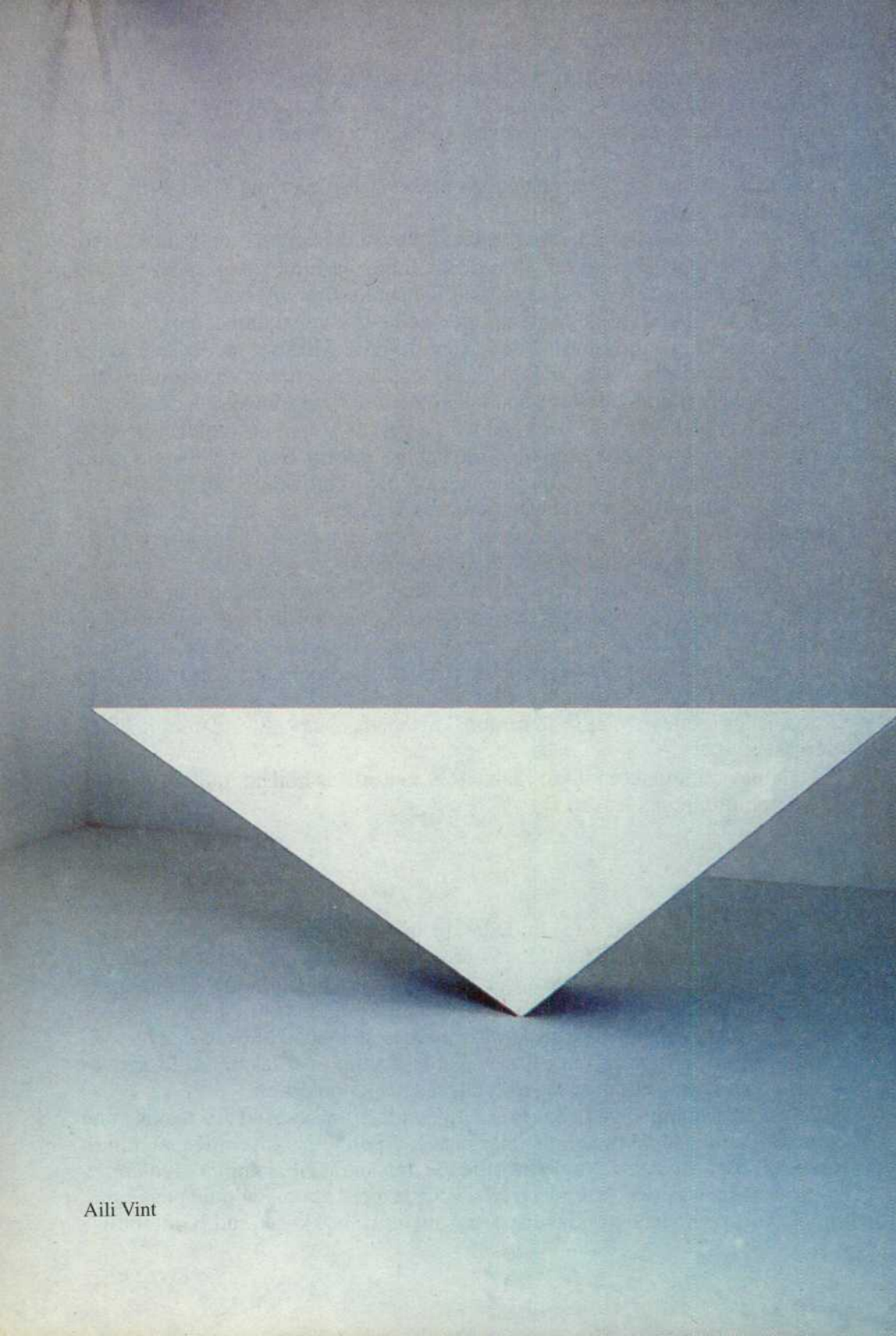
Minul ei olnud isu. Ma istusin lauas ja püüdsin nälga teeselda, tõstsin taldriku täis, kuid jätsingi nii. Onu rääkis Iidaga ja Emil Ellaga, sest Ella oli ainuke, kes Emiliga joomise pärast ei õiendanud. Ema oli kurb ja isa püüdis mängida peremeest. Eks ta ju pidigi. Kella kaheteistkümne paiku hakati lahkuma. Surnud pidid enne kahteist läinud olema. Miks see nii oli, seda keegi ei teadnud, kuid alati oli see nii olnud. Ja juba kümme minutit enne tõusid Ella, Emil ja Iida ja Marie lauast ja läksid, kuigi neil olid pisarad silmis, sest nad ei tahtnud, nad oleksid nii väga soovinud olla kasvõi üks minut veel. Üks minut! Kuid meil ei olnud seda minutit. Ema hakkas nutma. Emil ei lubanud seda. Emil oli küll purjus, kuid ta oli tore mees. Emil ei lubanud emal nutta. Välja saatma ei mindud. Ma vaatasin salaja aknast, kardina vahelt, kuidas nad lennukisse ronisid, onu aitas naisi. Siis paiskus lennukist tulejuga ja nad olid läinud. Tuletäpp muutus taevas üha väiksemaks ja väiksemaks, õige pea hakkasid nad sinna jõudma, kus paistsid tähed, onu lennuk muutus imetilluke-seks säraküünlaks taevas, üheks valgeks sõõriks mustas tühjuses ja lõpuks, kui ta oli nii väike, et teda enam näha ei olnud, oli ta üks nendest säravatest tähtedest. Vähemalt võis nii kujutleda, et kui tuli tahtmine, siis võis lihtsalt ühe tähe poole lehitada ja aimata, et seal üleval elavad Emil ja Marie ja Ella ja Iida ja selles mõttes ei olegi nad surnud, kui tähed paistavad, vaid mingitmoodi olemas.

Isa lubas minuga hommikul rääkida. Ema koristas nõusid, talle ei meeldinud, kui hommikuks jäävad.

*

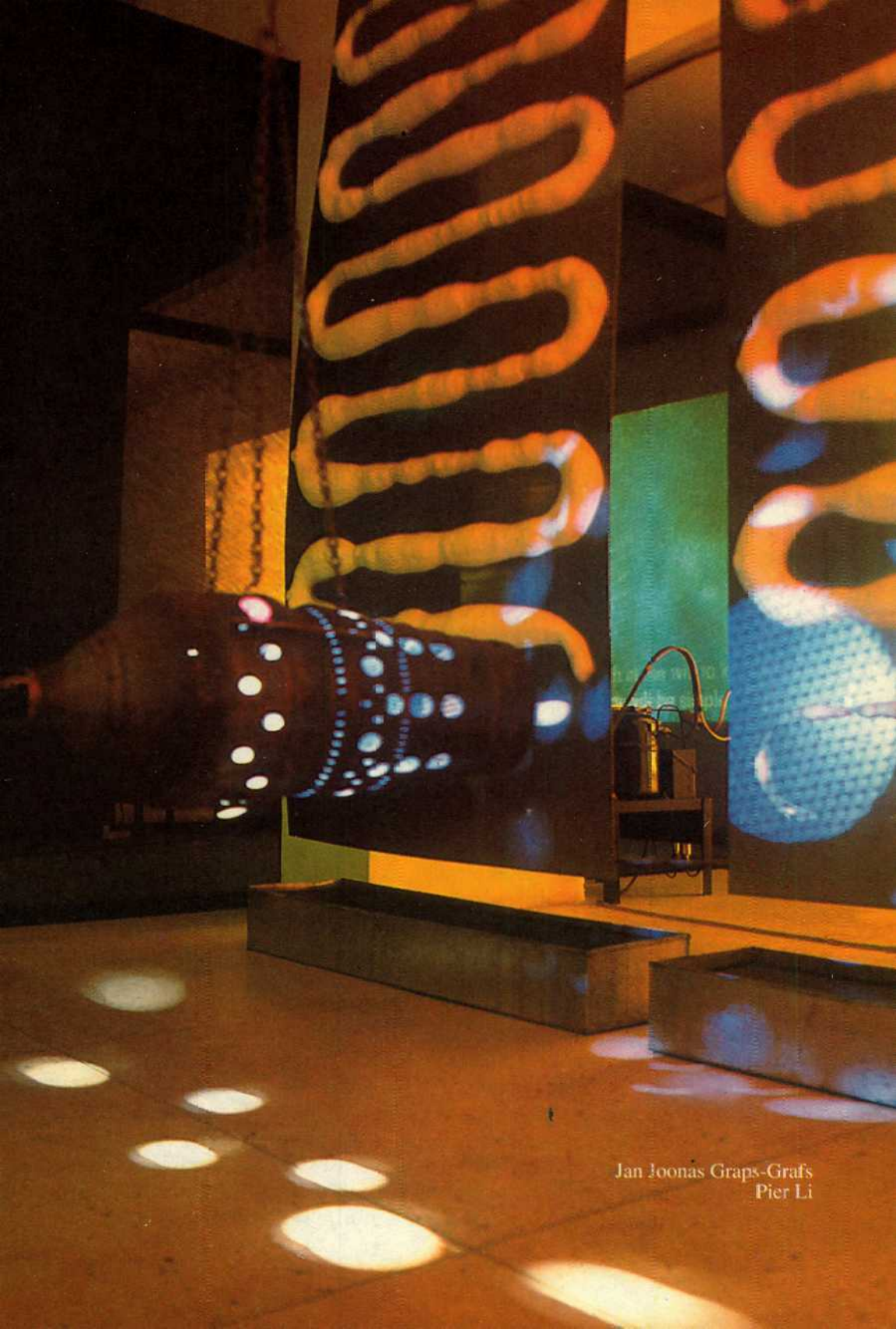
Sellest on nüüd küllalt aega möödas ja ma võin kõike rahulikult meelde tuletada. Aeg on oma töö teinud ja kõik see, mis tol korral tegi mulle valu, on nüüd jähnenud mingiks mälestuseks või tundeks, mis küll võis kunagi olla, kuid ma millegipärast ei usu, et see kõik tõeliselt olemas oli. Tundub, et see oli muinasjutt, mida ma olin justkui lugenud, isegi lõhnad tulevad meelde, või mingid pildid ajast, mil ma esimest korda Tallinnasse läksin, kuid see on niivõrd teistmoodi, et ma ei saa uskuda, et see tõepoolest oli.

Pärast Ella sünnipäeva rääkis isa mulle, mida oli otsustatud. Ta rääkis kohe hommikul, enne tööle minekut, unise peaga, nii oli temal lihtsam ja ka minul, sest ta oli liiga väsinud, et mõelda selle üle, mis ta räägib, ja mina liiga unine, et kurvastada. Isa ütles, et tema on juba vana ja oleks ammu tahtnud pensionile minna, kuid on kogu aeg oodanud päeva, mil mul läheb korda end "Gnimoolis"

Aili Vint

Jan Joonas Graps-Graf's
Pier Li

avaldada või siis heliteos kirjutada, mis perekonnale raha sisse tooks. Ta oli väga kurb, kui seda ei sündinud. Ta ütles, et elas minu saamatust üle palju rohkem kui omaenda ebaõnne. Tal oli mõnes mõttes õigus. Endast ei olegi alati nii kahju. Aga kui sa näed kõrvalt mingit meeleheitlikult üritavat mehikest, kes siiski ei suuda rohkem kui trakse vanaks kanda, tuleb nukrus südamesse. Ja kui ta nägi, et kõik mu ideed jooksevad tühja, otsustas ta ameti mulle üle anda – ISA OTSUSTAS, ET MINUST SAAB TEMA JÄRGLANE TARTU–TALLINNA DIISELRONGIS. Ta oli juba juhtkonnaga nõu pidanud, oli rääkinud neile minu muusikalistest ja kirjanduslikest nurjumistest, mis pidid viitama siiski järjekindlusele ja usinusele, mida piletikontrollil kindlasti vaja läheb. Samal õhtul proovisin ma isa mundrit selga. Selle juurde kuulus ka peakate, mis meenutas ohvitserimütsi, ja õlakud, mis tähistasid nooremkontrolööri auasetet. Ma ei vaielnud isale üldsegi vastu. Panin vormi selga ja läksin tööle.

Esialgu oli töö harjumatu, mulle tundus kogu aeg, et inimesed naeravad mu üle, ja alati, kui ma Tallinnasse jõudsin, tundsin südames piina, mulle tulid meelde kõik mu läbikukkumised, nurjumised, altminekud. Ja mõnda aega ei läinud ma raudteejaamast kaugemale, vaid istusin puhkepausi ajal vedurijuh-tide depoo sööklas, mis oli võõrastele suletud, ja jõin suhkruga teed. Kuid pikapeale hakkas kõik ununema, uued mured sundisid paljut unustama. Mul ja Julia on sündinud juba kaheksa last. Mure ja hool laste pärast haaras mind sedavõrd, et ma ei mõelnudki enam kirjutamisele, vähemasti mitte oma kirja-tööde avaldamisele "Gnimoolis". Ma pidin vara hommikul tööl olema ja õhtul poes käima, ma pidin puid lõhkuma ja pesu pesema, ma pidin, ma pidin, ma pidin. Ainult oma lõbuks kirjutasin ma öösiti lehekülgi, millest ma häbenen rääkidagi.

Vaid ühe korra püüdsin ma veel teha midagi, kuid sellest ei julgenud ma emale ega isale rääkida. Ma küsisin onult võimaluse järele lennukooli astumiseks. Olgu mis on, aga lendamisel on minu jaoks mingi võlu, ma ei tea siiaamaani midagi vaimustavamamat eresinisest taevast ja päikesest kümne tuhan-de meetri kõrgusel, kus ei ole vihma ega sügist, kus iial ei ole halba ilma, on igavene kevad. Onu võttis mu eksamitele, kuid arstlikus komisjonis kukkusin ma läbi. Üks mu jalg on viis sentimeetrit lühem kui teine ja seetõttu ei saavat ma sünkroonselt gaasile ja sidurile vajutada!

Ma käin päevast päeva tööl ja tunnen isegi pisukest uhkust selle üle, et taban jäneseid. Kui ma neid kinni võtan, ei tunne ma rõõmu ja annan tihti võimaluse lihtsalt uus pileti osta. Hiljuti sain endale uue mundri ja pagunid. Tartu–Tallinna rongi veduris on mul oma ruumikene, kus mul on aeg-ajalt võimalik puhata ja mõtteid mölgutada. Ainuke, mida mul seal ei ole, on peegel, sest peegel loeb mulle juurde aastaid, mida ma näha ei taha. Kuid ma näen neid ka Julia pealt. Julia juuksed on hallid ja meie lapsed kasvavad suureks ja mina ei jõua enam kõike... Ma ei taha sellele mõelda. Ma istun oma ruumikeses ja mõtlen...

Kas te mäletate Hugot? Hugo on surnud. Pärast seda, kui minu isa oli läinud pensionile, muutus Hugo äkitselt nukraks. Ta hakkas jooma, kuni ühel päeval ütles, et ta ei kannata sellist elu! Ta läks turniirile sellesama noore hobusega,

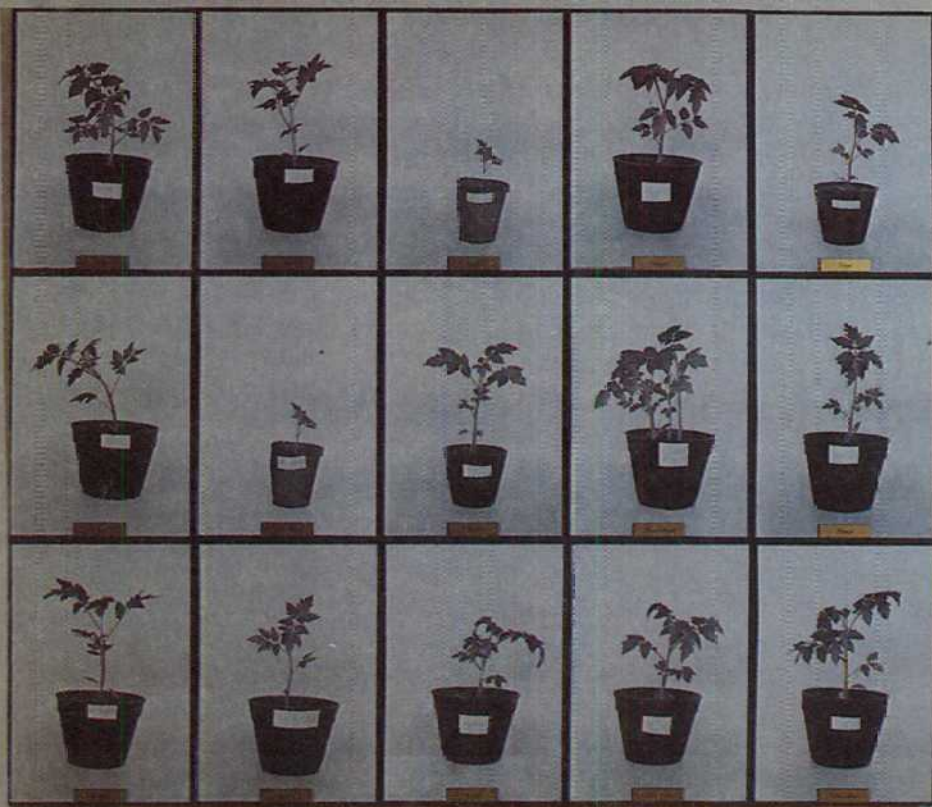
kes oli tol õhtul meil, kui oli Ella sünnipäev. Mina olin tol korral staadionil koos Julia ja lastega ja me nägime kõike pealt. Võitlus toimus tömpide piikidega ja otsest ohtu kellelgi ei olnud. Hugo löödi sadulast alles eelviimases ringis! kuigi ta oli peaaegu kaheksakümne aastane. Tal purunes sadulavöö, ta kukkus, kuid nii õnnetult, et hobune astus talle jalgadega kõhtu. Esialgu tõusis Hugo püsti, kõik hingasid kergendatult, kuid kui me lähemale jooksime, nägime, et ta on üleni verine. Hugo ei tahtnud arsti endale ligi lasta. Me kandisime ta kanderaamiga kiirabi telki, ta hoidis kahe käega kõhust, kuid tema silmad olid õnnelikud. Ta ei saanud õieti rääkida, kuid ta surus veel korraks mu kätt. Siis ta suri. Hugo matustel olid kõik võitlevad rüütlid paljudest maadest, nii vähe, kui neid järele jäänud on.

Ükskord, kui ma rongis pileteid kontrollisin, tundus mulle, et ma nägin Constance'i. Mulle tundus, et akna all istuv looritatud daam, mulle näis, et see on TEMA. Kuid ta pidi ju olema Varssavis. Esialgu ma lihtsalt jooksin minema. Põgenesin oma ruumi veduris ja ei julgenud välja tulla. Siis ma mõtlesin, et ma lähen Constance'i piletit kontrollima, kuigi see ei saanud olla tema, ei saanud ju. Kui ma vagunisse jõudsin, oli see koht tühi. Ma küsisin kõrvalistuvalt vuntsidega härralt, ega ta ei näinud. Härra ulatas mulle imeõhukesest batistist lumivalge ninaräti: "Teile paluti edasi anda."

Taskurätti olid tikitud initsiaalid C. B. Ma olen kuulnud küll, et ta oli mehest lahku läinud, kuid kui ma aknast välja vaatasin, tundus mulle, et mustas kleidis daam kõnnib maanteel rongist kaugemale, et ta vaatab aeg-ajalt tagasi, et ta ootab mind. Mul oli tahtmine rongist maha hüpata, mul oli tahtmine puruks kukkuda nagu Hugo, nagu inimesed, kes ELAVAD! Aga ma ei söandanud, ma ei julgenud. Ma tegin mannetu liigutuse käsipiduri järele, kuid samas hakkasin kartma trahvi selle põhjuseta kasutamise pärast. Narr! Pealegi ma võisin öelda, ärge iial uskuge, et käsipidur kedagi aitab. Käsipidur on vaid rahustuseks neile, kes kõhklevad, sest rong ei peatu niikuinii! Käsipidur on näiliseks võimaluseks kõhklejatele, see on illusioon neile, kes pole osanud õige rongi peale minna.

Ma hoian Constance'i ninarätti oma ruumis. See on aiņuke paik, mis ei reeda mu saladusi. Ma istun seal ja vaatan möödakihutavaid põlde ja teinekord unistan. Vahetevahel ma tõesti kirjutan sedasama juttu kaks lehekülge päevas ja ei näita kellelegi, ma kirjutan seda kaks lehekülge päevas iga päev ja ükskord saab sellest kõige pikem ja kurvem lugu, kuigi ma tean, et mul pole iial tahtmist teda oma ruumikesest kaasa võtta. Ma olen teinekord öösiti lugenud, ma olen lugenud lehekülgi Constance'ist ja Hugost ja mõelnud nende peale, kuid ülejäänud on tunnistus mu andetusest, ja kunagi ma jätan alles vaid isa ja ema ja Hugo ja Constance'i. Ülejäänud viskan vedurikatlasse, sest rohkemat pole need paberid väärt.

Mõnikord ma jään siiski unistama, kui tööd ei ole. Nädala keskel on vähe sõitjaid, ma jään magama ja mulle tundub, et ma olen jälle kaksteist ja ma mõtlen, mis võiks saada.

Peeter Linnap
Eve Linnap

Raivo Kelomees

Ehk saaks ma lenduriks või kosmonaudiks, ehk ma saaks sama julgeks kui Hugo ja õpiks mõõka käsitsema ja ratsutama? Ehk saaks must helilooja, midagi sama kurba kui Ludvig, või saaks must husaar? Ehk saaks ma kirjanikuks või režissööriks? Tegelikult, miks ei võiks see nii olla, miks siis ei võiks saada kirjanikuks ja režissööriks ja näha veel kunagi kord, kunagi saja aasta pärast näha Constance'i... ehk ma saaks õnnelikuks?

Palun õnnelikuks.

REIN SALURI

*

Jälle sipelgad sõeluvad siidis
Ja paabulinnud pasundavad plaatina
Aga mina käisin eile Pariisis
Enam mina ei olegi mina
Ei jõudnudki käia ma Nuustakul
Kuigi aastaid seal elanud olen
Ei jõudnud ma käiagi Nuustakul
Ja see kõik ainult näib nõnda kole
Mina üban Sina übad Meie übame
Tema übab Nemas übavad Teie übate
Aga Hiinas on lõppemas lõppemas riis
Antimaailmast jõllitab jõllab Alice
Ja see kõik ainult näib nõnda kole
Iga vale ei olegi vale
Igav vale ei olegi vale
Iga tõde ei olegi tõde
Iga mina ei olegi mina
Iga vanus ei olegi iga
Mis siis ikka sel kõigel on viga
Mina übab Sina üban Tema übad
Meie übate Teie übavad Nemas übame

1966

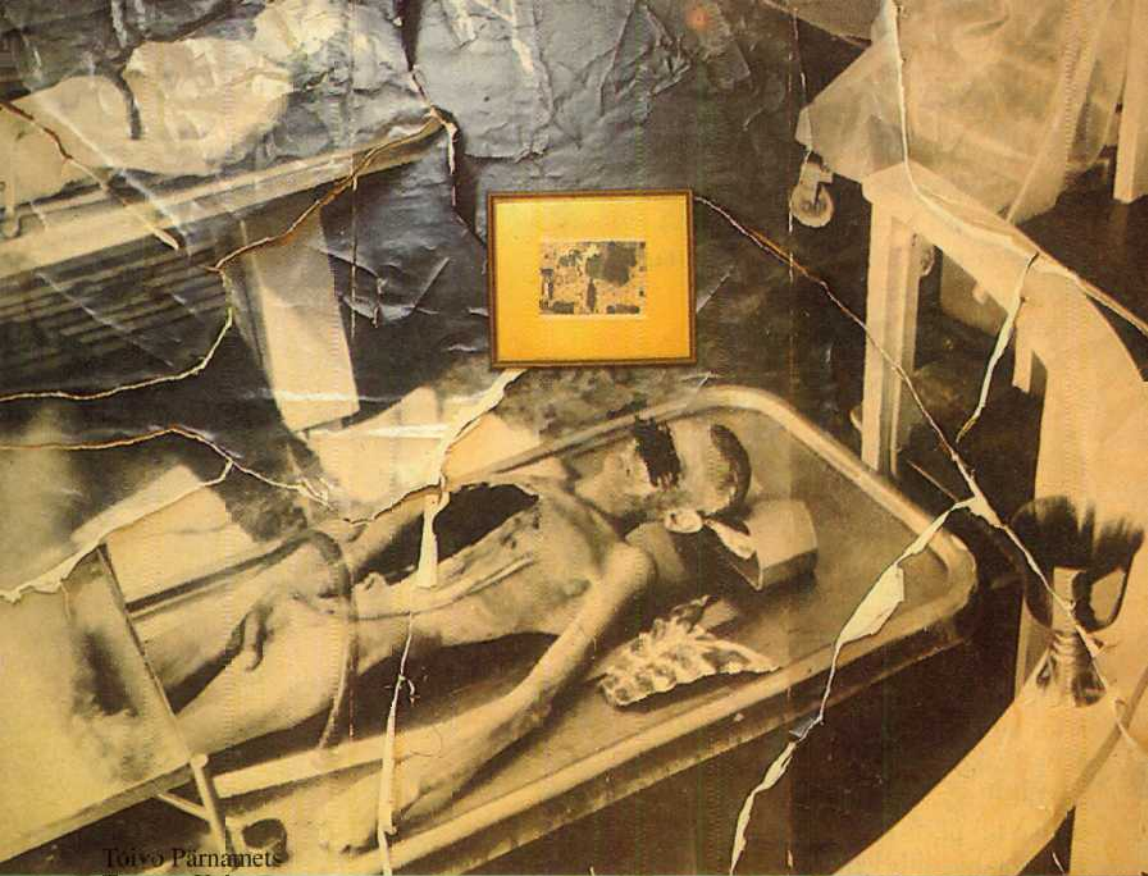
*

Kurja pole mina teinud
Häda ei tondihobulegi
Vahel ainult käin kohvikus kohvi joomas
Joon masinakohvi "Vanas Toomas"
Istun endassesüübinud pilguga
Söön leiba või ja silguga
Loen "Sirbist" uitleva pilguga
Et pahad on lood selle silguga
Kuigi kilu ju hoopiski polegi silk
Las nüüd hetkekski olen ma naljatilk
Mis siis sellest et kilu ei olegi silk

*

Käbi
läbipaistev
käbi näitas kõike
läbi ükskord möödunud
aastal Aastal kuuskümmend
seitse oli päris häbi kui ma
nägin läbi Sinu valehäbi Sinu häbi-
valet Usu paistab läbi nelinurkne luule
jutt et oled sale Juuksed Nina Huuled Juustest
leitud kulda muidki väärismaake igat sorti aateid
Läbipaistev käbi kõike näitab läbi muudkui näitab läbi

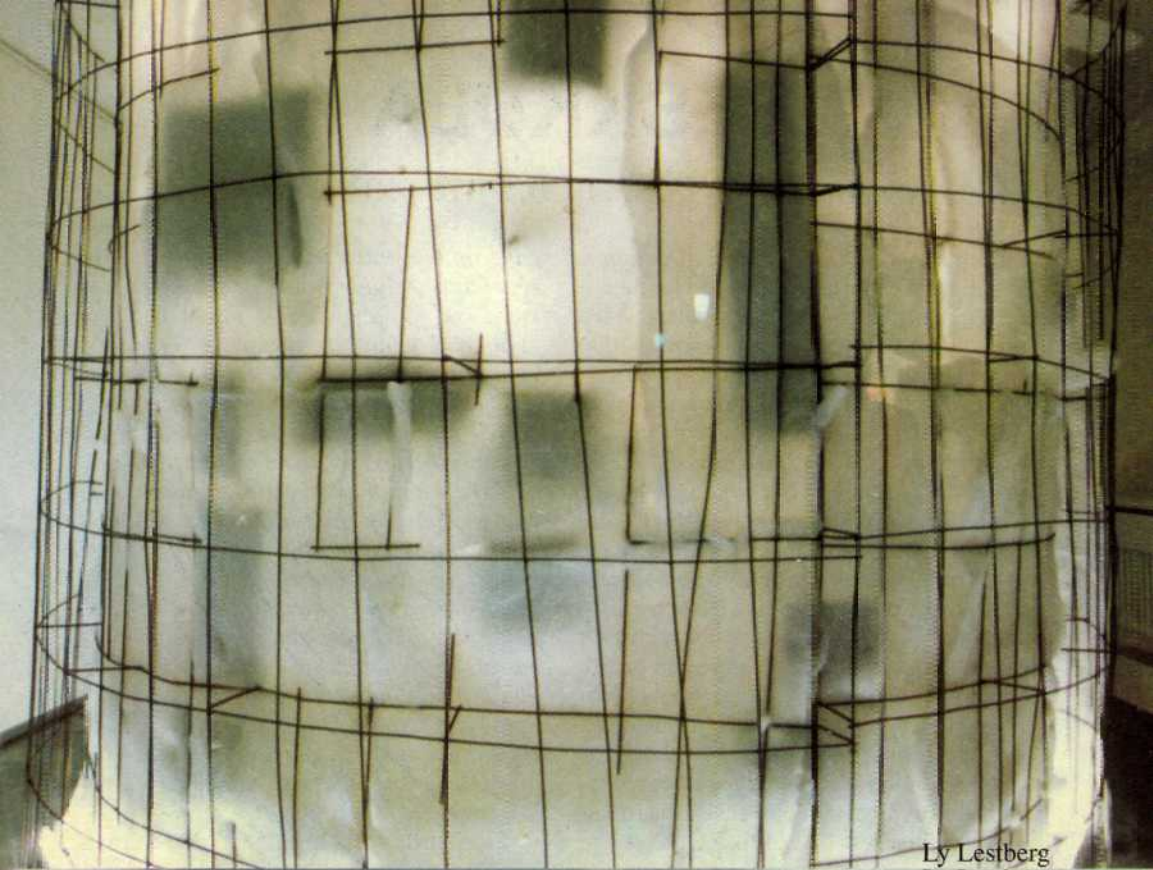
1968(?)

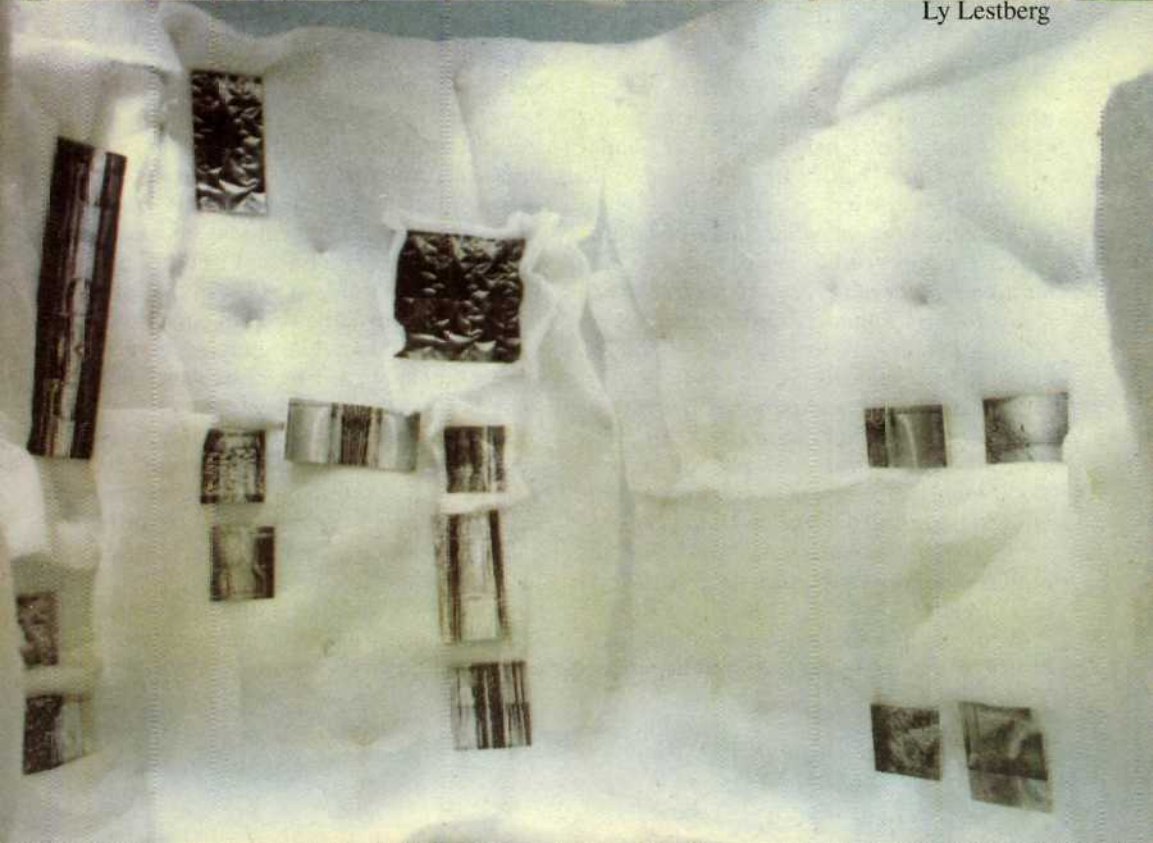
Toivo Parnanets
Toomas Kalve

Ly Lestberg
Ly Lestberg

ANDO KESKKÜLA

SKKE 1. AASTANÄITUS LÖPPENUD, 2. TULEKUL...

On põhjust arvata, et Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse korraldatud 1. aastanäitus ei lõpe selle sulgemisega. Provtotseeris see ju piisaval hulgal arutlusi eesti kunsti ja selle asendi üle maailma kunstis. Otsekui väikvalgusega ilmutas näitus meie alles kujuneva kunstimaailma hetkeseisu. Kunstimaailm on termin, mis hõlmab vastastikuste mõjutuste süsteemi – kunstnik, kriitik, kunstiharidus, kunstiinstitutsioonid, nagu muuseumid, galeriid, kunstibürokraatia, ajakirjandus jms.

Meil on võimalus käsitleda näitust lõpetatud tsükli, mille osad on: idee – näitus – reaktsioon. Viimane teadvustub peamiselt pressis avaldatu kaudu. Samas peame endale aru andma, et küllaltki võimas hoovus või hoiakute mass toimib sellega paralleelselt nii-öelda "varjus" vestluste, loba, klatši jms tasandil. Seetõttu, kardan, ei anna pressiulevaade päris objektiivset pilti eesti kunstis valitsevast meelsusest 1993. Ehk annab see aga ülevaate kirjutamisvõimeliste kunstiinimeste meelsusest.

Kuraatori pressiulevaade:

Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse 1. aastanäitus esitab läbilõike eesti uusimast kunstist, käsitledes seda teljel "Aine – aine-ta", seega läbi kunstniku suhte materjali, ainesse, reaalsusse.

Kui eesti kunst on valdavalt lähtunud Matisse'i-Picasso traditsioonist, siis käesolev näitus on katse esitada eesti kunsti Duchamp' traditsioonist lähtudes. Sellise katsena on "Aine – aine-ta" esimene suurem kaasaegse kunsti ülevaade Eestis.

Näitus kujutab endast tervikut kontseptuaalselt liigendatud näitustest Tallinna Kunstihoones, Kunstihoone galeriis, galeriides "Luum" ja "Sammas". Lisaks esitab näitus kahe kunstniku projekti Hirvepargis ja AKTSIOONI "Tramm nimega "Ihu"". 29. novembri õhtul toimus performance "Ultramarine Street".

Näitus asetub kaasaegse kunsti laiemale konteksti, otsides vastust küsimusele, missu-

gune on kunstniku missioon hüperreaalses, reprodutseeritud reaalsuses, mille osaks kunst ise on saanud. Kas toota üha enam kujundeid kujundite üldisesse lõpmatusse voolu? Kas hüperreaalse keskkonna tähendusi ja koodi on võimalik dekonstrueerida?

Või küsime koos Jean Baudrillard'iga: "Kas on veel kohta kujundile, mis oleks vaba näilikkusest, läbipaistvusest, virtuaalsusest? Kas on kohta mõistatuslikkusele, tajule kui sündmusele, jõulisele illusioonile, vormide ja nähtumuste tõelisele strateegiale?"

Vastuseid neile küsimustele võib sellel näitusel otsida laialt skaalal, mille üheks äärmuseks on puhas, tähenduseta visuaalne kujund (Aili Vindi "Nurgakunst. Värvijõud. Refleksid") ning teiseks Peeter Lauritsa ja Herkki-Erich Merila aktsioon "Tramm nimega "Ihu"", konkreetse, sotsiaalselt probleemse keskkonnas.

Siia juurde võiks lugeda artiklit "Kuraatori märkmed Sorose 1. aastanäituse "Aine – aine-ta" juurde" ("Sirp" 1993, nr 49), kuid lühidalt rõhutaksin veel kord üht mulle olulisena tunduvat lähte kohta. Me peame saavutama teatud kainuse, sõltumatus oma minevikust, mil kaasaegne avangardne kunst omas väärtust ja tähendust vaimse vastasseisu heroilise sümbolina. Peaksime loobuma kaasaegse kunsti käsitlemisest endises vaimus, nagu oleks see Läänest imporditud salla kaup või kunagiste avangardistlike utoopiate naeruväärne järellainetus!

Me oleme ikka veel nagu minestunud seisundis, kus hing, see Euroopa vaim, hõljub keha-Eesti kohal ja kuidagi ei suuda (või ei söanda?) kehasse tagasi tulla. Mida rohkem ma näitusega tegelesin, seda enam sai mulle selgeks, et just selles "hinge tagasitoomises kehasse" on meie peamine probleem. Globaalses külas ON võimalik tegelda kunsti ideega igal pool.

Mitmete kunstnike esinemine näitusel "Aine – aine-ta" näitas, et neid ei huvita ei avangard, postmodernism, modernism ega

muud "rasked", üha enam hajuva tähendusega mõisted ja ideoloogiad. Neid ei huvita avangardi pingutatud vastasseisud. Neil on sisemine kindlus usaldamaks oma kogemust siin ja praegu ning vastavalt sellele ka kunstis toimimiseks.

Pean näituse suurimaks saavutuseks selle nihke ilmutamist. Kunagine kontseptualist Dennis Oppenheim on avaldanud mõtte: tahaks põgeneda kunstiajaloo konteksti eest ja uskuda kunsti ning hinge liitu, nägemata seda kunstiajaloolise dekonstruktsioonina. Inspiiratsiooni ajal kunsti tegemine väljaspool kontekste on kõrgem tase. Kõlab nagu manifest. Selles mõttes on lühidalt esitatud vaimne programm, millele kirjutaksid alla paljud tänapäeva kunstnikud.

Vaatamata oma pretensioonitusele on selle taga UUS vaimne hoiak ja oleks rumalus seda analüüsida kunagiste avangardiutoopia kategooriate ja praktikaga. Pigem on tegu omamoodi "vaimse ökoloogiaga", katsega kehtestada uuesti otsesuhte eksistentsiaalse kogemuse ja väljundi vahel, midagi selles vaimus, nagu see suhe toimis vararenessansi ajal või üldse enne vahendajaid professionaalse kunsti ja kunstimaailma näol. Muidugi on omamoodi ka lootus toimida kunstis vahendajatena. Kuid räägime siis tendentsist, sellesuunalistest vaimsetest hoiakutest.

Kuidas reageeris kuraatori poolt näituse kaudu esitatud küsimustele press? Lugegem SKK poolt üsna ammendavalt tehtud ülevaadet.

"Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse 1. aastanäitus kujunes 1993. aasta kunstielu tippsündmuseks, mida kinnitavad mitme päevalehe aastalõpu kultuurikommentaariid. Näituse olulisust iseloomustab seegi, kui ulatuslik ja Eesti jaoks tavatult aktiivne oli näituse retseptsoon. Tavalise 3–4 kirjutise asemel ilmus 32 ülevaadet, kommentaari, intervjuud jne. Mitmes päeva- ja nädalalehes ilmusid korduvad kirjutised näitusest erinevatelt autoritelt. Üks ülevaade on ilmunud Läti ajakirjanduses, vähemalt kaks on ilmunud ajakirjades. 16. dets 1993 (näitus suleti 19. dets) demonstreeris Eesti Televisioon 30 min pikkust videofilmi näitusest. Informatiooni näitusest edastasid mitmed raadiojaamad.

Selline aktiivsus polnud kahtlemata juhuslik. Näitus osutus nii kunstnikele kui kriitikutele teatud murdehetkeks, ta oli nii kunstnikele kui ka teoreetikutele põhjuseks ja tõukeks paljude probleemide intensiivsele käsitlemisele. Nagu märkis kriitika: "Pärast seda näitust pole kogu eesti kunst enam see, mis ta oli varem" (A. Juske, "Hommi-kuleht"), ning tõepoolest, järgmist Kunstihoone-näituse analüüsi alustas kriitik sõnadega: "Kardetavasti hakkab hinnanguid eesti kunstile järgnevalt mõjutama üks selgelt tajutat fenomen. Seljataha jäänud Sorosi aastanäitus on tõuganud kogu ülejäänud kohaliku kunsti uude konteksti" (J.Saar, "Hommi-kuleht"). Alljärgnev on lühikokkuvõte nendest probleemidest, mida ajakirjanduses käsitleti ja mis on osutunud ka eesti praeguse kunstisituatsiooni sõlmküsimusteks.

1. **Näituse retseptsoon**, mis ise osutus kunstisündmuseks (K.Hellerma, "Hommi-kuleht"). Näitus läheb eesti kriitika ajalukku kui sündmus, mis andis kriitikuile võimaluse tõsiselt tegeleda kriitika mõistelisele aparaadiga. Kaasaegse kunstikeele kohaldamine eesti kunstile on tihti tekitanud probleeme, sest vaatamata vormilisele sarnasusele rahvusvahelise kunstiga ei saa alati kasutada samu ideid ja kriteeriume; ajalooliselt tekitatud ebasünkroonsus ajas on andnud paratamatult siiani tunda. Teisest küljest orienteeruvad praegu vähesed näitused riskile ja domineerib alalhoidlikum, tänaseks establiiseerunud modernismivariant, mis ei ole andnud kriitikuile palju võimalusi süvaanalüüsideks. Nii osutus "Aine – ainetä" heaks ajendiks tõsisel analüüsile praegusest kunstisituatsioonist. Samuti on tähelepanuväärne, kui vähe ilmus pealiskaudset, edevat ajakirjanduslikku loba, mis viimasel paaril aastal on kriitikaveerud üle ujutanud.

2. **Postkommunistlik kunst postmodernistlikus olukorras** oli mitme artikli teema. Et tegu on kunsti aastakümnetevanuse materiaalse ja institutsionaalse baasi kokkuvarisemisega, on tekkinud vaakum väärtushinnangutes, orientatsioonides jne. Sugugi tähtsusetu pole seoses näitusega tõstatatud kunstihariduse teema (J.Saar, "Õhtuleht") – ühelt poolt ei ole peaaegu pooltel esinejaist kunstikõrghariduse diplomit, mis näitab segadust kunstihariduses ja selle väärtustami-

ses, teiselt poolt on aga näituse kuraator A. Keskküla Tallinna Kunstiülikooli professor.

3. **Avangardi saatus postkommunistlikus kunstis** oli samuti üks olulisemaid teemasid (J. Saar, "Eesti Ekspress"; R. Kelomees "Hommikuleht"; A. Keskküla "Sirp"; M. Sobolev, "Päevaleht"). Omal ajal, 60. aastatel jäi siin moodsa kunsti kogemus normaalsel viisil läbi elamata, kuid märksõna "uus" toimis siingi vaid positiivses tähenduses. Praeguseks on kõigile postkommunistlikele riikidele ühine kunagise avangardismi kiire akademiseerumine, mis tõmbab liialdatud tähelepanu uue ja vana piirile, pidevale vastasseisule. Liialdatud on ka avangardi ja postmodernismi konflikt, manipuleerimine "uuega", millel sisulist tähendust enam pole. Kõik see takistab tegelemast tõeliste kriteeriumidega. Eesti kunst ja selle käsitus peavad jõudma loomulikku konteksti maailma kunsti toimuvate protsessidega (A. Keskküla, "Sirp").

4. Kõige selgemaks väiseks eripäraks näitusele oli **uute meediate** kasutuselevõtt (videod, kompuuterkunst). On tekkinud põlvkond kunstnikke, kes ei otsi kunstikeele uudsust, vaid kes ongi alati sellises keeles mõelnud (M. Sobolev, "Päevaleht"). Meediate tehnoloogilised vahendid on nende jaoks loomulik väljendusviis. Loomulikult on sellised ekspositsioonid väga kallid ja eesti kunstnikud pole seetõttu siiani saanud uue tehnoloogiaga vabalt eksperimenteerida.

5. Teine eripära oli **fotoprojektide suur osakaal** (ühe peapremiaist sai fotograaf M. Viljus). Fotograafia iseloomulik objektikäsitus on asendamas seni Eestis mõjukat minimalistlikku liini, mille tõid näitustele arhitektid-disainerid (H. Treier, "Sirp").

6. Kolmas eripära oli, et näitus oli rõhutatult **kuraatoriprojekt**, mis Eestis nii suure näituse puhul on esmakordne. A. Keskküla lähtekoht – analüütiline, kohalikule potentsiaalile keskendunud lähenemine oli õigustatud (H. Treier, "Sirp"). Avamisele eelnenud pressikonverentsil selgitas kuraator oma projekti lähtekohti ning sõlmpunkte ning kahtlemata aitas see ajakirjandusel asjatundlikumalt orienteeruda.

7. Mitmeid kirjutisi läbis küsimus **uuest institutsionaalsusest**. Kuna riiklik kunsti dooteerimine on minimaalne ja Kunstnike Liidu

osatähtsus väike, tekkis ajakirjanduses küsimus – kas SKKE tahab institutsionaalset juhtrolli endale võtta? Kas uueks ametlikuks bürokraatiaks saab "kõige uue ja kaasaegse toetamine" (V. Sarapik, "Hommikuleht")? Kui SKKE-l on peaaegu ainsana raha normaalse eelarvega näituse korraldamiseks, kas siis kujuneb keskusest peamine kunstitellija? Kas Eestis on oodata uut diktatuuri kunstihinnangute osas (M. Sobolev, "Päevaleht")?

8. Ükski kriitik ei vaidlustanud **rahvusvahelise žürii** otsuseid, rõhutati vaid, et preemiatoed olid selgelt kontseptualistlikud. Rahvusvahelise žürii kutsumine andis näitusele kahtlemata juurde moraalselt kaalu ning hoidis ära ettekujutuse, et SKKE-l on oma erilised lemmikteemad ja -kunstnikud.

9. Näitust nimetati **uue põlvkonna** näituseks (S. Helme), seda mitte osavõtjate nooruse pärast, sest esinejad olid täiesti erinevatest põlvkondadest, vaid korraldamise tava, ettekujutuste ja kunsti käsitlemise osas (H. Treier, "Sirp"). Näitust nimetati koguni "Meie oma Documentaks" (H. Liivrand, "Eesti Ekspress"), vihjates megaprojektidele ja probleemidele, mis selliste projektidega paratamatult kaasnevad (liigne kõigesöömine, J. Saar). Samas nenditi näituse tugevat loovust ning kunstnike tõsist suhtumist oma töösse (H. Treier, M. Sobolev)."

Nagu näha, provotseeris näitus meie oludes fantastilise retseptsiooni ja seda ainult meie enda kunsti puhul, ilma välisabita.

Peab tunnistama, et vastukaja ei keskenud kuraatori esitatud põhiküsimusele kunstniku missioonist, selle võimalikkusest, vaid otsis vastust konkreetsetele küsimustele.

Küllap oli see tingitud ühest küljest minu kui kuraatori avalduste ebamäärasusest (mis teha, kasvasin ise koos näitusega), teisest küljest aga ka kuraatori projektide esitamise ja käsitlemise vähestest kogemustest meie kunstikultuuris. On ju näitusi korraldanud instantsid, kollektiivid, arvukad žüriid või siis välismaised kuraatorid, kelle valmisprojekte me impordime. Ometi on tänapäeval kunstielu üks olulisemaid mootoreid just suhe kuraatori idee – näitus – retseptsioon.

Tsüklil sulgus, ees on Sorose 2. aastanäitus, mis arvatavasti keskendub juba kitsamale probleemide ringile.

HANS-GEORG GADAMER

ELU ON PEATUSPAIK KEELES

Mõtteid keelest ja kirjandusest

Maapakku minek ja elu maapaos on piinari-
kas kogemus. Kodumaalt pagendatu tunne-
tab seda. Iidsetest aegadest peale tähistab
maapagu sundsaatust. See on kodumaa ise,
kes sellise väljaheitmise määrab. Antiik-
maailmas oli pagendus karistus või poliitiline
surveabinõu, mida linn võis kohaldada süü-
dioleva või liiga mõjuka kaaskodaniku suhtes.
Selle tagajärjel kaotas pagendatu kodumaa.
Ta ei kuulunud enam selle juurde. Aga
kodumaa pole lihtsalt peatuspaik, mida
võib valida ja muuta. Kodumaad ei saa ka
unustada. Ta on midagi ettearvamatut, kui
kasutada Schellingi kuulsat ütlust.

Nii saadab eksiilelu mõte kodumaast ja
naasmisest, ehkki teatakse – kodumaa on
sind enesest ära heitnud ja tagasipöördumine
võimatu. Kodumaad ei unustata. Praegu, meie
järjest mobiilsemas maailmas pole kodumaa
enam seesama mis suurema paiksuse aega-
del. Tookord tundus isegi keelatud kodumaa-
le naasmise mõte uue väljasaatmisena. Kuna
iga pagendus on raske, siis elab alati ka loo-
tus, et pagendus tühistatakse ja võib kodu-
maale tagasi pöörduda. Seepärast lähivad
inimestele veel tänapäevalgi südamesse ka-
belaulud, mida laulis Rooma luuletaja Ovi-
dius oma pagenduspaigas Musta mere ääres.

Kodumaa on eelkõige keelekodumaa

Aga mis on meie jaoks kodumaa, see süda-
melähedasim paik? Kus ta on, mis oleks ta
ilma keeleta? Kodumaa ettearvamatuse juur-
de kuulub ju kõigepealt keel. Me teame seda
isegi põgusast reismiskogemusest. Kui me
võõrkeelselt välismaalt koju tuleme, siis
meid lausa ehmatab taaskohtumine oma ema-
keelega, annab ju oma keel värvingu kõigele
ammutatavale, kommetele ja tavadele ja
harjunud maailmale.

Kindlasti võib igaüks, kes on kodus oma
emakeeles, õppida võõrkeeli ja isegi nii hästi,

et ta ka neis tunneb end teatud mõttes kodus.
Ometi on siin otsustav punkt: kes elab ekssi-
ilis, sellele pole tagasipöördumine omaenda
keelemaailma oma vaba otsustuse asi. Kes
ainult külalisena võõrusmaa keelde on sisse
elanud, pole ju oma kodumaad kaotanud,
sama kehtib ka selle kohta, kes elab küll
täielikult välismaal, kuid teab, et ta võib ta-
gasi pöörduda. Tegelikult aga on kodumaa
eelkõige keelekodumaa. Emakeel sisaldab
igäihe jaoks midagi ettearvamatult kodu-
maist ja see käib ka mitmekeelse kohta, kui
ta ka vaid põgusatel kohtumistel kaasmaa-
lastega oma emakeelt jälle kuuleb ja kõne-
leb.

Kelle saatuseks aga on elada eksiilis, selle
elu loovib unustadatehtmise ja mälestuste
alalhoidmise, hüvastijätu ja meenutuste, kao-
tuse ja uuestialustamise vahel, kus ta ka iga-
nes oleks. Elu on peatuspaik keeles. Nii peab
igäüks ise vaatama, kuidas võõrast maad ja
elu elatavaks muuta, ja otsima peatuspaika
teises keeles. See on nagu luumurd, mida ei
saa vältida ja mis peab paranema, kui tahe-
takse seda üle elada. Meie mehhaniseeritud
ühiskonnas kujutletakse nii sageli, et keegi,
näiteks arst, ravib terveks, tegelikult pole see
üldse nii. See on alati haige enda eluülesanne.
Nii on ka hüvastijätt inimesi ühendava keele-
ga, kui oma keelt enam kuulda ei saa. See on
kõigi eksiilide inimlik tagapõhi. Kaalugem
nüüd küsimuse tegelikku raskust. Mida võib
tähendada tagasipöördumine maapaost? Kas
see on uus, juba teine murdumine? Või teeb
see hoopis esimese murdumise valu veel kord
tuntavaks? Selle murdumise puhul oleks
nagu tegemist hädapausiga keskustelus. Ka
siis, kui tegelik kodumaa, kust kunagi on
lahkutud, on võõruseni moondunud, võib lõ-
puks elada ainult koos lootuse ja töötusega:
"et illud transit".

Üksteisega rääkimine on ühine kogemus

Praegu elame me seda üle ka Saksamaal, kus on selline murrang, mis niiõelda vestluse raskeks muudab. Nii ei ole kerge keskustella Läänes ja Idas elavatel inimestel. Mõlemate ees seisab ülesanne leida uus identiteet, mis on ja samas ka ei saa olla kontinueet. Kui suur ka poleks vaimu ja südame jõud, inime ne ei saa aega tagasi pöörata. See, kuhu me tagasi pöördume, on teiseks muutunud, samuti on teiseks muutunud tagasipöörduja ise. Aeg on mõlemat vorminud ja muutnud. Iga tagasipöörduja ees seisab ülesanne siseneda uude keelde. Kõige juures, kuhu tagasi pöördutakse, on võõrast hõngu.

Nagu korduks igapäev jaoks maailmas olemise ürgülesanne – ületada võõrastust. Väikelaps lööb end ära vastu tõelisuse seinu ja aeglaselt kujunevas silmsidemes, esimeste keelesarnaste häälsüsteemide lalinas ja lõpuks esimestes sõnades algab keskustelu. Midagi sellest keeleõppimise situatsioonist kordub – keskustelu kaudu – igas tegelikus suhtlemises. Keel ei tähenda vaid seda, millist sõnavara me valdame ja vabal valikul kasutame. Keel kujuneb andmises ja võtmises. Rääkimine saab mõtte ainult siis, kui inimesed üksteisele lähenevad, et tagada kogemuse ühtsust.

Kirjandus peab kuulama keelt

Just selles on kirjanduse ülesanne. Ta tahab midagi sõnastada ja tal ei tohi olla selleks valmisvorme ja -valemeid. Kasvava tasalülitamise ajastul, mil riiklik informatsioonivoog levib päev läbi uimastava lainena kõigis suundades, võib kirjanikule ja luuletajale tunduda sisenemine keelde, mis teda ennast võiks väljendada, peaaegu tagasipöördumisenä millessegi täiesti teistsugusesse ja võõraks muutunusse.

Küsigem endalt kõigepealt, mida kujutab endast tegelikult kirjanik. Ma ütlesin, et ta on keele juures paluja. Ta tahab, et keel teda kuulda võtaks. Ta tahab, et keel teeks talle kingituse, nii et tal õnnestuks teda uuesti rääkima panna, et lihtsalt kirjutatu kui niisugune või loetu kui niisugune poleks vaid miski üldises informatsioonitervas, vaid et me kuu-

leksime keelt. Luulekeele ja tegelikult kirjanduseks nimetatava eripära on selles, et seal kuulatakse keelt. Kirjanduse iga kuju – olgu lüürika, olgu jutustus, olgu näidend – omab alati taotlust ja võimalust olla nagu diktaat, mida peab ainult vastu võtma ja mida ei allutata kriitilisele kogemusmaailmale.

Sõna *luule* [*Dichtung*] tuleneb sõnast *dic-tare*, dikteerima, ehkki kaasa võivad kajada veel vanemad humanismieelsed tähenduskihid, mis osutavad millegi tihendamisele. Igal juhul on kõik, mis kirjanik endast esile toob, nii et seda lõpuks loetakse, midagi sellist, mida ei kuulata ainult mingi sõnumi saamiseks, vaid pannakse tähele seda, mida tema enese keeleline väljendusjõud näha laseb. Kirjaniku oskus sõltub määrast, kui võrd see kellenigi jõuab, ja tema õnnestumisest teisi tema keelelisele väljakutsele vastama panna.

Luuletamine on tagasipöördumine võõrsilt

Mis seos on siis tagasipöördumise ja kirjan-duse vahel? Me peame endale selgeks tege-ma, et tööstusrevolutsiooni ja automati-seeritud kommunikatsiooni ajastul, ajal, mil kõigi informeeritus kõigest on tohutult kas-vanud, on kirjanikul tekkinud täiesti uued ülesanded. Teatud mõttes peab ta pidevalt tagasi pöörduma maapaost, kui ta püüab end päästa aina kasutatatud ja tarvitatud sõnade maailmast, tehnika abil kujundatud arvamustest, kõnelemisviisidest ja informatsiooni-ootustest, mis on juba ette läbi mälutud. Seda rohkem jõuavad meie teadvusse keele tõeli-sed võimalused ja luule püstitatud ülesanne keele juurde tagasi pöörduda. See teeb kogu kirjanduse tagasipöördumiseks võõrsilt.

Keelevõre

Ma tahaksin eristada kolm astet, milles keel võib meid kõiki ühendada. Selleks pöördun ma esmalt Paul Celani ütluse poole: keel on eelkõige *võre*. See algab juba eespool kirjeldatud sotsialiseerumisprotsessiga väikelapse keelekasvatuses. Meie sotsialiseerumise käigus küpsenud ja lihvi saanud keelelise väljenduse maailmas peaksime me meenutama

varase lapseea geniaalsust, mil õpitakse rääkima, ja selles eeskujuna nägema. Sest seal ilmneb, milleks keel on suuteline, kui ta end läbi reeglisisu kitsuse ei pressi, vaid sõandab andunud katse läbi teistele midagi teatades iseene juurde jõuda. Nii nagu me seda kolmeaastase lapse puhul ikka jälle võimeimestusega jälgida.

Seal me märkame, et keel pole mitte ainult takistav võre, vaid ka võre, mis võib intiimsuhtluse läbi lasta. Ta on mõlemat, ka takistus, meenutades teatud tingimusi, mis teevad üldse võimalikuks teise suhtluspartneri juurde jõudmise. Wittgenstein on õigusega öelnud, et privaatkeelt pole olemas. Keel on keskustelu. Sõna, mis ei jõua teiste juurde, on surnud. Keskustelu toimub kellegi teisega ja iga sõna vajab konkreetset silmapilgul õiget, kordumatut tooni, et ületada võre, teisitiolmise võre, ja jõuda teise inimeseni.

Keeleloor

Teist sellega seotud funktsiooni nimetaksin ma keelelooriks. See hõlmab kõik tavalise viisakuse sfäärid koos karmuse ja teravuse, järelemõtlematute ja ärritatud väljendite vältimise ja silumisega, mis kooselu üldse võimalikuks teevad. Keelelooril on muidugi ka mõtlemapanev pahupool, mille kohta käib Talleyrandi kuulud ütlus: keel on parim vahend oma mõtete varjamiseks. Tegelikult on see diplomaatide kunst. Kuid seegi pole ainult negatiivne. Nähtavasti õnnestub mõtete varjamise kunstiga jõuda üksmeelele ja rahulikule kokkuleppele.

Keelevälg

Kolmandat nimetaksin ma keelevälguks. Vätku võib lüüa kõigis mõõdukates, selgetes ja arusaadavates sõnades, mida inimesed

omavahel vahetavad. Nii ma järeldan, kui ma illustreerin tagasipöördumist keele juurde keelevälguga. Mulle on eriti südamelähedane Herakleitose kuulud lause, sest Heidegger kraapis selle oma hurtsiku uksele: "Kõike juhib välg." Seda peab võtma väga sõnasõnaliselt. Mitte nagu tuld looduse elemendina vee, õhu ja maa kõrval, ei, tegemist on välguga. Aga kas pole paradoks, et välg juhib? Oh jaa, see, et välg peab juhtima, on tõesti paradoks. Aga mida on siis mõeldud?

Ma arvan, et sähvava välgu hetkevalgus näitab maailma pimestavas selguses. Ja kuigi kõik langeb tagasi pimedasse öösse, on meile ometi antud silmapilk orienteerumiseks ja elav Vaim on end ilmutanud. Ehk küll paljugi vajub jälle pimedusse, on meid juhatatud otsimise ja küsimise teele, mis unustamise ja selginemise vahel siia-sinna vangub.

Keelekristall

Nii jõuan ma lõpuks viimase punkti juurde, kuidas me kõik keelt teatud lähenduses tunneme. Seda nimetan ma keelekristalliks. See ei kõla ainult keelevõrena. See meenutab kristalli, mille kindel matemaatiline struktuurvõre on aluseks kristallide moodustumisel. Minu arvates saab ka kõnevool nii luules tõelise kuju. Ja nagu moodustunud tugeva ehitusega kristall hakkab tuld pilduma, kui talle langeb valgus, nii on ka keele luulevõim see, mis läheneb kristalli kõvadusele, tugevusele ja vastupidavusele ja ei võlu mitte meeldiva vormiga, vaid valguse kiirgamisega. Luulekujund kiirgab ja sätendab nagu kristall. Me kõik osaleme selles ja aimame midagi selles valguses seisva sõna tõest.

*Saksa teadusajakirjast "Universitas"
1993, nr 10 tõlkinud Tiina Lias*

ARNE MERILAI

SUSI EHK KUIDAS BERNARD KANGROT UNES NÄHA¹

Minu tänane kerge ettekanne on kaheosaline. Need on omavahel küll tihedasti seotud, kuid ma ei ole kindel, et ka kuulajate jaoks, sest esimene osa on väga subjektiivne.

Bernard Kangrot olen ma unes näinud kahel korral selle aasta jooksul. Iseenesest pean ma seda väga imelikuks, mis näitab, et ma ei ole nende unede tähendusest siamaani veel lõplikult aru saanud.² Esimene unenägu, kuhu Kangro ilmus, seostus KAEVU kujundiga. Seda saab hästi ühendada näiteks tema luuletusega "Konnad" (1938) kogust "Reheahi", kuid otsest vajadust ei ole. Sellest unenäost ma rohkem ei räägi, kusjuures kujundi psühhoanalüütilisest tähendusest ei ole ma antud hetkel huvitatud.

Teises unenäos olin ma Valga gümnaasist nooremates klassides. Oli vahetult baaside lepingu ja juunipöörde eelne aeg. Kaadri äärtel ja taustal oli aktiivne kevadsuvine õitsemine. Suure huvi ja õhinaga võisin ma erinevatest vaatepunktidest jälgida, kuidas suuremad koolipoisid tegid filmi. Peaettevõtja oli muidugi noor Kangro, midagi režissööri taolist, kuivõrd poiste trupil seda vaja oli, ja muidugi ka peamisi osatäitjaid. Tema ümber hargnesid erinevad suhteliinid teiste osatäitjatega, nii poiste kui tüdrukutega. Filmi omapära oli selles, et filmiti reaalseid vahetõid, ainult et kunstilises kontsentreerituses, ja samal ajal ise elati seda filmi. Suhted olid ühelt poolt muidugi marurahvuslikud ja teiselt poolt kodanlikud, kuid loomulikud, utreerimata. Teadaolevalt on selline suhtestik küllaltki karm ja distsiplineeriv, kuid kõigi tegelaste häälestus oli soodus, isegi siis, kui mõni neist oli teiste (Kangro) surve all.

See oli põnev tegevus. Kõige rahulolevam oli seejuures Kangro ise: 1) et sellised suhted talle sobisid, mida ta isegi julmalt, kuid osa-

valt dirigeeris ja 2) et tehti tõelist modernset kunsti parimal euroopalikul tasemel. (Kes viimast muljet näiteks Kangro "Reheahjust" kätte ei oska saada, see võiks ju võrrelda Ilmar Laabani gümnaasiumisürrealismiga.³ Filmiaparaat oli poistel oma aja kohta piisavalt hea, kuid ei löödud mitte just tehnilise küljega, vaid ikka nende suhete esitamise-ga. Tehnika poolelt tuleb siiski esile tuua filmi omapärasest valgusrežiid, midagi itaalia neorealismi laadis, millega mul on alati millegipärasest seostunud arbujad, eriti Betti Alver. See oli piisav hulk selja tagant erituvat küllaltki kontrastset valgust, mis langes plakatlikele pindadele, mille värvideks olid süsimust, must, tumehall, hall, valge, klants, matt ja sellesarnane, mis ikkagi erines rutiinsest unevalgusest. Vaade eelistas alati vastavat värvi detaile, arendades nende kaudu unesüžeed: juuksed, villane mantel, linane pluus, saapad, maja konstruktsioonid, filmi-aparaat, taustal liikujad jms. Teised värvid ei olnud tähtsad, kuid võisid samuti esineda: näiteks võis tekkida aeg-ajalt otsus, et see kõik on pruun; kui pilk peatus aga rahvariideseelikul või -vööil, siis keeldus mõistus enne süžeed jätkamast, kuni oli veendunud, et see, mis ta näeb, on värviline ja kirju. Nähtavasti on inimene magades nagu koer või kass, kellele värvimaailm pole oluline, kuigi ei saa sugugi eitada nende olemasolu, kes näevad und värvimõistete alusel. Mis Kangrosse puutub, siis jäi ereda detailina meelde tema silmatorkavalt moodne soeng, mingi sassoon või nii, millist esines 1970. aastatel, kuid uni ise oli ju 1930. aastate lõpust ja 1940. aastast. Sel hetkel mõtlesin ma, et näe kui moodne mees, kui julgelt oma ajast ees (nagu Pümme Jeeva ettekuulutus).

1 Ettekanne on peetud 6. augustil 1993 Sulbis V Kaika Suveülikoolis.

2 Pärast Madis Kõivu "Schopenhauerlikke anamneese" loobun sellest väitest.

3 Sulbis viibinud Madis Kõiv tegi hiljem repliigi, et Kangro kirjutabki valdavalt just Valga gümnaasiumipoistest, näiteks Tartu-sarjas ja mujal; kuigi näiliselt kirjeldab ta üliõpilasi, on need rohkem Valga-romaanid.

No ja siis muidugi, kui kõik eeldused uuele kunstile olid loodud ja töö käimas, sõitsid oma revolutsiooniteooria järgi nende meelest olulistesse paikadesse kohale autokastides hallivatimehed, püssitükid käes ja täitornid-kiivrid peas, ning rikkusidki filmimise ära. Kusjuures kedagi ei arreteeritud, sest sõjaväel olid esialgu muud asjad käsil, kuid filmida muidugi enam ei saanud, sedavõrra oli olukord ikkagi rikutud. Tekkis pika puust ninaga Pinoccio tunne. ÄNGISTUS, NÖRDIMUS, FRAGMENTIDEKS HAJUMINE. Tegelas-kond kapseldus eri gruppidesse ja tervik katkes. Enim vihastas aga see, et kõik teadsid sisimas, et nii see just pidigi minema saatuse järgi, et see "laul jääb salmimata" jne (Heiti Talvik). Protesti tekitas aga fakt, et lõpetajaks oli võõras ja asjasse puutumatu jõud, kuna lõpetada oleks võinud ka ise tsiviliseeritud moel, kui kord juba lõppema pidi. Pärast seda hakkas ka uni ise hajuma nagu filmitrupi hargnevad grupidki – ilmselt oli sellega kõik oluline juba öeldud. Võis üles ärgata või uut und näha, praegu ei mäletagi enam, kuidas oli.

Kui nüüd aga järele mõtelda, mida see unenägu näitas, siis peab ütlema, et mitte midagi uut. Tema sisu oli täiesti literatuurne. Kes sellel ajal on elanud või seda uurinud, teab, et nii see just kõik oligi. Et 1930. aastate lõpuks oli saavutatud uus vaimne dispoosioon, mida agarusega sõnastama oli asutud ja millest justkui 1/3 ka juba haaratavaks oli muudetud, kuni tuli kõigest loobuda. Selle kohta öeldakse, et hammas läks verele. Inimene tahab ju kõik kätte saada, mis talle on lubatud, ega ta roosa ei ole, et ainult unistus-test ja ideaalidest elab. See, mis tookord oleks olnud vaid mõne hetke küsimus, osutus nüüd määratult raskemaks kodus, Siberis või Läänes – meeletu ebavõrdsuse ja ülekohtu olukorras. Niisiis kultuuriline, literatuurne, ideoloogiline uni, kuid vähe psühhoanalüütiline.

Kuid kui juba hammas on verel, siis on ka kuri karjas, mistõttu ma liigun edasi ettekan-de teise osa juurde ja kõneleksin oma tähelepanekutest näidendipaari "Hunt" – "Susi" puhul. Näitemäng ei ole ka sugugi filmist kaugel, muudkui võta lindile. Bernard Kangro on kirjutanud 7 näidendit: "Üle jõe", "Eel-post", "Linnuaiad", "Hunt" ja "Merre

vajunud saar", hiljem veel "Kurb ahv" ja NKVD-näidend "Kohtumine vanas majas". See on küllaltki ühtne pakett, millest "Hunt" ei tõuse kuidagi eraldi esile. Pigem "Merre vajunud saar". Kuid Kauksi Ülle poolt "võru keelde tagasi panduna" "Susiks" on draamaga toimunud hämmastav metamorfoos – nüüd võib teost pidada Kangro loominguga üheks tippsaavutuseks! Seni pidasime teda ju eeskätt poeediks, romanistiks ja esseistiks – nüüd ka draamameister! Teos mõjub vapustavalt oma keelelises, ajaloolises, psühholoogilises, ideoloogilises või filosoofilises tõepäras. Tegemist on kahtlemata kogu eesti kirjanduse esiklassi kuuluva nähtusega. Aga mitte ilma Kauksi Ülle abita sekkord. Reanäidend, mis vaevalt Kangro kvantiteedi hulgast välja paistab, on muutunud suursündmuseks – seda muidugi eestlasele, kes oma kultuuri armastab! Literatuurist on saanud liha meie lihast ja veri meie verest.

"Hunti" – "Susi" tõlgendaksin kahes liinis: autori nägemust mõõda esimese tarbeks ja siis keelevahetusest johtunud vaimuvahetu-sele osutades. On lausa hämmastav, kui "efektiivselt" vabaneb "Susi" autorikujundist ja siseneb tõlgendusruumi, kus autorikujund on vaid üks koostisos (ka tõlkijakujund muidugi). Seejuures "Hundi" positiivne program omandab "Susis" isegi negatiivse varjundi (vähemalt välises osas). "Hundi" subjektiivsus muutub "Susis" vaimuks, mis August Kitzbergi "Libahundis" toimus ilma kõrvalise abita. 1968. aastal avaldatud näidendikogumiku "Merre vajunud saar" "Lüürilises saatesõnas" kirjutab autor oma viie näidendi kohta: "Kõik need viis kannavad sünniaastana numbrit 1947. Kõik nad on kirja pandud ühes Lõuna-Rootsi asulas, Kävlinges. Ja kõik nad kokku moodustavad ühe terviku, on samas meeleeolus idanenud, on samast vormitunnetusest kantud, kuigi nende ainestik ja probleemid üksteist tõeliselt väga vähe riiavad." Muidugi on see õige "Hundi" puhul, kuid "Susi" ei kuulu enam sellesse pagulasmeeleolude kompleksi. Ta on nähtavalt üleajalisem ja ruumis teisiti asetatud. Edasi kirjutab autor: "Siiski – jah, olgem otsekohesed! – on meile mõju avaldanud hiljutise hävingu süngus, rusuv tõelisuus, elu tumedam pool. Paljud nende näidendite tegelastest on saatuse poolt märgitud musta

tähega, nad on surutud välise paratamatuse või oma loomuse poolt teele, mida nad ei tahaks käia, aga kust siiski ainult vähesed pääsevad. Ometi ei puudu neis heroism, tahe välja rabelda, ükskõik kui varakult see ka lämbub. Tunnetus, et viimne uks pole iialgi kinni löödud, jääb kuidagi ikkagi püsima. Kõige kiuste. See oli ka meie situatsioon tookord." Jutt on jumala õige. Ainult et Kangro ei mõtle ei teid ega meid, vaid neid, pagulasi, ja juhindub nende positsioonidest. See on pagulaskirjanduses paratamatu, niipalju kui mina seda tunnen. Enne eneseõigustust leiab seal harva midagi rahvuslikku. Küllap see ongi rahvuslik iseloomujoon, mis kodusolijas ei saa lihtsalt välja lüüa. "Hunt" on nende näidend, kes on seal, "üle jõe", ja sealt midagi siinpoolseile aeg-ajalt hõikavad, "Susi" aga meie näidend, kes me siinpool kallast oma jumalatega maadleme, nii et puus liigesest väljas, tavalistest vaenlastest kõnelemata. Kahes näidendis kõneldakse erinevat keelt, mis mingis sügavamas hoovuses kuuluvad küll ühte.

Nende-näidendis jagunevad tegelased must-valgelt ja on autori kontrolli all. Positiivsed on Aheru kange vanaperemees Paap ja tema minia virk Hebo (muuseas, Kangrol on olemas üks samanimeline, kuid kahjuks ebaõnnestunud ballaad), kelle sunnitud lahkumist oma elukohast püüab kirjanik visalt õigustada, oma püüdu traagiliste sündmuste kuhjamisega varjates. Pehme ja reeturlik on noorperemees Annus, kes end selle eest ise lõpuks vabatahtlikult karantiini mõistab (ehk teisisõnu – okupeeritud kodumaale jääb). Teda toetab mõisaelu imetlev tüdruk Riina. Kollaborandi tüüpi kehastab närune kubjas Vere-Ants. Lisaks on teoses kaks hullu nais-terahvast: üks neist marutõves ja teine prohvēt Pime-Jeeva, kes suudab ette näha revolutsiooni, lennukit ja telefoni, mis peaks eriti veenvaks muutma ka tema hundi-nägemused lähemast tulevikust. Ja muidugi nimi-tegelane ise – eesti rahva isikustatud julm müstiline saatus. Lapsi ei ole, nagu üldse kogu Kangro loomingus või sageli pagulaskirjanduses (v.a "Taeva võtmed" ja nüüd ka "Kipitai", kus käitatakse lapsega kord kurjalt, kord hellalt). Võrrelge näiteks eksiilkirjanduse tohutut memuaristikalasu (sellest enamik

on veel ilmselt avaldamatagi) nende kõhetu lastekirjanduse toodanguga.

Minu meelest on eestikeelse näidendi stiil maskuliinselt kalk, trüistlikult rahvalik-fraasitsev; valitseb pigem ajastu- ja olukorristiil kui autori isikupära. Võrukeelses variandis aga selline hoiak taandub, esile tulvab naiselikkus, pehmus, mahenevad ja ümarduvad kontrastsed piirid. Võru keel on arhailine – näeme, kudas teksti tuleb tagasi puuduolev naiivsus, kuidas esialgse vaakumi täidab lugejapoolne sümpaatia ja suurenenud emotsionaalsus. Riina, Annus ja Hebo saavad lisaks feminiinsetele joontele juurde lapselike omadusi, Paap võimendub oma isalikkuses, loomulikumana sonib Jeeva. Tekst pritsib kõnemeloodiat kui mahla, kunstilisi kvaliteete lisatakse kapaga. Kujund täiustub ja täitub enamate tähendustega, tundelliigutused on aktiivsemad, mõte diferentseeritum. Lisandunud tõlgendusvõimalused toovad paradoksaalsel viisil kaasa mõtteselguse kasvu. "Susi" annab "Hundi" suhtelisele ideologiseeritud üheplaaniisusele märksa kunstispetiifilise alternatiivi, kaotamata lähteideed. Pärast "Susi" ei ole ka "Hunt" enam "Hunt", vaid sellest omakorda nakatunud, temaga dialoogis – mitte kunagi enam endine.

Kangro kirjutab, kuidas näidendid valmisid tal suure hoo ja "pidutseva fantaasiaga", kuid et avaldamisel tekkis mingi sisemine takistus. Tõrge lahenes alles aastate pärast: "Nüüd, pärast nii pikka aega neid ometi välja saates täidab mind nukrus. Mind vaevab süümepiin nagu kohtunikku, kes veerandsada süüit inimest on kahekümneks aastaks vangi mõistnud ja pole neile ka isegi mitte hea ülalpidamise tõttu ajalühendust andnud. Nii ei jäägi mul muud üle kui uste ristseliti lõõmisesel vargsi järele lehitada sellele jõugule, oma enese kehastunud alateadvusele." Ma arvan tõesti, et "Hunt" on Kangro kehastunud alateadvus, "Susi" oleks siis pigem juba ülimina, superego saadus. See ei puutu justkui enam suurt Kangrosse, vaid esindab mingit sügavat häält (esivanemate instantsi Freudi järgi), nagu see näiteks painavalt kumiseb Raimond Kolgi ajus ja loomingus: "Poig, ära sa liiga pallu raha valgõ paprõ pääle kuluta-gu" jne. Mitte enam mõõduv (või ka jääv) pagulasindiviidi emotsioon, vaid hääl Võrumaa sügavusest, side kollektiivse mittetead-

vusega. "Hunt" on "ühe pagulase ööpoolsed mõtted", "Susi" ühe sisepagulusse mõistetud rahvakillu (Euroopa vanima!) sisemine sosin. Nii arutledes võõrandub näidend autorist väga energiliste sammudega, mida kirjanik tajus juba eestikeelsetegi tekstide puhul, kui ta kurtis, et tegelaskond kasvab üle pea ega ole talle kindlasti tänulik. Ta arvab: "See on karistus selle eest, et ma neid näidendeid ei osanud paremini kirjutada kui ma seda tegin." Kuid lisab ehtkangrolikus lootuses: "Nüüd ei jää muud üle kui loota, et nad äratavad huvi selle nõudliku žanri vastu hoopis võimekamates vaimudes."

Rõhutan viimast mõtet. minu arvates on "Hundi" muutumine "Susiks" just selle lootuse täitumine: kirjaniku töö on võimekamate vaimude jätkata. See on muidugi vägev veksel nüüd ja kõva kohustus – jätkata Kangrost võimekamana ja tema loal. Kindlasti ei lubata mitte igaihte selle asja juurde. Nii et vaatame, mis edasi saab. Võru kultuuri liikumine on kindlasti üks selle mängu olulisi osasid. Kellel sellega pidet ei ole, sel pole ka "Susist" ei sooja ega külma. Tuleb muidugi eeldada, et sellele auditooriumile on "Susi" väga tähtis ja et "Võruvara" joro jätkub. Omalt poolt teen ettepaneku Kaika koolile "Susi" kindlasti lavastada. Kõik Eesti kultuuriseltsid, kes vähegi jõudu kogusid, asusid näitemängu tegema. Võtame näiteks jalgrattaseltsi "Taara" või kelle tahes. Kui vaim suudab end näitemänguks vormistada, on ta küps ja tegev. Omalt poolt juhiksin tulevase lavastaja tähelepanu veel paarile asjale. 1. Ajalis-ruumilise konteksti kujundamine ei peaks olema raske. Tegevus toimub 19. aastasa algusõn, Karula kihõlkunnan, Aheru rehetarõn, ussiaian ja Lüllemäe mõisa mäerehe man. Seda võiks markeerida võimalikult traditsiooniliselt. 2. Erilist tähelepanu pööraksin valgustusele. I–II jagu läbib tervenisti pimedus leelõuka väiksemas või suuremas kumas: mustas savvanu palksaina, talvine õdangupoolik, tii tuisanu jne. See areneb edasi üldiseks haa-kujundiks, mingiks põrguligiduse tundeks: hing põrgu, iho hauda; ei taa kuri havvangi püsü jne. Häda, marutaud, nalg, mõisa piinad suruvad selga, just PIMEDUS on see, mis vähegi selle vastu avitab. On nii, nagu Pümme Jeeva kuulutab: "Kia maadligi hoit, on maa jago, kia kõrgõl käü, tuu kõngõs..."

Põhiline probleem, millega inimese vaim selles pimedikus (sõgevikus, ütleb hiline Kangro) tegeleb, on see, kuidas NÄHA selles vajalikus pimeduses. Sümbolkuju on siin Pümme Jeeva, kes on küll pime, kuid kõige selgema sisemise silmaga; kuigi tema nägemused mõjuvad paljudele jamsimisena, kes aga vähegi ärksam, see saab neist osa. Palju leiame fraase nagu: näe'i sörmõ suuhtõ tsusada; kas sa olõt nännü?; ma näe'i häste elävatki, mis siis viil kuuljat; ega Muri mõisaprovvat õks es näe; rihepapp oll tõist nännü; mu vana silma nägevä siski selgembäle ku su noorõ; vaivalt ma saa tõist usku mida silm näge, kõrv kuuld; silmanägemine jääs ega pääväga vähambas jne. Mõlemad sõnad väljendis NÄHA PIMEDUSES on mõistetud väga positiivselt, kuigi tavaliselt eitatakse viimast (ja seda teeb Kangro isegi).

III jagu on kontrastina keväjäne aig, päiv paistus, päävapaistõ vaheldus pilviga. Füüsiliselt on see helgem osa, kuid dramatism süveneb viimseni. Marutaudis hunt on habemenuga, mis lõikab tegevusest läbi ja jaotab tegelased kahte lehte: ühel pool allaandmine ja väärdumine, teisel pool vastuhakk ja vabaduse võimalus. Ometi pean märkima, et "Hundi" dramaturgiline viga on minu meelest see, et ka kulminatsioonis ei sure välja erootilised suhted Annuse ja Riina ning Paabu ja Hebo vahel. Erootika kontsentratsioonilaagris?! Niipalju kui mina elu ja kunsti mõistan, on erootilised tõmbed ja vastuolud nagu elekter füüsikas või parteipoliitika ideoloogias, millele midagi lõplikult põhjalikku küll ei saa rajada. "Susi" puhul aga, kus võimendusid Paabu isalikkus ja Hebo tütrelikkus, ka Annuse-Riina õe-vennalikkus, keelab juba instestitabugi meile selgesti defineeritud erootilise, mis mõjub hästi kujundisüsteemile. Enam ei teki muljet, et 60aastane ätt ihub silma noorukese mini peale ja otsib võimalust temaga irduda, vaid et paljunäinud isa märkab tüdrukus seda vajalikkus kvaliteeti, mis elu hädast läbi võib kanda millegi enama hoidmise nimel. Kusjuures, kui keegi arvab, et suhe on siiski erootiline, siis on see tema õigus. "Susi" annab "Hundile" juurde, aga ei võta vähemaks.

Niisiis näeme korduvalt, kuidas võru keel kodeerib konteksti, teksti ja autori subjektiivsust teisiti kui eesti keel, kuidas üteldav muu-

tub – küll äratuntavalt suure ühisosa juures – radikaalselt. Eesti keel on stilistiliselt kooramatud argikeele poolt ja paljukirjutav Kangro (see on küllalt hea, kui keegi palju kirjutab, ja eriti veel hästi nagu Kangro) ei suuda alati seda koormat kõrvale heita. Ilukirjanduslik keel aga nõuab erakordsust. Võru keel on lugeja jaoks puhas, juba tema kasutamise fakt ise on signaaliks, et järgneb midagi tavatut, genuiinselt kunstipärast. See on stilistiline trivialsus, kuid efektiivselt realiseeritud. Kirjandus on sõnakunst. Alguses oli sõna. Võru keel kunstilises tekstis mõjub tänapäeva eesti keele kõrvale nagu taaselustatud tollimõõt meetermõõdu kõrvale: võrrelge näiteks justkui loodusest enesest kivi või mättana esile kerkinud talutaresid oma saarekestel ja keskkonnaga harmoniseerimatuid kaasaegseid hooneid. Viimased ei ole maastikust välja kasvanud, vaid maastikule peale pandud. Võru keele renessansis näen ma taastugevnenud induktiivset liikumist, analüütilist vaimu, mis värske puhanguna ometigi deduktsiooni süntetismi diktatuurile vastandub. Taas hakkavad mõisteid looma nähtused ja mitte nähtusi mõisted. Tooksin paralleeli omaaegse pöördtega A. H. Tammsaare loomingus, kes Juuditi-matkimise juurest pöördus "Kõrboja peremehe" ja "Tõe ja õiguse" poole arusaamaga, et me ei pea Euroopat kopeerima ja oma elule kohandama, vaid et meie oma Jumal kõneleb meiega meie oma Vargamäe kadakapõdsast, et eurooplased oleme just siis, kui me omal maalapil peame oma võitlust elu ja surma peale, nagu eurooplane peab oma võitlust omal maal. Ikka nii nagu Pümme Jeeva ütleb, et "kia maadligi hoit, om maa jago, kia kõrgõl käu, tuu kõngõs...". Võru keelt kasutada, see on kahtlemata maadligi hoida, kesk umma mäke seista. Muidugi on ka teisi viise.

Lõpetama asudes loeksin ma ette draama lõppstseeni mõlemas keeles. Eestikeelse lõigu paatos ei erine suurt klišeest, et "eestlane olla on uhke ja hää – vanaisade moodi", st et ta on tänaseks ammendunud. "Susi" lõpp on aga avatud ja värske. See ei saa olla juhus. "Hundi" lõpp õigustab pagulaskäitumist – paratamatuse sunnil laia maailma põgene-

mist maksimaalselt eneseväärkust säilitades. "Susi" aga teeb pöörde 180⁰ – suundub tagasi. Näidendi viimaseks lauseks on sulgudes remark "Ruttab kiirel sammul tagasi", mis tähendab siin põgenemist mõisa ohtlikust fookusest. Kuid "Susi" lause "Püürd ümbre ja lätt tagasi" põgenemist ei sugereeri, vaid viitab, vastupidi, sisemise reservi avanemisele. Võimalus pääsemiseks avanes tagasiminemises – kuhu siis? Esivanemate olustikku ("Niisama kui vanaesä"), mitte laia maailma üle jõe ja metsa peitu, vaid tagasi minevikku, pakku olemasoleva muistsetesse alustesse, embrüonaalsemasse staatusesse, et hädast kunagi konstitutiivselt tervena taas väljuda. Kirves tuleb muidugi ka ühes võtta. Kahtlemata, kui eestikeelset lauset nüüd uuesti vaadata, siis kõlab seegi juba niiviisi nagu võrukeelne, kuid üksi ta seda ei teinud. Sugu ei propageeri ma siin lendlauset: et edasi minna, tuleb minna tagasi vms, vaid sean primaarseks tagasimineku, kusjuures edasimineku tuleb kõne alla siis, kui tagala jääb kahjustamata. See, millele võib taanduda, on tuum, millelt järgneb kõik edasine ja mitte vastupidi. "Püürd ümbre ja lätt tagasi" – minu meelest on niisugune finaali väga võimas, mida saaks laval Toominga-laadis paksude värvidega välja maalida. Ja milline üks näidendilõpp peakski olema, kui teatraalne.

Lõpuks pisut filosoofiat ja luulet. Kangro kreedoks on Schopenhaueri maksim "Maailm on mu tahe ja kujutus". Nii see tema puhul ka on. Kui "Susi" juurde edasi liikuda, siis võiks omakorda viidata Schopenhauerist lähtunud Ludwig Wittgensteinile (Freudist oli naganii juttu), kes schopenhauerliku tahtesubjektiivsuse muudab keelesubjektiivsuseks: "Minu keele piirid tähendavad minu maailma piire". Maailm on selline, nagu seda esitab minu keel; üks keel piiritleb ühe maailma, teine keel teise, maailm on antud keeles ja see keelelisus on subjektiivsus. "Hunti" "Susiga" võrreldes märkame, kuidas üks maailm asendub sujuvalt teisega, ja me ei või koos autori ja tõlkijaga sinna midagi parata. Pagulase vaatepiir asendub võrulase omaga, Kävlinge Karulaga – nii nagu see tegelikult peabki olema. "Susi" maailm on maailmali-

1 Ruumipuudusel jäävad need lõigud siinkohal avaldamata. (Kuigi oleks ju hea neid võrrelda, vähemalt võrukeelset näidata. A. M.)

kum, keel keelelisem, aeg ajalikum ja autor ise tegelikum ning tahtvam. Tajutavam on teksti referents, fikseeritavam tõeväärtus, tugevam kodeerimisjõud, avaram ekstensioon.

Luule osas tulen veel kord tagasi luuletuse "Konnad" juurde, et viidata Kangro lüürilise mina põhivastuolule: see on KAEVU-hirm, umbse pimeduse vastandamine TUULE-armule, avarale valgusele. See vastandus läbib kogu tema loomingut. Selle stsenaariumi järgi kodust laia maailma purjetada ei olnud mingi kunst. (Muuseas, mind ei häiri pagulus kui moraalne probleem, see on igapäevane asi, kas ta läks või jäi, peaasi, et läinute suhted jääjatega oleksid korras ja viimastelegi nende õigused reserveeritaks.) Muidugi on see kahteline suhe nagu Ristikivigi luuletuses – kojuigatsus – kauguseigatsus, kahte harusse kasvav puu jt sõnad. Sellelt taustalt saab tõlgendada ka Kangro keelelist konflikti: emakeel kui kasutamiskõlbmatuks muutunud vana kaev, mis küll härdaks teeb, aga kohendamist ei kannata, ja eesti keel kui maailma- ja töökeel, kui lubav tuul üle kopli kaugele. Kuid tuul on pime valgusest ja pidurdamatult edasitormav, need, kes näevad, on staatilised konnad pimeduse vangistuses. Kangro nägi seda luuletust unes ja detail, mis teda eriti vapustas, oli konnade heledad silmad:

Konnad

Nüüd vana mahajätetud kaev.

*Ta põhjas pehkind palgil reas
on mustad, luiseks nälginud konnad.*

Ja keset sambla rohetust,

*kes valkjashalle niiskusseeni
üks sisalik end kerind rõngaks.*

Veemulle mustalt üles luksub –

säält nagu igavikku hõngaks.

Õrn süda vastu roideid tuksub:

*Kes peab meid kinni? Miks on loidund
me krooks? – Veel ainult lõõtsutades
me kükitame vettind puul,
kuid väljas õisi õõtsutades
käib kopli kohal avar tuul!*

*Nii istuvad nad, kõhnad, roidund
ja silmad hangund tuhmis jääs,
kui sinihelkjad kroonid pääs.*

Nojah, ehk oleme meiegi siin Sulbis, tänases Eestis, nagu nälginud konnad pehkinud palginotil reas ja kuulame üksteise krooksumist, sel ajal kui maailmas puhuvad avarad tuuled ja jahimehed kihutavad "Volvoga" metsa. "*Quo usque tandem...*", Cicero küsib. "Ma vihjan nüüd sonetipärjale "Eikuski-maa, meta-maailm", kus vananenud Kangro väljendab arusaama, et maailma avarus tähendab samuti ummikut. Sonetipärja teine magistraal on kokkuvõtte kogu pärga valitsevatest ummiklausetest ja liigub ajas totaalselt tagasi, nii vormis (laused on vastupidises järjekorras võrreldes esimese magistraaliga, tagurpidi) kui sisus: "Tagasi maasse tõmbuvad puud,/ jõed mida keegi enam ei kuule. – / Valgete seinte sihisev hää." Nii et üks toonase filmitrupi gruppidest on tänaseks tuule järele ära käinud. See oli viljakas teekond, kahtlemata. Kuid nüüd ütleb režissöör Kangro, et filmilint tuleb tagasi kerida, sündmused tagurpidi liikuma panna. Kuhu jõuab tagurpidi voolav jõgi? Lättesse, kaevu, konnade juurde tagasi. Tuleb tagasi minna sinna, kus silm paremini seletab. (Püürid ümbre ja lätt tagasi.) Sulgudes.

ÜLLE PÄRLI

VENESTAMISEST JA VENE KIRJANDUSEST EESTIS¹

Käesolevas ettekandes on juttu dialoogist eesti ja vene kultuuri vahel ning nendevaheliste dialoogisuhete deformeerumisest seoses venestuspoliitikaga, mida teostati Eestis tsaa-ri- ja nõukogude ajal. Seejuures lähtun ma kultuuridialoogi mõistmisel Mihhail Bahtini kontseptsioonidest. Oma teoses "Teksti probleemid" kirjutab Bahtin:

"Võõras kultuur avab end täielikumalt ainult teise kultuuri silmis (kuid mitte absoluutselt täienisti, sest tulevad veel teised kultuurid, mis näevad ja mõistavad veelgi rohkem). Täendus toob oma sügavused ilmsiks kohtudes ja kokku puutudes teise, võõra tähendusega: nende vahel algab otsekui "dialoog", mis ületab nende tähenduste, nende kultuuride suletuse ja ühepoolsuse. Me esitame võõrale kultuurile uusi küsimusi, mida ta ise enesele ei esitanud, otsime temas vastust nendele küsimustele, ning võõras kultuur vastab meile, tuues meie ees ilmsiks oma uusi tahke, uusi tähenduslikke sügavusi. Ilma nende **oma** küsimusteta ei ole võimalik loovalt mõista midagi teist ega võõrast (kuid loomulikult vaid siis, kui need küsimused on tõsised, tõelised). Kahe kultuuri niisuguse dialoogilise kohtumise puhul ei sula nad ühte ega segune, vaid kumbki säilitab oma ühtsuse ja **avatud** tervikkuse..."²

Kuid et säärane kohtumine aset leiaks, on vaja vabadust astuda sellesse dialoogi, vabadust esitada oma küsimusi ja – mis peamine – eesti kirjandus näiteks peab saama tunda end selle dialoogi täisväärtusliku partnerina, vene kirjandus aga peab säilitama oma avatuse, tähendusi genereeriva võime, st olema valmis ka ise rikastuma nende tähendustega, mis tekivad tema vastuvõtul eesti kultuuri kontekstis.

Venestuse ajajärkudel Eestis need täisväärtusliku kontakti põhieeldused suuremalt jaolt puudusid. Vene kirjanduse ärakasutami-

ne venestuseesmärkidel ei eelda eesti kultuurilt mingeid "oma" küsimusi, vaid tähendab eeskätt austuse puudumist teise vastu – teise kultuuri, teise rahvuse vastu tervikuna, teise teadvuse vastu.

Venestamist me mõistamegi kui vägivaldset katset istutada eestlaste teadvusse võõrast maailmamudelit. See tähendab ettekujutuse loomist oma ajaloost Venemaa ajaloo kaudu, oma kultuuri mõtestamist vene kultuuritraditsiooni põhjal, vastavate müütide loomist ja levitamist. See on katse piirata eestlaste emakeele kasutusfääri, tegemaks ruumi vene keelele, katse asendada neile omane euroopaliik isiksusekontseptsiooni traditsioonidega riigi, Impeeriumi ülimumest üksikisiku ees. Vastavalt sellele kaasnes venestusega eesti kultuurimälu hävitamine, tekstide ja nendest tekstidest tulenevate seoste kõrvaldamine temast, mis omakorda on seotud eesti identiteedi destabiliseerimisega.

Eesti ajaloos on olnud kaks niisugust vägivaldse venestamise ajajärku. Esimene oli 19. sajandi lõpul (selle 80. ja 90. aastatel) ja teine pärast Eesti okupeerimist Nõukogude Liidu poolt. Olenievalt ajastute erinevast iseloomust on need kaks katset eestlasi kiiresti ja pöördumatult venestada olnud siiski väga erinevad. Esimesel juhul oli peaeesmärgiks kaotada nn "Balti erikord", Baltikumi isoleeritus Venemaa sisekubermangudest, neutraliseerida siin valitsev saksa mõju. Venestamist teostati juba välja kujunenud riigi tingimustes. Teisel juhul kaasnes venestamisega iseseisva Eesti riigi, tema arenenud ja Lääne-Euroopa maailmaga lahutamatu seotud kultuuri hävitamine. Teise venestusperioodi algus, 1940. aastad, paistis silma eriti jõhkra ja agressiivse poliitikaga ses vallas, kajastades Nõukogude Liidu rahvuspoliitika üldtendentse, mis olid suunatud rahvaste ühtesulatamisele. Venestamine, millega kaas-

1 Ettekanne rahvusvahelisel teaduskonverentsil "'Oma' ja 'võõras' kirjanduses ja kultuuris" 12. juunil 1993 Tartus.

2 M. Bahtin, Estetika slovesnogo tvortšestva. Moskva, 1986, lk 354.

nes eesti rahva küüditamine ja N. Liidu elanike massiline ümberasustamine siia, tähendas nüüd ka eestlaste eluruumi ahistamist. Uus, vägisi juurutatav maailmapilt paistis silma oma äärmise lihtsustatuse ja agressiivse iseloomu poolest. Paistab, et just need kaks viimast asjaolu, maa koloniseerimine ja asustamine võõra rahvaga, keda oli kasvatatud võõras vaimus ja kelle olmekäitumine suuresti erines eestlaste omast, ning ideoloogia primitiivsus, kujundasid eestlastel vaenuliku suhtumise venelastesse, millist sel määral polnud esinenud ei tsariajal ega 1920. – 30. aastate Eesti Vabariigis.

See, et venestuspoliitika, millel kahtlema ta oli oma mõju eesti kultuuri arengule ja mis seda arengut märgatavalt deformeeris, lõppkokkuvõttes siiski nii tsari- kui ka nõukogude ajal edutuks osutus, näitab, et mõlemal ajastul olid olemas ka oma kaitsemehhanismid, mis võimaldasid võõrmõjule vastu seista. Seejuures ka vene kirjandus ise, mida Eestis levitati ja kasutati kui venestusvahendit, osales ühtlasi selliste kaitsemehhanismide loomisel, st tema roll nendes protsessides oli väga kaksipidine.

Seoses venestamisega on alati muutunud vene kirjanduse üldine asend eesti kultuurikontekstis. Ta on eraldunud maailmakirjandusest ja omandanud eristaatuse. Eri ajalooperioodidel on eesti kultuuriruumis eraldi esile tõusnud erinevad kirjandused: kuni 1880. aastani eesti, saksa ja maailmakirjandus, 1880. ja 1890. aastatel eesti, saksa, vene ja maailmakirjandus, 1900 – 1920 eesti, vene ja maailmakirjandus, 1920. ja 1930. aastatel eesti ja maailmakirjandus, nõukogude ajal vene, NSVL rahvaste, maailmakirjandus. Viimati mainitud perioodil eesti kirjandus esimest korda otsekui kaotab oma iseseisvuse ja siseneb konteksti, millega ta ennast siinamaani polnud suhestanud. Realiiseerub kontseptsioon, mis hakkas levima Stalini ajal ja mille järgi N. Liidu territooriumil on olemas ainult üks rahvuskirjandus – vene kirjandus. Teiste rahvaste kirjandused moodustasid "vennasrahvaste kirjanduse" või "NSVL rahvaste kirjanduse". On iseloomulik, et eesti "Raamatukroonikas" ja "Artiklite ja retsensioonide kroonikas", mis kopeerisid

vastavate üleliiduliste väljaannete struktuuri, alustas eesti kirjandus rubriiki "NSVL rahvaste kirjandus", mis järgnes alajaotusele "Vene kirjandus". Alates 1980. aastate lõpust võib märgata tagasipöördumist niisuguste kirjanduste-vaheliste suhete juurde, mis valitsesid 20. ja 30. aastatel. Nii näiteks uus kooliprogramm näeb ette, et õpitakse eesti ja maailmakirjandust. Viimase raames leiavad oma koha ka vene kirjanike teosed.¹

Vene kirjanduse staatusemuutus venestusperioodidel võib väljenduda mitmel viisil: vene kirjandus hakkab hõivama kesket kohta eestlaste kirjandushariduses, lastelektüüris; levib tava lugeda vene kirjanike teoseid originaalis; elavneb vene raamatute tõlkimine eesti keelde; avaldatakse rohkesti materjale vene kultuurist jne. Seejuures varieerub eri venestusperioodidel nii vene lektüüri struktuur (klassikateostest propagandistliku pseudoliteratuurini) kui ka tema esitamisiis (publikatsioonid ajalehtedes ja ajakirjades, koolikrestomaatiates, raamatväljaanded, vene autorite kogutud teosed), niisama nagu on erinev ka nende metatekstide iseloom ja süsteem, mis kirjandusteoseid ümbritsevad ja nende vastuvõttu mõjutavad.

19. sajandi lõpul hakkab vene kirjandus, mida haritud eesti lugeja seni tundis eeskätt saksa tõlgete kaudu, aktiivselt tungima eesti kultuuriruumi nii algkeeles kui tõlgete kujul. Algkeeles teeb ta seda peamiselt venestatud kooli kaudu, kus vene kirjasõnaga hakati tegelema juba esimestest õppeaastatest peale õpikute ja krestomaatiade vahendusel, mis olid välja antud Venemaal ja mõeldud vene koolilastele. Lühikese ajaga muutus kooliraamatukogude raamatuvara: sajandilõpuks olid eesti gümnaasiumides ja linnakoolides saksa väljaannete asemel rikkalikud kogud venekeelseid raamatuid. Vene kirjanduse lugemist originaalis peeti parimaks abinõuks, kuidas eestlastes veneliku maailmanägemise vastu huvi äratada. Arvati, et lugedes originaali võtab eesti lugeja vene kirjandust vastu samamoodi kui vene lugeja ja et nii on teose teksti mõistmine täielikum ja adekvaatsem kui lugedes tõlget. Ei võetud arvesse, et tegelikult toimub "võõra" kirjanduse vastuvõtt ka originaalis emakeele ürgelendi vahendu-

1 Vrd Üldhariduskooli programmid. Kirjandus IV-XI klassile. Tallinn, 1986.

sel. Igal juhul ei konkretiseeru teose tekst lugeja teadvuses mitte üksnes sõltuvalt lugeja individuaalsusest, vaid ka sõltuvalt sellest kultuuriajast, kuhu lugeja kuulub ja mis teda kujundab.

Tõlkeid seevastu avaldati trükkis peamiselt eesti ajakirjandusväljaannete veergudel. Vene autorite teoste publitseerimist vaadeldi ka kui akti, mis andis tunnistust toimetajate lojaalsusest ametliku poliitika suhtes. Kaas-aegsed aga võtsid täiesti ilmselgelt erinevalt vastu seda, mida avaldati näiteks ajalehes "Eesti Postimees" (paistis silma oma vaoshoitud kui mitte vaenuliku hoiakuga võimude poolt läbiviidava poliitika suhtes) ja seda, mis ilmus näiteks Ado Grenzsteini ajalehes "Olevik" (asus 1890. aastate algul venestuspoliitika heakskiitmise teele). Tihti publitseeriti tõlkeid ka tõlkijate endi originaalluule kogudes, kalendrites, algkoolilugemikes. Raamatväljaandeid oli äärmiselt vähe (Krõlovi valmivalimik, Turgenevi "Luuletused proosas", Puškini "Kapteni tütar", Tolstoi "Sõda ja rahu"). Tõlkisid peamiselt diletantidest luuletajad. Tõlkijaid oli palju ja lai oli ka tõlgitavate autorite ring ega langenud päriselt kokku sellega, mida õpetati kooli vene kirjanduse kursuses. Kuigi teatud määral mõjutas koolilektüür kahtlemata ka tõlkevalikut.

Siin osutatud kaks retseptisooniviisi, originaalis ja tõlkes, tähistasid ühtlasi kaht erinevat lähenemisviisi vene kirjanikele, kaht erinevat suhtumist kirjanduslikku teksti üldse.

Õpetades koolis vene kirjandust originaalis pandi rõhk staatikale, teose teksti püsivusele ja muutumatusle. Nooremates klassides piirdus vene kirjanduse õpetamine üksikute tekstide "loogilise ja esemelise" analüüsimisega (vrd Mihhail Bahtini mõtet, et "tekst ei ole ese ja seepärast ei tohi elimineerida või neutraliseerida teist teadvust, vastuvõtja

teadvust").²Säärane analüüs ei eeldanud teose elavat ja individuaalset esteetilist läbielamist. Gümnaasiumides aga nõuti vastavalt vene kirjanduse programmi juurde kuuluvale seletuskirjale,³ et õpetaja ei laskuks tundides "ei kriitikasse ega liigsetesse ajaloolis-kirjanduslikesse üksikasjadesse", vaid peaks silmas "eelkõige õpilaste tutvustamist loetava ja analüüsitava teose sisu, mõtte, kirjandusliku vormi, põhiidee ja keelega". Eeldati, et järgitakse interpretatsiooni, mis oli esitatud vene kirjanduse kursustes ja seega kinnitatud õpperingkonna kuraatori poolt. Mõistagi õpiti tundma eranditult vene klassikat, Krõlovi, Puškini, Lermontovi, Gogoli teoseid. Klassikuid hinnati kui autoreid, kelle suhtes on välja kujunenud teatud kindel vaatekoht ja kes võimude arvates ei saanud avaldada õpilastele "halba mõju".

Selle tulemusena vene klassikateosed küll "osalesid" selle põlvkonna eesti intelligentsi kirjanduslikus hariduses, kellel tuli õppida venestatud koolis, kuid nad ei aktualiseerunud 19. ja 20. sajandi vahetusel. Paljud memuaarsed allikad tunnistavad, et palju suuremat huvi tekitasid toonastes õpilastesgümnaasistides hoopis kaas-aegsed kirjanikud. Vene keele tundmine avas võimalusi tutvuda ka selle kirjandusega, mis ei olnud seotud venestatud kooliga. Niiviisi võime näha, kuidas sunitid valik (vene keel, krestomaatiline kirjandus) kasvas aja jooksul üle omaenese ja vabaks valikuks. Vene kirjasõna õpetamise niisugust tagajärge polnud planeeritud, see ei vastanud ootustele. Tõmbuti eemale vene klassikast ja tärkas elav huvi kaas-aegse kirjanduse vastu. Kriitik Bernhard Linde, kes vene mõjudesse eesti kirjanduses suhtus eitavalt, toob Balmontit ja Sologubi eesti luuletajatele eeskujuks. Ta kirjutab, et eesti intelligents ei tunne tegelikult piisavalt vene kirjandust. Mitte seda, mida õpetab

1 Vt nt M. Trostnikovi metoodilisi töid, kus "esemelist ehk materiaalselt analüüsi" on käsitatud kui sõnade ja väljendite seletamist ning "loogilist analüüsi" kui lauseliikmete-vaheliste seoste selgitamist – M. Trostnikov, Obušenie soznatelnomu tšteniju. "Sbornik utšono-literaturnogo Obštšestva pri Imperatorskom Jurjevskom Universitete", Jurjev, 1905, T. IX, lk 108.

2 M. Bahtin, Estetika slovesnogo tvortšestva. Lk 311.

3 Keskõppeasutustes mindi vene õppekeelele ja ülevenemaalistele programmidele ja õpikutele üle põhiliselt 1890. aastate esimesel poolel. 1890. aastal kehtestati gümnaasiumides ülevenemaaline gümnaasiumimäärustik ja -koosseisud 30. juulist 1871. Vene kirjandust õpiti vaadeldaval ajal 1890. aasta programmi järgi, mis kujutas endast restaureeritud varianti 1872. aasta õppeprogrammist.

kool, vaid seda, mida kool ignoreerib: Dostojevskit, Tšehhovit, Andrejeviti, Sologubi, Brjussoviti, Zaitsevit ja teisi "noori autoreid".¹

Tegelikult ei õnnestunud isoleerida eestlasi ka ülejäänud maailmast. Gustav Suits meenutab tagantjärele: "Meie nooruse taevast tulekahjutasivad Venemaa vabaduseliikumise punased eel-refleksid ja Darwini, Marxi, Nietzsche, Brandese, Ibseni, Tolstoi, Gorki, Hauptmanni, Juhani Aho ja lugemata hulga teiste kaasaeglaste tööd mõistsivad, üle Eesti piiride murdes, selle maa intellektuaalse nooresoo meeltes elu ja kirjanduse üle valju kohut."² Gustav Suitsu sõnad ei näita mitte üksnes seda, et vene kirjanikke hakati vastu võtma sõltumata venestusest, vaid ka seda, 20. sajandi alul veel uudset tendentsi, et nad hakkasid kuuluma maailmakultuuri avaramasse konteksti ja neid hakati väärtustama läbi euroopaliku traditsiooni prisma.

Eestlaste tutvumisel vene kirjandusega tõlgete kaudu ilmneb kooli kirjandusõpetusele vastupidine tendents. Vene tekstid saavad rõhutatult eestipärase ilme. Eriline eestipärane "lugemisviis" ilmneb juba selles valivuses, millega tõlkijad vene autorite loomingule lähenevad – üldjuhul tõlgitakse seda, mis on lähem, mis orgaanilisemalt mahub eesti kirjanduskonteksti. Noor eesti kirjandus võttis võõraid autoreid vastu "läbi enda", järgides eeskätt omaene maitseid ja vajadusi. Siit tulenes seegi, et kõrvu orientatsiooniga "lähedasele" ja "kordavale" hakati sajandi lõpul pöörduma ka selliste vene kirjanike ja teoste poole, mis võinuksid osaleda eesti kirjanduse uuenemises. Õigupoolest on tõlge kui kultuurifenomen toona alles kujunemisesjärgus, on kasvamas välja plagiaadist, jäljendusest, adaptioonist, mugandusest. On iseloomulik, et näiteks enamik 19. sajandi lõpu Puškini-tõlgetest on varustatud märkusega "Puškini järele", samuti Goethe-tõlked – "Goethe järele" jne. Sel moel osales originaali autor juba vältimatult tõlke tekstis (vrd varasemaid määranguid: pelgalt "vene keelest", "saksa keelest"), kuid tõlkija jättis endale ka õiguse teatavale vabaduse määrale suhtumises originaali.

Nende tõlgete mõju puhul eesti lugejale on raske rääkida venestusaspektist. On tähendusrikas, et vene mõjust hakati rääkima seoses Jakob Tamme tõlgetega, kes püüdis võimalikult täpselt eesti keeles edasi anda originaali iseärasusi. Tervikuna näib, et näiteks vene luule, mis võrreldes tollal Eestis populaarsete tuntud ja vähemtuntud saksa romantikutega osutus eesti lugejale "kaugemaks", võis just seetõttu viljakalt mõjutada eesti luulet, seemiselt uuendada seda traditsiooni, mille toimele ta ühtaegu ise allus.

19. sajandi lõpu olukorda võib iseloomustada kui kultuurikonflikti. Ühelt poolt hakkab vene kirjandus välja tõrjuma seni domineerinud saksa mõju, kuid samal ajal kogeb ise saksa traditsiooni mõjutusi. Nende kahe tendentsi keerukas ühtepõimumises võib samuti näha üht põhjust, miks venestus ei osutunud nii tõhusaks, kui võimud seda ootasid.

Saksa mõjuga võis avalduda mitmel moel. Näiteks tõlgitavate teoste valiku määrasid suuresti eelistused, mis olid kujunenud saksa kirjanduse otsesel mõjul või vähemalt selle osavõtul. Sageli tõlgiti eesti keelde just neid vene autorite teoseid, millel oli juba olemas oma tõlketraditsioon saksa keeles. Esineb ka tõlkeid, mis täiesti ilmselt ei ole tehtud mitte vene, vaid saksa keelest (näiteks Timotheos Kuusiku Puškini-tõlked). Ja seesugustel tõlgetel oli oma tähendus. Tõlkeajaloo teoorias leidub seisukoht, et just nimelt kaudtõlked, s.o tõlked "kolmandast keelest", on olnud kultuuriliselt mõjusamad kui otsetõlked. Ajakirjanduses ilmus, eriti 1880. aastatel, ka artikleid vene kirjanduse kohta, mis olid tõlgitud saksa keelest. Enamiku tolle aja eesti tõlkijate toodangus on ühtaegu esindatud nii saksa kui vene autorid. Kuid tõlgete üldarvult jääb saksa kirjandus domineerima kuni päris 19. sajandi lõpuni. Vene kirjanikke hakatakse mainima eesti kriitikas, oma aja kirjandusvõitlustes, kuid ka siin pöördutakse sagedamini saksa kirjanike poole, kelle seast jäävad endiselt erilisteks autoriteetideks Goethe, Schiller ja Heine.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et vene kirjandus polnud 19. sajandi lõpus pelgalt venestusvahendiks, vaid osales ka eesti kirjanduse

1 B. Linde, Raiesmaal. (Mõtteid kirjanduse ja elu üle.) "Noor-Eesti" III, Tartu, 1909, lk 226.

2 G. Suits. Lõpusõna. "Noor-Eesti" 1910/11, nr 5/6, lk 638.

enese arengus ning eesti tõlketraditsiooni sünnis. Ning ka selles, kuidas kujunes välja nooreestlaste loosung "Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!", s. o püüe siseneda võõrasse kaotamata iseennast, mängis vene kirjandus oma osa. Saksa traditsiooni kõrval osales vene traditsioon ka eesti kirjandusteadausliku mõtte kujunemises.

Teise venestuslaine algus 1940. aastatel tähendas esmajoones sidemete järsku katkirebimist, vaimset isolatsiooni nii eesti kultuuri minevikukogemusest kui ka maailmakirjanduse traditsioonist, aga samuti kogu vaimuelu politiseerimist. Eesti kultuuri 20. – 30. aastate õitsenguperioodi eitamine, seotud püüdega kustutada eestlaste teadvusest mälestus riiklikust iseseisvusest, peegeldus ilmekalt ka kooli kirjandusajaloo kursuses. Pole juhus, et kogu nõukogude aja kooli kirjandusprogrammidest paistab oma rõhuasetustega "vene" ja "nõukogude" kirjandusele eriti silma just 1949., massirepressioonide aasta programm. Selle programmi järgi eraldati lõpuklassis (kus käsitleti 20. sajandi kirjandust) vene nõukogude kirjandusele 82 tundi, eesti 20. sajandi nõukogudeeelsest kirjandusest õpiti tundma kolme kirjaniku: Oskar Lutsu – 2 tundi, A. H. Tammsaaret – 4 tundi, Juhan Sütistest – 2 tundi. Vene kirjandus hakkab domineerima ka kõigis teistes klassides: VIII klassis anti vene kirjandusele 73, eesti kirjandusele 25, väliskirjandusele 8 tundi; IX klassis vene kirjandusele 86, eesti kirjandusele 21, väliskirjandusele 8 tundi; X klassis vene kirjandusele 55, eesti kirjandusele 55, väliskirjandusele 5 tundi.¹ Aja jooksul need arvud muutuvad, kuid eri kirjandustele eraldatud tundide arvu üldine suhe jääb kogu nõukogude perioodiks ligikaudu samaks. Kooliprogramm ei näita mitte üksnes eelistatult suurt tähelepanu vene kirjandusele võrreldes õpilaste eneste rahvuskirjandusega, vaid ka seda, et maailma-

kirjandust ignoreerides püütigi eestlaste kultuurilist maailmapilti piirata ainult vene kultuurilmaga.

Võitlus kosmopolitismi ja kodanliku nationalismi vastu võttis Eesti kogu läänemaailmast isoleerimise kaju. Asjaolu, et geopoliitilises mõttes oli meil piiriäärne asend, tugevdas püüdlusi sulgeda tihedalt ka vaimne piir. Kui 1930. aastatel rahuldasid tõlked maailmakirjandusest eestlaste kirjanudushariduse vajadused, siis nüüdsest peale jääb kogu see varakamber pikaks ajaks eesti lugeja eest suletuks ning uued raamatud ilmuvad raskustega ja harva. Nõukogude perioodi algul tõlgiti peamiselt "vasakpoolseid" autoreid (Barbusse, Čapek, Feuchtwanger). Katkevad maailmakirjanduse tõlkesarjad, milles 20. ja 30. aastatel sageli oli välja antud ka vene kirjanike teoseid. Juba maailmakirjanduse enese mõiste asendamine "väliskirjandusega" räägib ise enda eest.

Leviv lääne kirjanduse vaatlemine vene kirjanduse kaudu. Koolides hakkas tutvus maailmaklassikaga piirduma Shakespeare'i, Molière'i, Byroni, Goethe ja Balzaci mõne üksikteose või katkendiga. 20. sajandi Lääne-Euroopa kirjandust ignoreeriti peaaegu tervelt. Klassikute teoseid aga käsitleti – nii nagu see oli nõukogude ajal ka vene koolis – tihedas seoses vene kirjanike loominguga: Molière'i seoses Fonviziniga, Shakespeare'i koos Puškiniga jne.² Vene kirjandus pidi võtma endale vahendajarolli maailmakirjanduse ja eesti lugeja vahel. Heaks näiteks sellest on Goethe juubeli tähistamine 1949. aastal. Eesti ajakirjandus avaldas Puškini, Belinski, Herzeni, Gorki seisukohavõtte Goethe kohta.³ Artiklid, mis tema loomingule oli pühendatud, tõlgiti peaaegu kõik vene keelest.⁴ Goethe tõlkimise ja tundmaõppimise eesti traditsiooni poleks nagu olemaski olnud. Rohkesti hakati trükkima ka valdavalt

1 Alg- ja keskkoolide programmid. Kirjanduslik lugemine. Kirjandusõpetus. Tallinn, 1949.

2 Vt nt õpetajale mõeldud juhendit 1949. aasta programmi juurde: Alg- ja keskkoolide programmid..., lk 25.

3 Hinnanguid Goethele. "Sirp ja Vasar" 27. VIII 1949.

4 I. Anissimov, J. W. Goethe. "Looming" 1949, nr 9; K. Fedin, Suur saksa kirjanik. "Noorte Häääl" 29. VIII 1949; E. Knipovitš, E. Pesis, Johann Wolfgang Goethe. "Edasi" 28. VIII 1949; M. Šaginjan, Suur saksa poeet-humanist Goethe. "Rahva Häääl" 28. VIII 1949; K. Piotrovski, Suur saksa poeet. "Õhtuleht" 27. VIII 1949.

tõlkeartikleid vene kirjanduse üleilmsest tähtsusest.¹

Vene kirjandus domineerib võimsalt nii kirjastatud raamatute kui ka ajalehe- ja ajakirjapublikatsioonide seas. Tõlgete kõrval elavneb kiiresti ka venekeelsete raamatute väljaandmine. Olgu et erinevalt tsariajast jääb õppekeeleks eesti keel ja vene keel tuleb kooli vaid ühe õppeainena, hakkab ta kähku levima kõikidesse eluvaldkondadesse, kuni 1970. aastate lõpus luuakse juba kontseptsioon vene keelest kui eestlaste "teisest emakeelest". Hoolimata sellest loetakse Eestis vene kirjandust nõukogude ajal eelkõige siiski tõlkes. Iseloomulik on see, et juba nõukogude võimu esimese valitsusaasta jooksul jõuti eesti keelde tõlkida põhiosa krestomaahtilisest nõukogude proosast: Serafimovitši "Raudne vool", Fadejevi "Kaotus", Furmanovi "Tšapajev" ja Ostrovski "Kuidas karastus teras". Rohkesti tõlgitakse ka vene nõukogude luulet. Need tõlked kordavad üldjuhul koolilugemike tekstivalikut ja täidavad niisiis sotsiaalset tellimust. Nõukogude kirjanduse massiline ümberpanemine eesti keelde avaldas paratamatult mõju eesti tõlketasemele, mis sõjajärgsel ajal oli arenenud juba küllaltki kõrgeks. Muutused eesti kirjandustõlke traditsioonis – see on juba omaette käsitletule teema. Nõukogude perioodi algul võib märgata tsariajale vastupidist tendentsi: kui 19. sajandi lõpul äratati eestlastes huvi vene kultuuriilma vastu kirjandusklassika kaudu ja vene keelde suhtuti kui kultuurikeelde, siis nõukogude ajal kasutati venestamise ja sovetiseerimise eesmärgil eelkõige kaasaegset nõukogude pseudoilukirjandust. 1940. aastatel näiteks avaldati vene klassika tõlkeid küllaltki harva, neid oli võrnatult vähem kui 30. aastatel. Vene klassika oli osaks eestlaste kultuurimälust. Selle ilmekat tõendit võib näha Marie Underi "Testamentis", mis on kirjutatud paguluses 1968. aastal. Selles mõistab Under jäägitult hukka

nõukogude terrori ja meenutab, kuidas ta ignoreeris kutset banketile, mis oli korraldatud Mihhail Šolohhovi Tallinna-külaskäigu auks, ja keeldus osalemast kirjanduskoosolekutel. Ja kui ta oli sunnitud tõlkima vene nõukogude luulet, siis valis ta värsid, kus ei ülistatud parteid ega Stalinit, ning, mis peamine, ta tõlkis Lermontovi, keda tema sõnutsi kuidagi "ei saa siduda revolutsiooni, veel vähem bolševismiga".² Betty Alver ja August Sang aga, kes samuti iga kord mitte omal tahtel vene kirjanduse tõlkimisega ei tegelnud, eelistasid nõukogude luulele Puškinit. Klassikalise vene kirjanduse tõlkimine tähendas traditsiooni jätkamist.

Koolides seevastu loeti vene klassikat "uutmoodi". Ametlik ideoloogia reglementeeris nii autorite kui teoste valiku, ütles ette teemad, millele tuli ühe või teise vene kirjaniku tundmaõppimisel tähelepanu pöörata, andis teksti valmistõlgenduse. Klassikateoseid tuli retsepteerida vene revolutsioonilis-demokraatlike kriitikute ja marksismileninismi klassikute hinnangute kaudu. Tähtsamaks kui Gogoli enese looming sai näiteks tema kujundite kasutamine Lenini ja Stalini poolt.

Kogu klassikalist kirjandust hakati vaatlama kui ettevalmistavat etappi nõukogude kirjandusele. Kasutades Juri Lotmani terminoloogiat võib kogu nõukogude kultuuri paigutada "markeeritud alguse ja lõpuga" kultuuritüüpi.

Oma kultuuritüpoloogia-alastes artiklites räägib Lotman säärastest kultuurisüsteemidest, mis lükkavad harmoonia edasi ajaloo arengu lõpp-punkti, ja illustreerib niisuguse kultuurisüsteemi suhet talle eelneva traditsiooniga kirjandusteadlase näitel, kes püüdis selgitada nõukogude luuletaja Demjan Bednõi ajaloolisi juuri hakkab kirjeldama talle eelnenud luuletajate loomingut Demjan Bednõi enese terminites. Selle järelduseks on, et

1 Vt nt N. Jakovlev, Vene kirjanduse suured traditsioonid. "Sirp ja Vasar" 1. XII 1945; B. Levin, Vene kirjandus – progressiivsete ideede lipukandja. "Rahva Hää" 9. II 1941; S. Levševa, Nõukogude kirjandus on maailma eesrindlik kirjandus. "Nõukogude Kool" 1948, nr 10; Vene klassikud ja lääne kultuur. "Sirp ja Vasar" 28. II 1948. On tunnustlik, et eesti publikatsioonides kinnistub vene kirjanduse ja vene kirjanike nimede ette epiteet "suur".

2 M. Under, Minu Testament. – Tsiteeritud Andres Heinapuu kirjutisest "'Tulimulla" nelikümmend aastakäiku korraga: Siin ja praegu." "Looming" 1990, nr 9.

Puškin ja Lermontov osutuvad vaid etappideks "teel uurimisobjekti poole".¹

Kirjanduse ideologiseerimise tagajärjeks oli see, et eriti koolis sulasid ideoloogiline ja kirjanduslik diskursus ühte. Kirjanduslik tekst muutus niisama ühetähenduslikuks kui poliitiline dokument. Kultiveeriti ka teksti mõistmist ilma teksti enese kohaloluta.

Mis puutub sellesse nõukogude kirjandusse, millele oli reserveeritud too eriline roll eestlase traditsioonilise maailmapildi ümberkujundamisel, siis oli see eeskätt niisugune kirjandus, mis teenis ideoloogiat ning oli suuteline elama vaid oma sünnihetkel ega "kuulunud igavikule". Klassika vastuvõtul võimalik konflikt teose teksti ja tõlgenduse vahel jäi tema puhul ära. Kuid eesti lugeja, kes oli kasvanud maailmaklassika näidete varal, ei saanud end identifitseerida säärase kirjanduse kangelastega, veel vähem esitada sellele kirjandusele "oma küsimusi", millest oli juttu meie ettekande algul. See oli kirjandus, mis polnudki mõeldud dialoogiks. Üks võimalik viis, kuidas lugeja võinuks end samastada krestomaatilise nõukogude kirjanduse kangelastega, meenutab Hans Robert Jaussi poolt kirjeldatud keskajale iseloomuliku suhtumist kunsti kui mängu ja kunsti täieliku tinglikkuse tunnustamist. "Selle tagajärjel võõrandub lugeja "mina" toimuvast, loob kirjandusliku tegevuse suhtes distantsi. Nõukogude kirjanduse näidispalade lugemist iseloomustav võõritus ja ironia kanduvad hiljem üle kogu vene kirjanduse vastuvõtule. Ka nende metatekstide iseloom, mis ümbritsesid teoseid ajakirjandusväljaannetes ja koolilugemikes, soodustas igati sellise suhtumise teket. Uus kirjandus pidi looma erilise verbaalsete märkide maailma, mis polnud suhestatud tegelikkusega.

Ei oleks õige vaadelda seda, mis toimus nõukogude ajal, ainult kui sovetiseerimist, kahtlemata teostati ka venestuspoliitikat. Iseäranis esimestel sõjajärgsetel aastakümne-

tel levitatakse laialt ideed kõige veneliku üleolekust muust maailmast ja luuakse vastavad müüdid. Edasi võtavad need protsessid rafineerituma ilme. Iseloomulik on see, et eesti kriitika hakkab rääkima ülekaalukast vene mõjust eestike kirjanduse arenguloos, avaldatakse artikleid, mis tõestavad vene kirjanike mõju eesti autoritele.³ Kirjanduse olemuse mõtestamise tasandil hävitati eesti kirjandusteaduses väljakujunenud komparativistlik koolkond ja asendati pseudoteadusliku, vulgaarse lähenemisviisiga kirjandussidemete ja -kontaktide teemale, millest hakatakse võitu saama alles 1960. aastatel.

Niisugune järsk kultuuritüübi muutus, nagu toimus Eestis seoses nõukogude okupatsiooniga, tõi siin kaasa võõrdumise vene kirjandusest, vene kultuurist üldse. See võõrastus ja tema ületamise teed on oluline kirjanduslik-poliitiline probleem, mis on tänini täiesti uurimata. Siinkohal saame vaid märkida, et 1960. aastatel suhtumine vene kirjandusse muutus siis, kui ühiskonnas ilmnesid liberaliseerumistendentsid ja eesti lugejal oli võimalik tutvuda selle vene kirjandusega, mis oli "maha vaikitud". Osutus, et sugugi kogu nõukogude kirjandus pole ühesugune ja selles jätkab oma eksistentsi ka tõeline vene kirjanduse traditsioon. On tähendusrikas, et Artur Adson ja Marie Under tõlgivad ja annavad Rootsist välja Boriss Pasternaki romaani "Doktor Živago", niipea kui jõuab ilmuda selle esimene väljaanne Läänes. 1968. aastal ilmunud eesti tõlge oli Mihhail Bulgakovi romaani "Meister ja Margarita" esimene raamatväljaanne üldse. Kohe pärast avaldamist Venemaal tõlgitakse Solženitsõni teoseid (tema jutustuse "Üks päev Ivan Denissovitsi elust" eesti tõlge oli selle teose esimene tõlge üldse). Tähtis osa ettekujutuse muutmisel nõukogude ajastu vene kirjandusest oli sulaaastate "'Loomingu' Raamatukogul". Olu korras, kui paljud eesti kirjanduse teosed ja

1 J. Lotman, *Stati po tipologii kultur*. Tartu, 1970, lk 58.

2 H. R. Jauss, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*. München, 1977.

3 Vt nt E. Alekõrs, *Võitlus realismi eest eesti kirjanduses: Vene kirjanduse viljastav mõju eesti kirjanduse arenemisele*. "Nõukogude Õpetaja" 20. ja 27. IV 1951; E. Habermann, *Puškini loomingust eesti keeles*. Rmt: Puškin eesti keeles. Tallinn, 1949; E. Säärts, A. Sokolov, N. V. Gogol eesti kirjanduses. "Rahva Hää" 4. II 1952; L. Raud, U. Uslistjev, Nekrassov i estonskaja poezija. "Sovetskaja Estonia" 8. II 1952.

autorid jäid lugejale kättesaamatuks ja säilisid vaid erifondides, hakkas vene kirjandus, millele võis nüüd vabamalt läheneda, mängima omamoodi kompensatoorse rolli. Olgugi et loomulikult ei õnnestunud katkestada ka eesti kirjanduse enda järjepidevust.

Vene kirjanduse retseptiooni ajalugu Eestis annab tunnistust sellest, et eesti lugejad pole kunagi kaotanud kontaktivalmidust tõelise vene kirjandusega. Selle kontakti

teokssaamine on suuresti sõltunud kirjandusvälistest asjaoludest. Eesti lugeja, kes on vajanud eri aegadel vene kirjanduse modaalsust, ei ole teda vastu võtnud siis, kui teda on vägivaldselt peale surutud. Eestlaste suhtumine vene kirjandusse – see on lähedus, armastus distantsilt.

Vene keelest tõlkinud Mart Barbarus

MIRCEA ELIADE

OKULTNE JA NÜÜDISMAAILM II

Esoteerilised doktriinid ja nüüdisteadus

Hilisemasse aega jõudes pälvib tähelepanu oluline erinevus: kui 19. sajandi kirjanike kiindumusele okultsesse ei kaasnenud ideoloogilaste vastav huvi, siis viimase 30–40 aasta jooksul on situatsioon vastupidine. Otsustavaid ja välgatuslikke panuseid okultse traditsiooni mõistmisse on andnud just ideoloogilased, olgugi et ka praegu on veel küllalt palju Huysmans'i või André Bretoni liini järgivaid kirjanikke. Õigupoolest võib peaaegu öelda, et 60ndate keskel alanud fantastilisele okultismibuumile on kaasa aidanud paljud esoteerilised doktriinid ja salakultusi käsitlevad fundamentaalsed teadusteosed, mis ilmusid 1940–1960. Tuleb muidugi mees pidada, et selle sajandi kaks kõige kuulsamat avastust töid päevavalgele rea dokumente, mis pärinevad salajastelt või esoteerilistelt rühmadelt. Ma pean silmas Nag Hammadi gnostilist raamatukogu ja Surnumere koobastest leitud (tõenäoliselt esseenide kogukonna) käsikirju. Nende dokumentide publitseerimine ja tõlkimine

praegu veel jätkub. Igal juhul on kahele probleemile, mis veel üks sugupõlv tagasi olid äärmiselt vastuolulised, juba palju valgust heidetud.

Nendest arheoloogilistest avastustest sõltumata on kaasaja teadlased avaldanud üsna väärtuslikke töid, mis on esoteerilise vaimustraditsiooni käsitust ja hindamist radikaalselt muutnud. Eelkõige kuuluvad siia Gershom Scholemi suurepärase monograafiad kabala ning juudi gnostitsismi ja müstiliste süsteemide kohta. Scholemi eruditsioon ja intuitsioon töid ilmsiks väga selge ja sügava tähendustemaailma tekstides, mis olid üldiselt kõrvale jäetud kui maagia ja ebausik. Mitespetsialistile on tundmatud näiteks mitmed raamatud ja tõlked ismaeliitide esoteerilistest traktaatidest, mis kuuluvad pärsia islamitraditsiooni ning mis toodi avalikkuse ette Henri Corbini ja tema õpilaste poolt.¹ Või siis René Forestier' publikatsioonid 18. sajandi okultsetest vabamüürlastest, Alice Joly ja Gerard van Rijnbecki tööd Martines de Pasqually ja Lyoni salaloozide kohta, Antoine Faivre'i tööd 18. sajandi esoterismist jt.² Ka oleme

1 Vt eriti H. Corbin, *En Islam iranien*. 4 kd-t. Paris, 1971 – 1972.

2 Vt René Le Forestier, *La Franc-Maçonnerie Templière et occultiste*. Paris, 1970; Alice Joly, *Un Mystique lyonnais et les secrets de la Franc-Maçonnerie*. Mâcon, 1938; Gérard van Rijnbeck, *Un Thaumaturge au XVIIIe siècle*. Antoine Favore, Kirchberger et l'illumination du 18e siècle. The Hague, 1966; Eckartshausen et la théosophie chrétienne. Paris, 1969; *L'Esotérisme au XVIIIe siècle*. Paris, 1973.

viimase 30 aasta jooksul näinud hiina, india ja lääne alkeemia korrektsamat ja avaramat väärtustamist. Veel üsna hiljuti suhtuti alkeemiasse kui protokeemiasse, st kui embrüonaalsesse, naiivsesse teaduseelsesesse distsipliini või siis kui kultuuri seisukohalt tähtsusetusse ebausupahna. Joseph Needhami ja Nathan Sivini uurimused on tõestanud hiina alkeemia holistliku struktuuri, st selle, et tegu on *sui generis* traditsioonilise teadusega, mis on mõistetamatu ilma vastavate kosmoloogiliste, eetiliste ja niiöelda "eksistentsiaalsete" eeldusteta ning soterioloogiliste implikatsioonideta.¹ India alkeemiat uurides leidsin sellel olevat orgaanilisi seoseid jooga ja tantraga, spetsiifiliste psühholoogiliste tehnikatega.² Ja on tähenduslik, et Hiinas oli alkeemia tihedalt seotud taoismi salatavadega. Indias oli see tantra-jooga osakatsena ning läänes oli Kreeka-Egiptuse ning renessansiaegne alkeemia tavaliselt seotud gnostitsismi ja hermetismiga, st salajase "okultse" traditsiooniga.

Kui tohin viidata piiratud isiklikule kogemusele, siis lisan, et kui läksin 1928. a noore tudengina Calcutta Ülikooli S. N. Dasgupta juurde joogat ja tantrat õppima, siis võis asjatundlikke raamatuid neil teemadel ühe käe sõrmedel üles lugeda. Nüüdseks on arvestatavaid publikatsioone ehk 50 – 60 ning mõned neist sisaldavad väljaandeid ja tõlkeid sanskriti ja tiibeti salatekstidest, mis olid kõik mõeldud levitamiseks ainult teatud sektide liikmeskonnas. (On siiski tõsi, et ilma õpetaja suuliste kommentaarideta on sellised tekstid peaaegu mõistetamatud.) Kui veel

poole sajandi eest peeti enamikke jooga ja tantristlikke tekste selgeks mõttetuseks või obskurantsete fakiiride ning psühhopaatiliste mustade maagide toodanguks, siis nüüdseks on lääne ja india teadus küllaldaselt tõestanud nende tekstide teoreetilist kokkukuuluvust ja suurt psühholoogilist huvipakkuvust.³ Veel teinegi näide: kui alustasin 40ndatel aastatel Siberi ja Kesk-Aasia šamanismi uuringuid, siis oli sel alal olemas vaid 2 monograafiat, mõlemad saksakeelsed, tänapäeval võib sellegi teema kohta leida kaaluka bibliograafia enamikus Euroopa keeltes.⁴ Sugupõlv tagasi peeti šamanismi kas psühhopaatiliseks fenomeniks või siis primitiivseks tervendamistavaks ja arhailist tüüpi mustaks maagiaks, nüüdseks on aga teadus veenvalt näidanud šamanistliku initsiatsiooni ja tavade keerukust, rangust ning sügavat vaimset tähendust. Need on väga tähtsad järeldused, arvestades seda, et šamanism on kõige arhailisem ja kõige laiem levikuga okultne traditsioon. Ka tänapäeva Ameerika noortekultuuris on jooga, tantra ja šamanism ülipopulaarsed ning neil on oma kindel roll praeguses okultismimoos.⁵

Nüüdiseaduse üllatavaim saavutus oli maagia ja hermeetilise esoterismi tähtsa rolli avastamine nii itaalia renessansis kui ka Koperniku uue astronoomia, heliotsentrilise solaarsüsteemi teooria võidukäiguga. Frances A. Yates on oma hiljutises raamatus "Giordano Bruno and the Hermetic Tradition" hiilgavalt analüüsinud tolle perioodi innuka hermetismihuvi kaugeleulatuvaid tagajärgi. Selles huvis avaldus renessansinimese ihalus

1 Vt Nathan Sivin, *Chinese Alchemy; Preliminary Studies*. Cambridge, Mass., 1968; vt M. Eliade, *Alchemy and Science in China. History of Religions*, 10 (November 1970), lk 178 – 182. Pärast nende ridade kirjutamist avaldas Joseph Needham 5. köite oma suurepärasest tööst *Science and Civilization in China*. Cambridge, Eng., 1974. Selle pealkiri on *Spagyric Discovery and Invention: Magisteries of Gold and Immortality*.

2 M. Eliade, *The Forge and the Crucible: The Origins and the Structures of Alchemy*. New York, 1971. Esmaväljaande pealkiri on *Forgerons et alchimistes*. Paris, 1956.

3 Vt M. Eliade, *Yoga: Immortality and Freedom*. New York, 1958; esmaväljaanne prantsuskeelne (Paris, 1954); Agha Nanda Bharati, *The Tantric Tradition*. London and New York, 1963; A Ie X W a y m a n, *The Buddhist Tantras*. New York, 1973.

4 Vt M. Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. New York, 1964; esmaväljaanne prantsuskeelne (Paris, 1951).

5 Illustreerimaks suurt huvi šamanismi vastu viitan vaid kahele hiljuti ilmunud publikatsioonile: Hallucinogens and Shamanism, ed. Michael J. Harner. New York, 1973; ja *Artscanda* rikkalikult illustreeritud luksusväljaanne (nr-d 184-Ü187, December 1973/January 1974) pealkirjaga *Stones, Bones, and Skin: Ritual and Shamanic Art*.

"ürgaligusliku" ilmutuse järele, mis kätkeb nii Moosest ja Platonit kui ka *Magia*'t ja *Cabballa*'t ning eriti veel egiptuse ja pärsia müstilisi usundeid. Sellises huvis ilmneb ka tõsine rahulolematuse keskaegse teoloogia ning inimese- ja universumikäsitusega, reaktsioon nn provintslikkuse, puhtlääneliku tsivilisatsiooni vastu ning universaalse, üleajaloolise, "müütilise" usundi ihalus. Peaaegu kaks sajandit on Egiptus ja hermetism, st egiptuse maagia ja esoterism kummitanud lugematul hulka teoloogide ja filosoofide, niihästi usklikke kui ka skeptikuid ja salaateiste. Kui Giordano Bruno tervitas Koperniku avastusi heakskiiduga, siis tegi ta seda mitte niivõrd nende teadusliku ja filosoofilise tähtsuse tõttu, kui võrd seetõttu, et tema arvates oli heliotsentrismlil sügavalt religioosne ja maagiline tähendus. Kui Bruno viibis Inglismaal, kuulutas ta muistsete egiptlaste okultse usundi peatset taastulekut, nii nagu seda kirjeldas tuntud hermeetiline tekst *Asclepius*. Bruno tundis Koperniku suhtes üleolekut, sest Kopernik mõistis omaenda teooriat vaid kui matemaatikat, Bruno aga väitis, et suudab Koperniku taevadiagrammi interpreteerida jumaliku müsteeriumi hieroglüüfina.¹

Võiksin tuua teisigi näiteid, ent lõpetan selle ülevaate lühida arutlusega Euroopa nõiakunsti tänapäevasest ümberhindamisest. Umbes 80 aastat tagasi arvasid väljapaistvad õpetlased Joseph Hansen ja Henry Charles Lea, et lääne nõiakunsti algupära on täpselt teada – nõidumine on inkvisitsiooni, mitte nõidade väljamõeldis. Teisisõnu, kõiki lugusid nõiakooosolekutest, satanistlikest tavadest, orgiatest ja kuritöödest peeti kas neurootiliste isikute väljamõeldiseks või siis protsesside käigus (eriti piinariistade abil) väljapressitud väideteks. Ilmselt vastas see tõeale 15., 16. ja 17. sajandi nõiaapsühhooside puhul. Praegu-seks aga teame, et nõidumist ei mõelnud välja

inkvisitsioon. Inkvisitsioon üksnes ühendas nõidumise ja ketserluse ning hakkas vastavalt ka nn nõidu välja juurima samasuguse karmusega kui ketsereid. See, et nõidumine ei saa kuidagi olla inkvisitsiooni väljamõeldis, oli täiesti selge igale usundiloolasele, kes tundis mitteeuroopalikku, eriti indo-tiibeti ainest, kus ilmneb palju sarnaseid jooni.²

Lääne nõiakunsti algupära probleem oli aga endiselt lahendamata. 1921. a avaldas endine egiptoloog Margaret Murray väga mõjuka raamatu "The Witch-Cult in Western Europe", millel on veel praegugi palju lugejaid, eriti noorte hulgas. Dr Murray väitis, et see, mida kiriklikud autorid nimetasid nõiduseks, kujutas endast tegelikult ristiusueelset arhailist viljakususundit. Järgmistes raamatutes läks ta veelgi kaugemale, püüdes tõestada selle paganliku kultuse edasielamist isegi Briti kuninglikus perekonnas ja vaimuliku hierarhia kõrgemal astmel. Loomulikult kritiseerisid Murray teooriat ühtmoodi nii arheoloogid, ajaloolased kui ka folkloristid. Õigupoolest oli tema konstruktsioon peaaegu kõik vildak peale ühe tähtsa oletuse – et oli olemas ristiusueelne viljakuskultus ja et selle paganliku kultuse jäänuktavasid nimetati keskajal häbitavalt nõidumiseks. See polnud uus idee, ent populaarseks sai see just Murray raamatute kaudu. Kiirustan lisama, et ei tema poolt oma hüpoteesi illustreerimiseks valitud dokumendid ega ka tema tõlgendusmeetod pole veenvad. Siiski näib, et hiljutised uurimused kinnitavad tema väidet vähemalt mõnest aspektist. Itaalia ajaloolane Carlo Ginsburg on tõestanud, et Friule provintsis 16.–17. sajandil laialt harrastatud viljakuskultus modifitseerus inkvisitsiooni surve all ning hakkas lõpuks vastama traditsioonilisele arusaamale nõidumisest.³ Hiljutised uurimused rumeenia rahvakultuuri vallas on toonud päevavalgele rea paganlikke

1 Frances A. Yates, Giordano Bruno and the Hermetic Tradition. Chicago, 1964; The Hermetic Tradition in Renaissance Science. Rmt-s: Charles S. Singleton, ed., Art, Science and History in the Renaissance. Baltimore, 1967, lk 255–274; The Theater of the World. Chicago, 1967; The Rosicrucian Enlightenment. London, 1972. Vt ka Peter J. French, John Dee: The World of an Elizabethan Magus. London, 1972.

2 Vt Eliade, Some Observations on European Witchcraft. Rmt-s: M. Eliade, Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions. Essays in Comparative Religions. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1976.

3 Carlo Ginsburg, I Benandanti. Turin, 1966.

igandeid, mis osutavad selgesti viljakuskultusele ja nn valgele maagiale, mis mõnes osas on võrreldavad nõidumisega keskkaegses Läänes.¹

Nii võib siis kokkuvõtteks öelda, et nüüdisteaduse uuringud on ilmsiks toonud järjekindla religioosse tähenduse ja kultuurilise funktsiooni väga paljudes okultsetes tavades, uskumustes ja teooriates, mida on registreeritud Euroopa ja mitte-Euroopa tsivilisatsioo-

nides ja mida on üles tähendatud *kõikidelt kultuuritasanditelt*, alates rahvarituaalidest (näit maagia ja nõidumine) kuni kõige õpetatumate ja keerukamate salatehnikate ja esoteeriliste spekulatsioonideni (alkeemia, jooga, tantrism, gnostitsism, renessansiaegne hermetism ja valgustusajastu salaseltsid ning vabamüürlaste loožid).

Inglise keelest tõlkinud Mai Tiits

ANDRES ADAMSON

MÜÜDI SÜND I

(1940. aasta juunisündmuste ajaloolisest seletusest Eestis aastail 1940 – 1950.)

Kuidas Eestis kujunes müüt 1940. aasta juunisündmustest kui sotsialistlikust revolutsioonist? See küsimus pole siiani aktuaalsust kaotanud. Põhjuseks nii Venemaa püsiv soovimatus tunnustada Eestit 1918. aastal rajatud ja nüüd iseseisvuse taastanud riigina kui ka müüdi suur mõju Eesti sõjajärgsele tegekkusele ja ajalooteadusele.

Käesolev artikkel püüabki seda küsimust valgustada. Kasutatud on aastail 1940–41 ja 1944–50 Eestis ning 1941–44 NSV Liidus ilmunud eestikeelset ajakirjandust ja olulisemaid üksikväljaandeid. Mitmesugused juunisündmustes osalenute mälestused, kogumike ja õpikute koostamisega seotud dokumendid jmt materjalid leiduvad peamiselt Eesti Teaduste Akadeemia Teaduslikus Keskarhiivis (ETA TKA, fond 22 – Eesti TA Ajaloo Instituut) ja Eesti Riigiarhiivi Filiaalis – Parteiarhiivis (ERA PA, fond 247 – EKP KK Partei Ajaloo Instituut). Tuleb öelda, et mälestused, eriti varasemad, on esitajate poliitilistele veendumustele vaatamata üsna ausad ja otsekohesed ega lange kuidagi kokku ametliku käsitlusega. Neis ei eitata Punaarmee abi riigipööramisel, käskude saamist Nõukogude saatkonnast, asjaolu, et sündmused läksid 21.

juunil 1940 organiseerijate kontrolli alt välja. Huvitav on jälgida ka mälestuste ja dokumentide muutumist aja jooksul ja nende ära kasutamist uue võimu huvides.

Näiteks 30. jaanuaril 1951 EKP KK Partei Ajaloo Instituudis toimunud mälestusõhtul heideti tollasele ENSV siseministrile Aleksander Resevile ette, et ta 21. juunil 1940 oli juhtinud vangide vabastamist Patarei vanglast, ja Resev õigustas end tekkinud kontrollimatu olukorraga. Hiljem aga loeti vangide vabastamine Resevile juba teeneks. Samal mälestusõhtul räägiti ka Nõukogude soomusmasinate kasutamisest koosolekute ja demonstratsiooni kaitseks kui täiesti loomulikust ja ette teada olnud asjast¹. 1960. a ilmunud kogumikus "Saabub päev" aga jutustab A. Resev juhuslikult kohale sattunud tankidest ning hiljem hakati nende olemasolu hoopiski eitama. Boris Pšenitšnikov oli üks punase lipu heiskajaid Toompeale 21. juunil. Juba samal päeval kutsuti ta korrale ja ta pidi Tallinnast lahkuma. Veel 1951. aastal pidas Pšenitšnikov oma tollast teguviisi veaks, mida ta olevat raskelt üle elanud, kuid hilisemas mälestustes ja üldkäsitlustes esineb ta revolutsioonikangelasena².

1 Vt Eliade, Some Observations on European Witchcraft.

1940. aasta juunisündmuste seletuse esmased otsingud aastail 1940-44 ENSV ja nõukogude tagalas

Müüt 1940. aasta sotsialistlikust revolutsioonist hakkas kujunema kohe pärast 21. juuni vägivaldset pööret. Kuid müüdi loojate ees seisis rida keerulisi küsimusi. Kõigepealt ei pruukinud nad ise asjade tegelikust käigust aru saada – sündmused väljusid ju 21. juunil 1940 kontrolli alt ja olid segased ka organiseerijate jaoks NSV Liidu saatkonnas. Näiteks kirjeldab saadik Kuzma Nikitin oma ametlikus aruandes üht Kadrioru lossi juures toimunud episoodi lausa muinasjutuliselt:

"K. Päts ilmus rõdule ja teatas demonstrantidele, et ta ei või nende nõudeid täita, sest see on tulevase valitsuse asi. Samal ajal väljus rahvahulgast üks inimene ja küsis: "Kas te tunnete mind, seltsimehed?" Häältekoor vastas: "Tunneme, tunneme!" – "Aga kui te mind tunnete," jätkas kõneleja, "siis ärge uskuge seda kavalpead. Jagunege kolme ossa: üks osa las läheb arsenalil juurde ja haarab relvad. Teine osa läheb vangla juurde ja vabastab poliitvangid, kolmas osa haarab posti, telegraafi, politseivalitsuse jne." Kuulnud käsku, asusid demonstrandid otsekohe seda täitma. Seda kuulnud, Päts ehmus, ja kui ta juurde läksime, jõudis ta end suurivaevu kokku võtta ja kordas: "Meie rahvas on imelik, organiseerimatu".³

Raske küsimus oli NSV Liidu osa juunipöördes: 16. juuni noot, maa okupeerimine järgmisel päeval, A. Ždanovi ja Punaarmee roll võimuhaaramisel jne. Vaikida neist asjaoludest ei saanud – kõik oli ju toimunud avalikult. Avameelselt rääkida ka ei võinud – väliselt püüti jätta muljet võimuvõtmise seaduslikkusest.

Kuid midagi läks 21. juunil vist väga tõsiselt viltu. Meenutagem, et hiljemalt 1950. aastaks eemaldati praktiliselt kõik juhtivad "juunikommunistid" võimult. Leedus ei toimunud midagi taolist üldse, Läti 1959. aasta puhastus oli küll ulatuslik, kuid ei ulatunud kõrgemate funktsionäärideni.

Segadus valitsés nii üldistes hinnangutes kui üksikküsimustes. Nii teatas 1940. aasta 22. juuni "Päevaleht" eelmise päeva demonstrantide arvuks 6000–7000 inimest, "Rahva Hää" aga 30 000–40 000 inimest.

TASSi korrespondent Pjotr Izmeštjevi arva-tes oli demonstrante 5000, pealtvaatajaid kaks korda enam. Sama arv esitati ka "Pravdas" ja esialgu jäigi see püsima. 1945. aastal kirjutas Arkadi Uiho aga juba "sadadest tuhandetest" meelevaldajatest kogu Eestis ning 1947. aastal tõi Aleksander Jõeäär uuesti käibesse arvu 30 000–40 000, mis sealtpeale muutus kohustuslikuks. Fotod Vabaduse platsist 21. juunil 1940 lubavad kohalolijate arvu ülempiiriks pidada 6000–7000, pigem isegi vähem. Kui paljud nendest olid demonstrandid, kui paljud muidu-uudistajad, ei ole tagantjärele enam võimalik kindlaks teha.

Aastail 1940–41 ei ilmunud ühtegi pike-mat juunipöörde kirjeldust, isegi mitte täismõõdulist ajaleheartiklit. Pööret püüdis õigustada EKP KK sekretär, varstine ENSV RKN esimees Johannes Lauristin, kes Riigikogu 2. koosseisu esimesel istungil 21. juulil 1940 ja ka oma hilisemates sõnavõttudes taotles Eesti Vabariigist jätta muljet kui riigist, mis üldse olemasolu ei väärinud. Neeme Ruus, Johannes Varese valitsuse sotsiaalminister, hilisem EK(b)P KK sekretär agitatsiooni ja propaganda alal, nimetas samal Riigivolikogu istungil toimunud "Eesti rahva võimsaks ülestõusuks". Varese valitsuse sise-ministri Maksim Undi meelest oli see "Tallinna tööliste võimas ülestõus", mida toetas "võimsa ja võitmatu Punaarmee viibimine Eestis". Juba nimetati toimunud ka revolutsiooniks, kuid see oli juhuslik repliik ja kordamist esialgu ei leidnud.⁴

Järgnevatel kuudel ei võetud ebamäärasuse likvideerimiseks midagi ette. Kõik kõnelejad ja kirjutajad libisesid juunisündmustest üle vaikides või mõne mittemidagiütleva lausega. Alles 1941. a 5. – 8. veebruaril peetud EK(b)P IV kongressil peatus toimunud veidi pikemalt partei KK I sekretär Karl Säre oma aruandekõne III osas "Kodanliku võimu kukutamine, tööliste ja talupoegade võimu siseseadmine ja selle kindlustamine". K. Säre alustas kinnitusest, et Eesti valitsus ei täitnud NSV Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti tingimusi, sõlmis nõukogudevastase sõjalise liidu Läti ja Leeduga – ühesõnaga, Säre kordas 1940. a 16. juuni noodis esitatud süüdistusi. Noodi enda kuupäevastas K. Säre 17. juuniga. Tõenäoliselt juhuslik viga, ent küllaltki ilmekas näide K. Säre tegelikust

kompetentsusest selles küsimuses. Eesti valitsus keeldunud täitmast noodis esitatud nõudmisi, mispeale rahvas viinud EKP üleskutsel läbi pöörde.

Niisiis valmis K. Särel esimene terviklik seletus 1940. a juunisündmustest, milles ei eitata Punaarmee ega Nõukogude Liidu juhtkonna osa, kuid põhiruskus on siiski jäetud EKP-le, mille eesotsas K. Säre alates augustist 1940 ise oli. Ametlik propagandaaparaat kindlustas seda kontseptsiooni siiski suhteliselt vähe.

Uuesti tuli juunipöörde pikemalt kõne alla selle esimesel aastapäeval. 21. juunil 1941 ilmusid nii "Kommunist" kui "Rahva Hääl" loosungi all "Elagu seltsimees Ždanov – Eesti töötava rahva parim sõber!". "Kommunistis" avaldati pikem kirjutis "Ajalooline pöördpäev", mille autorit pole märgitud, ent mille juurde on ilma igasuguste selgitusteta paigutatud K. Säre foto. Artiklis korratakse EK(b)P IV kongressil K. Säre ettekandes esitatud väiteid Eesti valitsuse nõukogudevastast poliitikast. Edasi lisandub aga mõndagi uut: "Punaarmee Eestisse saabumine vallandas töölisklassi revolutsioonilise initsiatiivi... Nüüd loodi parteiline keskus riigipöörde läbiviimiseks eesotsas EK(b)P sekretäri K. Särega. Keskuse liikmeteks olid veel seltsimehed Lauristin, Sepre, Arbon ja Keerdo. Parteiline keskus organiseeris ja juhtis riigipöörde läbiviimist... Unustamatul 21. juunil oli sm Säre Rakveres, Põlevkivis(?), Narvas ja Tallinnas. Tallinnas kõneles sm Säre siia tulnud töörahva hulkadele."

Tegelikult mingit parteilist keskust ei loodud ja K. Säre ei saanud seda ka juhtida. Artiklis loetletud mehed kuulusid 1940. a EKP Illegaalsesse Büroosse, mille liikmeks oli ka K. Säre, sekretäriks aga J. Lauristin. 21. juunil viibis K. Säre Virumaal, saanud eelmisel päeval Maksim Undi vahendusel Nõukogude saatkonnast vastava korralduse, ja naasis Tallinnasse alles pärastlõunal.

22. juunil 1941 alanud sõda tegi pikemaks ajaks lõpu ka igasugustele sõnavõtudele juunipöörde teemal. Uuesti tulid 1940. a juunisündmused päevakorda alles nõukogude tagalas, evakuatsioonis. Ühtlasi toimusid juunipöörde seletuses märgatavad muutused. Käsitlus muutus ettevaatlikumaks, Nõukogu-

de Liidu poolne surve vaikiti maha või selle osa vähendati ning vastavalt suurendati EKP osa, otsiti teoreetilisi argumente. Eesti valitsust ja tema poliitikat püüti näidata saksa-meelseina, fašistlikena. Autorite ring jäi siiski endiselt väga kitsaks – peamiselt EK(b)P KK II sekretär Nikolai Karotamm ja ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees J. Vares, kellele assisteerisid teised ENSV juhid. Eelkõige oli juunipöörde kõne all mitmesuguste aastapäevade puhul (21. juuni, 21. juuli, 6. august, Jüriöö) Moskva ja Leningradi eestikeelsetes raadiosaadetes ja ajakirjanduses, kuid nüüd ilmusid ka esimesed spetsiaalkäsitlused nagu näiteks J. Varesse brošüür "Aasta nõukogude võimu Eestis". J. Vares oli oma väljendustes Eesti Vabariigi aadressil K. Särest ja J. Lauristinist vaoshoitum, tõi aga käibesse mõtte, et Eesti Vabariik oli üks juhuslik ja ebaloomulik arenguetapp eesti rahva ajaloos ja et just 21. juunil 1940 pöördus Eesti areng uuesti normaalsele rajale. Okupatsiooni fakti pole J. Vares küll eitanud, Punaarmee ja NSV Liidu juhtkonna (sh A. Ždanovi) sekkumisest Eesti siseasjadesse pole aga sõnagi.⁶

Brošüüris "Aasta nõukogude võimu Eestis" võttis J. Vares kokku oma 1943. a juulis avaldatud artikli "Nõukogude Eesti eest": "...väljapääs sellest ummikust võib olla ainult üks: sisselülitumine oma loomulikka elu- ja majandussüsteemi, oma õige tagamaa tuiksoone ringvoolu: Nõukogude rahvaste sõbralikku perre."⁷ J. Vares poolt esitatud geopoliitilisi argumente kasutatakse tänini ja kindlasti ei puudu neis teatud mõte.

EK(b)P KK II sekretär (et Säre oli Eestis sakslaste kätte langenud, siis EK(b)P tegelik juht) N. Karotamm väljendus oma kõnedes ja artiklites aastail 1942–1943 väga ebamääraselt.

1943–1944 sõja käigus toimunud murrang tõi kaasa pöörde juunisündmuste seletuses: esiplaanile tõusis jõufaktor, vallutusõigus. Piisanuks nagu sellestki, et Punaarmee kord juba maa hõivas ja seda uuesti tegema valmistus. Sellises olukorras ilmus ENSV neljandaks aastapäevaks Leningradis N. Karotamme brošüür "Õnnelik aasta", milles rõhuasetused on juba märksa järsemad. Räägitakse, kuidas NSVL kindlustas oma

loodepiire, Eesti valitsus aga sellele vastu töötas. On toodud ka "tõendavaid" fakte:

1. juunil 1940 pidas peaminister Jüri Uluots kõne riigiasutuste juhtivatele töötajatele, samal päeval pidas lennukooli aktusel lipu üleandmise puhul kõne ka sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoner; 2. juuni – välisminister Ants Piibu kõne Rakveres, siseminister August Jürima viibis noorsoopidustustel; 7. juuni – J. Uluots Tallinnas ÜENÜ pidustustel; 8. juuni – Tallinnas toimus keskkooliõpilaste paraad sõjaliste õppuste lõpu puhul, esines Laidoner. Kõigi nende kõnede motoks olnud: Eesti peab olema valmis võimalikeks tõsisteks sündmusteks. See olevat olnud avaliku arvamuse otsene mobilisatsioon NSV Liidu vastu. Võeti ette ka sõjalis-tehnilise iseloomuga samme. Nii näiteks hakati alates 12. juunist valitsuse määruse põhjal üle kogu maa korraldama veo- ja sõiduautode liikumist kolonnide kaupa. 14. juunil anti välja seadus nn "omakaitse fondi" loomise kohta. 15. juunil algas Balti nädal, kindralmajor Aleksander Tõnisson sõitis Riiga. Samal ajal toimus Läänerindel Dunkerque'i katastroof, Itaalia astus sõtta, langes Pariis – see kõik olnudki eesti kodanluse aktiveerumise põhjuseks. NSV Liit oli selles olukorras sunnitud 15. juunil esitama noodi Leedule ja Lätile, 16. juunil ka Eestile. Tegelikult esitas NSV Liit Leedule noodi muidugi 14., Eestile ja Lätile 16. juunil. "Vastavalt lepingutele ja uutele kokkulepetele" tuli Punaarmee üle piiri, kuid kodanlus ei olewat rutanud järelduste tegemisega, vastu-pidi – 17. juunil kutsuti ministrid puhkuselt tagasi, kehtestati hulk mitmesuguseid keelde.

Töölised nägid, et J. Uluotsa (keda N. Karotamm tituleeris "Hitleri peakäsilaseks sakslaste poolt okupeeritud Nõukogude Eestis") valitsus "viivitab põhiliste küsimuste lahendamisega, et reaktsiooniline klikk katsub päästa oma nõukogudevastast poliitikat ja jätkab kokkuleppepoliitikat fašistliku Saksa-maaga – Nõukogude Liidu vastu... Töötajate survele lahkus Uluotsa reaktsiooniline valitsus ja 21. juunil 1940 loodi uus valitsus progressiivse ühiskonnategelase dr Joh. Varesega eesotsas." Järgneb paralleel: "Huvitav on meelde tuletada seda, et samal päeval, 21. juunil 1940. a esitas Hitler Prantsusmaale Compiègne'i metsas nõudmisi kapituleerumiseks."⁸

(Järgneb)

Kasutatud kirjandus

¹ERAF – PA, f 247, n 51, s 739, l 1-23. Väljavõtted vestlusringist on avaldatud ka 1940. aasta Eestis. Dokumente ja materjale. Tln, 1990, lk 101 – 105.

²ERAF – PA, f 247, n 51, s 358, l 5 – 7, Vrd B. Pšenitšnikov. Ja ööst sai hommik. Tln, 1981, lk 143.

³Baaside lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. Tln, 1991, lk 172 – 173.

⁴Riigivolikogu 2. koosseis. 1. istungjärk. 1. – 13. koosolek. Stenograafilised aruanded. Tln, 1940, lk 28, 47, 49.

⁵"Rahva Hääl" 1941, 14. veebruar.

⁶J. Vares, Aasta nõukogude võimu Eestis. Moskva, 1942, lk 3 – 14.

⁷J. Vares-Barbarus, Nõukogude Eesti taassünd. Tln, 1945, lk 47.

⁸N. Karotamm, Õnnelik aasta. Leningrad, 1944, lk 3 – 6.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Ka "vana Parts", nagu teda kutsuti omavahel, oli tüüpiline Vabadussõja vaimu esindaja. Ta oli väga osavõtlik teiste isiklike murede suhtes. Tal oli hea süda – paiguti võis teda isegi õrnatundeliseks nimetada. Nagu enamasti kõik tundelised ja närvilised iseloomud, nii ka Parts ärritus mõnikord näilisel tühise asja pärast ning võis isegi raevuhoogu sattuda. Selle möödudes oli tal endal paha, kuid seda ta ei tahtnud aga välja paista lasta, et mitte näidata oma nõrkust. Ja see nõrkuse näitamise kartus oligi ta suurim viga. Ta muutus alati närviliseks ja pahaseks, kui keegi söandas tema või üldse soomusrongide tegudes ja võimetes kahelda. Kui veel siis tema vastu külaldest lugupidamist üles ei näidatud, siis ei suutnud ta enam ennast taltsutada.

Kuid see on vähese tähtsusega Partsi teenete hindamisel Vabadussõjas. Need on hindamatud ja Parts on üks tähtsamaid kujusid Vabadussõjas.

Meie ei tea midagi selle vana sangari saatusest. Liikus igasuguseid kuulusi ta käekäigu kohta Nõukogude okupatsiooni aegu, kuid need, nagu kuulused ikka, ei vasta alati tõele.

Minu poolt korjatud andmeil kujunes Partsi saatus järgmiselt. Partsi olin viimati koos Tallinnas 1940. aasta augusti keskel. Ta oli väga masendatud ega teadnud, nagu iga teinegi, mis ette võtta, sest midagi head ei olnud kusagilt näha. Ütles vaid, et temal olevat väga hea vahekord kohalikkude kommunistlike võimumeestega ja need lubanud tema eest kosta, kui vaja.

Mina kahtlesin, et kas kohaliku väikese tegelase eestkostmist võetakse üldse kuulda, võib-olla viiakse koos sinuga kinni. Selle peale ta kehtitas vaid õlgu. Tundsime, et see on meie viimne kohtamine, ning vastavalt sellele oli ka meie jumalagajätt.

Ta vahistamine on sündinud järgmiselt, nagu ta ise sellest Tartu vanglas oli kõelnud härra Heinele, kes aga repatrieerimise korras

Saksamaale pääses ja hiljem sellest minule kõneles.

Parts elas Voldis, oma talus. Ühel oktoobrikuu õhtupoolikul olnud ta parajasti loomalaudas, kui paar autot relvastatud meestega sõitnud elumaja juurde ja küsitud tema järele. Talle on saadud sellest loomalauda teatada, kuigi põgeneda pole mõtet olnud. Varsti ilmunudki kaks meest lauta tema juurde ja küsinud, kas ta on kolonel Karl Parts. Saades jaatava vastuse, palutud teda üsna viisakalt kaasa tulla mõningate asjaolude selgitamiseks. Siis on ta Tartusse toodud ja vanglasse paigutatud.

Heine sõnade järgi olevat Partsi ülekuulamistel väga halvasti koheldud, kuid siiski pole suudetud ta uhkust ja kangekaelsust murda. Tal on jätkunud jõudu isegi kaasvangi lohutada. Ta on sageli öelnud:

"Nii kaua kui eesti mehel veel silku-leibagi süüa on, ajab ta kaela sirgu ja ei vannu alla."

Heinest jäi Parts 1941. aasta märtsis veel Tartu vanglasse maha. Ta edaspidise saatuse üle puuduvad kindlamad teated. Siiski levis teade, mida ei saadud kontrollida, et Parts on toodud Tallinna Keskvanglasse ja olevat 27. aprillil koos Jaan Tõnissoniga ja teistega saadetud Nõukogude Liitu...

Soomusrongide ohvitserkond koosnes üldse tähelepanuväärseist isikutest. Enamasti kõik head sõjamehed – julged ja otsustusvõimelised. Ka oli enamik neist vabatahtlikult astunud soomusrongidele, mis olid alaliselt lahingutes ja mille ohvitserkonna kaotused olid ka kõige suuremad. See on kehtiv ka teiste diviisi väeosade juhtkonna kohta. Diviisi suur ohvitseride pere oli mitmepalgeline oma heade ja nõrkade külgedega.

Oli toredaid, omapäraseid kujusid.

Soomusrong nr. 1 (pärastise nimega Soomusrong "Kapten Irv") ülem kapten Eduard Neps – hüüdnimega Ets – oli võib-olla kõige osavam haardelahingu juhataja.

Ta oli kogenud võitleja, sest Vene sõjaväes oli ta mõnda aega teeninud kapten Irve juhatuse all jalaluurajate komandos.

Näiliselt hoolimatult tungis ta punastele peale, kuid sealjuures kasutas ta kõiki ettevaatusabinõusid ja haarangutaktikat – ja sellega oli ta alati punastest üle.

Sirgejooneline ja kindla iseloomuga. Tal jätkus julgust isegi Tallinna korraldusi mitte täita, kui leidis, et need pole tema ülesanne. Kõnes ja olekus oli tal sageli midagi nähvakat või järsku tooni, esialgu näis võõrale see toon ja käitumine kuidagi ebamugavana. Kui aga teda tundma õpiti, siis selgus, et selle karuse koore all on päris kuldne süda. Arvan, et see toon oli Nepsile külge kasvanud ta nooruses. Ta kuulus ka nn. "Düüna poiste" generatsiooni ja oli "Sikupillist" pärit – sealt ka see nähvakas toon. Paljudele on väljendused "Düüna" ja "Sikupill" vist arusaamatud. Olgu siis seletuseks juurde lisatud, et "Düüna poisteks" kutsuti eesti esimesi sportlasi, kes käisid Tallinnas spordiplatside puudumise tõttu Ülemiste järve kaldal liivadüünides harjutamas ja neid kutsuti seetõttu "Düüna poisteks". Tallinna agulid kandsid huvitavaid nimetusi, nagu Kassisaba, Pelgulinn, Sikupill, Kalamaja jne.

Nepsi tabas paljude saatuse – küüditamine.

Oma käitumises, väljendustes ja lahingus omas ühist Nepsiga ka Soomusrong nr. 3 ülem, Pangodi mees kapten Oskar Luiga. Välimuselt olid nad küll täiesti lahkuminevad. Neps oli lühike, Luiga pikk nagu Koljat. Luigat pole ma kunagi pahasena näinud, ta oli alati heatujuline ja suure laia jutuga, kuna Neps nohises rohkem omaette.

Üks kord olen küll Luigat mornina näinud. Mai alguses olid punased Kõrgepalu mõisa juures ta venna, 13-aastase poisikese, kes oli ka rongi dessandis, täakidega tapnud. Luiga nägu muutus venna laipa nähes süngeks, nagu must vari vajus näole, lõualuud vajusid raksatades kokku, aga ühtki sõna ta ei lausunud. Kui laip rongile viidud, sõitis ta venna laipa koju viima. Koju jõudes öelnud isale:

"Tõin, vana Luiga, ühe poja sulle matmiseks. Sõjas juhtub ikka, et mõni surma saab!"

Luiga mõrvati 1941. aastal Tallinna-Kosel...

Vastand neile kahele rongiülemale oli Soomusrong nr. 2 ülem kapten Jaan Lepp.

Tõsine, nii sõnades kui tegudes korrektne. Lahingus ei jäänud ta ise ega ta rong teistest rongidest maha. Nii mõnigi arusaamatus lahenes tänu Lepa taktitundele ja tagasihoidlikkusele.

Ka Lepp areteeriti Nõukogude okupatsiooni saabumisel. On põhjust uskuda, et ta on hukatud.

Soomusrongi tublidus olenes suurel määral ta suurtükide tule tabavusest ja selles oli tähtsust ta patareiuemale tublidusel. Ka sellel alal polnud ühelegi patareiuemale midagi ette heita. Igal rongil olid osavad patareiuemad ja ohvitserid nagu ltn. Reinhold Sabolotnõi, ltn. Pallon (hüüdnimega Uku), ltn. Thalheim, al. polk. N. Troitski, ltn. M. Unt ja paljud teised.

Eriti Sabolotnõi ja Pallon olid laiemalt tuntud. Mõlemad lühikest kasvu, iseloomult aga kaks täiesti erinevat tüüpi. Sabolotnõid hüüti omavahel "Kartetšiks" ta ülitabava ja kiire tulistamise ja ta vilka, rõõmsa olemise pärast. Polnud seal nukrustamist ega norutamist. Polnud olukorda, millest ta võitjana välja ei oleks tulnud. Nime järgi venelane, polnud tal vene verd tilkagi soontes, oli Alutaguse mailt pärit. Sealsed nimede panijad olid ei tea miks ta esiisale venepärase nime andnud.

Ltn. L. Pallon ei jäänud Sabolotnõist ei täpse suurtükiväe juhtimise ega külmaverelise poolest maha. Sabolotnõi, täites ka Soomusrongide suurtükiväe inspektori ülesandeid, oli ka hoolas kantseleimees. Uku seevastu ei sallinud kantseleitööd. Kui mõni paber tuli, küsis Uku kirjutajalt, et kas allkirja nõuti. Kui ei nõutud, viskas saadud paberi sageli aknast välja, öeldes, et ega ma pole siia kirjutajaks tulnud, ma tuln punaseid peksma. Pallon oli juristik õppinud, aga kaupmeheks sündinud, oli hea kasvatus saanud, aga ei pidanud etiketist lugu. Tema eesti keele üle sai mõnikord muhelda, ta kõneles Sangaste murrakut ja Põhja-Eesti mehel oli sageli võimatu temast aru saada.

Ta oli üks esimesi, kes venelaste poolt 1940 areteeriti...

Kuperjanovi partisanide pataljoni ülem kapten Jaan Unt oli rahu ja külmaveresuse kehastus ise – ka kõige kriitilisemal ajal. Lüheldane, veidi vimmas turjaga, pikaldase toimega. Raske oli uskuda, et selles mehes

peitub nii palju teovõimet, tasakaalu ja nõudlikkust. Alati valmis tegutsema, sõbralik ja abivalmis. Temas puudus kadeduse joon ja temaga oli lausa tore koos töötada. Ta armsaim ütlus oli: "Teeme veidikene lamenti ja küll me neist jagu saame!"

Lamenti tegid kuperjanovlased lahingus küll. Nende laskemoona kulutus oli otse kohutav, vastavalt sellele oli ka pataljoni voo määratu suur! Unt ei hoidnud laskemoona – ta hoidis oma mehi. Ta oli otse vastand Kuperjanovile. Tema põhimõtteks oli: enne vaenlase närvid murda suurtüki-, kuulipilduja- ja püssitulega ja siis parajal momendil julgelt peale!

Ta on ainuke veel elus ja vabas maailmas olev Vabadussõja aegne polguülem.

"Kalevi Maleva" pealik ltn. Leopold Tõnson oli juba enne Vabadussõda tuntud kuju Eesti avaliku elu tegelaste peres. Ta oli olnud "Estonia" teatrimaja ehituskomisjoni liige ja õieti Tõnson olevatki see, kellele teatrihoone võlgnevat oma suurejoonelisuse. Suurejoonelisus oli üks Tõnsoni silmapaistvamaid omadusi. Tal oli ka hea sportlase kuulsus. Olid ju omal ajal sensatsiooniks Tõnsoni ja Kuusneri süstaretked Tallinnast Soome ja Riiga ning tagasi. Alati oli tal palju kavasad lahendusel küll oma äri alal, küll spordi ja skautluse alal või Tallinna uue linnaplaani projekteerimisel. Olgugi et linnaplaani visandid olid ta eralõbu – ikka kavandas ta kõik suurejooneliselt.

"Kavasid peab alati tagavaras olema – ega kõiki saa ellu viia. Kui üks äpardub, on teine kohe varuks võtta. Ja linnaplaani juures peab suurejooneline olema. Kui juba midagi tehakse, siis tuleb nii teha, et paaril järgneval sugupõlvel ei oleks tarvidust uue muudatuse järele," olid ta juhtmõtted.

Kui tarvitan sõnu "pealik" ülema asemel, siis sellepärast, et spordiselts "Kalev", mille juhatuse esimees Tõnson tol korral oli, oma lõõgisalka formeerides võttis sõna "ülem" asemel tarvitusele "pealik", mis ka hiljem väeosas edasi tarvitusel oli. Ka "maleva" nimetus võeti oma väeosa nimeks Vana-Eesti malevate austamiseks ja taaselustamiseks.

Tõnson oli tahtejõuline inimene. Heade seltskondlikkude kommetega, kuid raskevõitu iseloomuga – toriseja. Kahjuks tekkis sõja

lõpupäevil lõhe tema ja polgu ohvitserkonna vahel.

Kui juba "Kalevi Malevast" jutt, siis ei pääse teisest pealikust, Tõnsoni abist ltn. Otto Tiefist mööda. Tief juhtis iseseisvalt paljusid maleva lahinguid peale Tõnsoni haavamist jaanuaris Järve küla juures kuni märtsini ja kogu Landeswehri sõjakäiku. Tief oli vastand Tõnsonile. Vaikne, tagasihoidliku väikese kõnega. Mõtletaja. Nende kahe mehe iseloomud olid lahkuminevad, kuid nad täiendasid teineteist ja see oli maleva juhtimisele ka suks.

Kindral Soots vaatas algul, eriti ta pataljoniülema abiks kinnitamise puhul, Tiefile suure umbusaldusega. Punane – oli Sootsi otsus. See umbusaldus põhines sellel, et Tief oli üliõpilaspõlves kuulunud sotsialistide-revolutsionääride parteisse. Isegi Tõnson oma veenva kõneviisiga polnud suutnud kõigutada Sootsi arvamust, kuni üks tähtsusetu juhtum tõstis Tiefi kaalu Sootsi silmis.

Nimelt oli "Kaleva Maleva" paigutatud puhkusele Sangaste mõisa. Sõdurid olid seal kuidagi patustanud. "Kalevi" seltsi liikmeid oli üsna vähe veel pataljonis alles, suurem osa olid mobilisatsiooniga tulnud sõdurid. Et Sangaste krahv F. von Berg oli Soome kodanik ja üks tema poeg oli isegi "Põhja Poegade" rügemendis adjutantina teeninud, siis mõisavalitsus esitas pika kaebuse kahjutasunõudega Soome saadikule, kust see kaebus tuli Välisministeeriumi kaudu sõjaministrile ja sealt Sootsi kätte. Viimane saatis selle oma kurja resolutsiooniga diviisi (divisjon oli diviisiks ümber nimetatud) juurdluse toimetamiseks, süüdlaste vastutusele võtmiseks ja kahjutasu sissenõudmiseks.

Täitsin diviisi ülema kohuseid, kutsusin Tiefi välja ja palusin lasta üks hea juurdlusteha. Paragrahvil on ju kaks sarnast otsa.

Juurdlust tagasi saades ja lugedes imestan ja imestan. Juurdlustest nähtus, et mitte sõdurid polnud süüdi, peale mõne väikese juhuse, vaid mõisavalitsus ise! Ja kõik ilusasti must valgel – mõisavalitsuse allkirjadega tõestatud.

Soots loeb juurdluse kokkuvõtte läbi ja ütleb:

"Korrat! Mõisavalitsus on ju süüdi! Kes selle juurdlustegi – see oli üks nupukas mees!"

Kui kuuleb, et Tiefi käsi seal mängus, ütleb:

"Ah Tief? Ta on siis küll üks hea jurist! Ega ta enam siis ka roosa pole. Sellist juurdlust ma vajasingi!"

Tief pole punane ega ka roosa olnud ja ka Sootsi juures oli ta tehtud mees.

Tõnson suri Vabariigi aegu. Tiefi saatus on teadmata. Ta jäi 1944. a. sügisel Eestisse sisse kui äsja moodustatud Eesti Vabariigi Valitsuse peaminister.

Skautide pataljon (ise nimetasid nad oma üksust rügemendiks ja roodud kandsid neil kompanii nimetusi tähestikulises järjekorras) oli omapärane. Tal oli algul, kui ta väeosaks ümber formeeriti, kaks ülemat: kapten H. Reissar ja al. kapten Friedrich Pinka. Reissarel polnud sõjaväelist haridust ega ka sõjaväe kapteni aukraadi. Küllastades skaute Ivanovo-Boloto all Irve ülesandel, sõitsin Petserist sinna läbi punaste liini, kusjuures peaaegu oleksin punastele sülle sõitnud, kui mitte üks talunik poleks hoiatanud ega kõrvalteed kätte juhatanud.

Seal selgus, et see ülemuste dualism oli võtnud halva pöörde, halvates pataljoni tegevust. Reissar tahtis ainuvalitseja olla ja vahekord ohvitseridega, eriti Pinkaga, oli enam kui terav. Reissar oli morn ja Pinka vihane. Minu arusaamise järgi oli Pinka seisukoht õigem. Reissarele keelati selle järel juhtimise sekkumine ära. Kuid Reissar oli üksusele ikkagi korralikud relvad ja varustuse hankinud – see oli suur teene, nagu väeosa loominegi.

Mis puutub aga Skautide pataljoni ja ka skautide dessandiaja lahinguvõitlusesse, siis on seal Pinka määrav olnud. Orava all olid pataljoni tuleristsed ja need olid värske väeosa kohta head.

Pinka, mõisarentniku poeg, oli saanud hea koduse kasvatusena ja omas kindlat tahet, öeldes küll oma arvamusi ja soove leebelt, kuid pidas neist jonnakalt kinni. Ise meeldiva distsipliiniga, oli ta seda osanud ka oma skauti-

dele sisendada. Kogu skautide pere oli valmis ta eest tulest ja veest läbi minema. Sedasama tuleb ka kinnitada soomusronglaste kohta, ka need olid valmis oma ülemate heaks samuti talitama.

Ka Pinka ei pääsenud areteerimisest...

Ka Soomusrongide tagavarapataljon tuleb arvata lahinguüksuseks. Tema tegevusel oli määrav tähtsus nii Valga kui Võru tõrjelahinguis. Irv määras pataljoniülemaks oma kaasvõitleja Vene polgust al. kapten Emil Kurski (ka Parts oli samas polgus teeninud). Eesti keel oli tal alguses konarlik, mis polnud tal kodune keel olnud, kuid üllatavalt hästi valdas ta peagi eesti keelt. Pataljonis seadis ta varsti range korra sisse, eriti ohvitseride suhtes oli ta nõudlik, isegi ülinõudlik. Ta lahutamatuks kaaslasiks olid piip ja malelaud. Intelligentne ja kõrgekasvuline, sobis ta esinduslikeks ülesanneteks. Esimesis lahinguis jäi ta vene kombe kohaselt väeosa ülemana roodudest kaugele maha, kuid pidi varsti ses suhtes ümber orienteeruma. Soomusrongide tava kohaselt oli väeosa ülema koht lahingut lõövate roodude läheduses.

Oma nõudluse pärast oli tal oma ohvitseridega ütlemissi, kuid eks mõlemal poolel olnud omajagu õigust.

Kui Peastaabist hiljem küsiti, kas on Soomusrongide diviisis mõnda vanemat ohvitseri, kes sobiks allohvitseride kooli ülema ametikohale, esitasin Kurski kandidaadina, sest ma olin diviisiülema kohustetäitja. Ta määrati sellele kohale ja see soovitus oli igati õige. Kolonel Kursk pääses NKVD küüsis, ümber asudes 1941 Saksamaale, kus ta suri.

Staaap suurenes pidevalt, töö aga ei vähenenud sugugi. Terve rida ohvitseri tuli juurde, nagu oivaline, lõbus ja tabavate ütlustega ltn. K. Krikman (hiljemini kol.-leitn. Liivola), lipnik Haas, ltn. Toomingas, lpn. J. Kriisa, al. kapten K. Riigov jt.

Diviisis oli palju teisigi tähelepanuvääri-vaid juhte, kuid kahjuks ei võimalda ruum nende kõigi käsitlemist.

ELAV AJALUGU

VIKTOR GRÜNBERG

Eestlastest kaugluurajad Põhjalas II

Missuguseid andmeid agendid edastasid oma keskusele? Kogenud asjatundjad püüdsid viisalt leida võit vaenlase koodi saladuste juurde... Lõpuks see õnnestuski, tänu juhusele.

...Õhtupoolikul helises telefon Konoša partei rajoonikomitee teise sekretäri M. Orlovi kabinetis. Helistas üks otsingugrupi komandör, kes teatas, et diversandid pidasid päeva jooksul kaks korda sidet oma keskusega. Simbitsino talu lähedal nägi neid kooliõpilane Kolja Solovjov. Operatiivgrupp suundus neid likvideerima, kuid selleks polnud piisavalt jõudu. Paluti saata veel 30 hävituspataljoni võitlejat.

"Selge, võtame abinõud tarvitusele," vastas sekretär.

Samal ajal liikus vaenlase jälil viis meest eesotsas Ivan Skorjukoviga. Nad olid juba mitu tundi teel. Ja korraga, vastu õhtut, muutus koer ärevaks. Rebides ägedalt ohelikku, tahtis ta edasi tormata. Jälitajad võtsid ahelikku ja liikusid nüüd ettevaatlikult. Mõne aja pärast silmasid nad telki. Grupp viskus pikali. Skorjukov püüdis telgist mööduda paremalt poolt, kuid teda märkas vahimees. Kõlas automaadivalang.

Telgist tormasid välja automaatidega mehed. Algas tulevahetus. Üks automaaturitest langes kohe, teised panid jooksu. Jälitamise ajal leidis koer veel ühe mehe, kes oli jalga haavatud.

Muude trofeede hulgas õnnestus telgis avastada radiogrammide mustandid. Need aitasidki jõuda vastase salakirja võtmeni.

***

Keller oli kolmandat päeva tujust ära... Keskus oli korduvalt teatanud: "Esitatud andmete väärtus on tühine. Nõuame ammendavaid andmeid grupilt "Põhjala", vastavuses antud ülesandega. Täitmiseist kandke ette." Aga ette kanda polnud suurt midagi. Agendid ei õigustanud vähimalgi määral nende pandud loo-

tusi. Nende viimased teated olid ärevad: "Meid on ammu märgatud. Venelased jälitavad vahetpidamata. Luuret teostada on võimatu..."

"Just pääsesime haarangust. Ilm muutub väljakannatamatuks. On külm, niiske, riided on räbaldunud. Palun grupp otsekohe ära tuua. R."

"Kas tõesti läbikukkumine?" mõtles Keller, lehitedes närviliselt kodogrammide pakki.

Hoolikalt läbimõeldud operatsioon, mille ettevalmistamisele ta oli viimase üheksa kuu jooksul andnud kogu oma jõu, kippus luhta minema. Peakorter omistas sellele operatsioonile suurt tähtsust...

Asi sai alguse juba septembris 1941. Keller ilmutas erakordset töövõimet ja asutas rea luurekoole Riias, Tallinnas, Helsingis ja teistes linnades. Nad tegutsesid silmatorkamatu nimetuse "Kapten Cellariuse büroo" all. Cellarius polnud keegi muu kui Keller. Büroo allus ühele *Abwehri* valitsusele, kelle ülesannete hulka kuulus luuretegevus Nõukogude Põhjalas.

1941. a hilissügisel sai Keller eriti tähtsa ülesande. Jõudnud Berliinist tagasi, kutsus ta enda juurde grupi kaastöölisi.

Keller teatas: "Meil on vaja ette valmistada umbes 15 inimest, kes oleksid võimelised kaua aega töötama Põhjala sügavas tagalas. Nad peavad olema füüsiliselt täiesti terved, võimelised tegema pikki ja kiireid rännakuid metsades, hästi orienteeruma. Erilist tähelepanu peab pöörama radistide valikule, kes suudaksid kauge maa tagant meie keskusega korrapärasid sidet pidada. Teile antakse täielik tegutsemisvabadus mobilisatsioonipunktides, ümberkaudsete linnade garnisonides. Valige kõige paremaid."

Luureteenistuse ametnikud täitsid käsu. Värvatute hulgas oli maratonijooksjaid, laskureid ja kergetõustiklasi.

...Ning kolmkümmend värvatut alustasid õppusi. Ühel Tallinna tänaval, kõrge plangu taga, asus hoolikalt valvatav eramu. Kogenud asjatundjad pühendasid endisi sportlasi šifreerimis- ja raadioside saladustesse, õpetasid

neile topograafiat, suusatamist, laskeasjandust.

Igal kursandil oli tulevase tegevuspiirkonna üksikasjalik kaart. Suusatreening ja langevarjuhüpped toimusid Soomes, tingimustes, mis olid lähedased oletatavale tegevuskohale. Visalt, päevast-päeva, mitme kuu jooksul, õpetati tulevase luurajaid.

1942. a augusti keskpaiku sai Cellarius kiirtelegrammi: "Kellerile. Kiirendage Põhjala erioperatsiooni algust. Hiljemalt septembri keskpaigaks on peakorterile vaja esitada kõik andmed, mis on esialgses kavas ette nähtud. Korraldused lennuki ja sobiva meeskonna eraldamiseks on antud. 1. septembril ootan ettekannet käsu täitmisest..."

Seekord ilmus Keller isiklikult luurekooli. Ta ei tahtnud hoolikalt ette valmistatud luurajate instrueerimist kellelegi teisele usaldada.

Pärast lennuväljal käimist, kus täpsustati luurajate vaenlase tagalasse toimetamise vajalikke üksikasju, andis kapten ka viimased juhendid.

Keller pöördus oma kasvandike poole: "Teie õppeaeg on lõppenud. Homme ja ülehomme öösel viiakse teid tegevuspiirkonda.

Operatsiooni kohapealseks üldjuhiks määras keskus allohvitser Riebergi. Peame vajalikuks jaotada teid kahte gruppi. Lutter, Ranne, Po, Teer ja Ro hakkavad Rajevi juhtimisel tegutsema raudteegrupi koosseisus."¹

H. Oja artiklis avaldatud H. Tarto päevikust saame teada gruppide tegeliku koosseisu. Kahte gruppi jaotamist on kirjeldatud järgmiselt:

"12. 08. 42... Täna oli esimene juhus, kus meie meeskond oli kõik koos nõupidamiseks. Mehed määrati gruppidesse kohtadele:

Esimesse gruppi: A. Rägastik, O. Lutter, R. Pallo, E. Karmo, V. Randmäe, H. Rooberg ja P. Roots.

Teise gruppi: R. Täheste, A. Veebel, H. Tarto, O. Krivain, H. Peterson ja A. Teder.

Lisaks klaariti omavahelisi asju ja õiendusi. R. määras teise grupi juhiks Tederi, kuid sellega ei olnud teine grupp rahul. Juht jäi lahtiseks, kuid usun, et selleks on paras mees Täheste.

Tehti kindlaks, et esimene grupp laskub esimesena ja teine tuleb järele, kus jätkavad tegevust ühisel raadiusel."²

"Teie peaeesmärk on välja selgitada kõik andmed Moskva–Arhangelski raudtee kohta. Isikliku vaatlusega peate kindlaks tegema rongiliikluse intensiivsuse ning mõlemas suunas veetavate laadungite iseloomu, samuti selle, kuivõrd valvatav on raudtee. Koostage ja teatage otsekohe raadio teel rongide sõiduplaan. Teie kohustustesse kuulub ka kindlaks teha transportlennukite lendude regulaarsus ülalmainitud kahe punkti vahel.

Allohvitser Tenno, teie olete teise, marsruutgrupi ülem. Keskus annab teile keerulise ma ülesande. Kõigepealt tuleb kindlaks teha lennuväljade asukohad ja õhudesantide maandamiseks sobivad maa-alad. Samal otsustarbel on vaja teada saada Latša järve sügavus ja pindala.

Kordan, kõik need andmed peab välja selgitama isikliku vaatluse teel. Äärmisel juhul lubab keskus kasutada ka üksikute teenistujate ja vahisõdurite ülekuulamist. Pidage meeles, et iga nõukogude kodanik tuleb pärast ülekuulamist hävitada. Ent esialgu püüdke vältida igasuguseid kohtumisi. Peale informatsiooni peavad radistid andma kaks korda päevas ilmateateid.

Tagalas peate täielikult alluma grupiülematele. Liikuda ainult neid marsruute mööda, mis on kokku lepitud meie kaartide järgi. Tuletan teile meelde kohustuse, mille te võtsite kooli astumisel: "Teenistusse astudes annan oma allkirja selle kohta, et täidan kõik ohvitseride ja ülemate antud käsud, et ma mitte kunagi ega mitte kellelegi midagi ei räägi nende kohta, võitlen vaenlasega, säästmata oma jõudu ja verd..."

Ma loodan, et pöördute tagasi elusate ja tervetena. Keskus hakkab teid erilennukiga korrapäraselt varustama vajaliku moonaga ja raadiosaatjate patareidega. Kahe nädala pärast tuuakse teid ära erilennukiga... Praegu aga palun ära anda isiklikud dokumendid. Tuletan meelde: mingil tingimusel ennast vangi mitte anda."³

J. Ovsjankini esitatud luureandmete loetelus on paar asja, mis äratavad kahtlust. Näi-

1 J. Ovsjankin, Poedinok v severnoi taige. Arhangelsk, 1969, lk 14.

2 "Põhjala Tähistel" 1992, nr 18, lk 14.

teks "...kindlaks teha transportlennukite len-
dude regulaarsus ülalmainitud kahe punkti (st
Moskva–Arhangelski – V. G.) vahel". Tekib
küsimus, kuidas võisid luurajad kindlaks
teha, et lennuk tõusis õhku just Moskvast ja
maandub tingimata Arhangelskis?

Kuidas pidid luurajad kindlaks tegema
Latša järve pindala? Luurajatele antud kaar-
dil oli ka Latša järv. Kas siis sakslased tõesti
ei taibanud määrata järve pindala õhufoto
järgi?

Veel lihtsam oluks lahti lüüa Suure Nõu-
kogude Entsüklopeedia II väljaanne, kus vas-
tava märksõna all on ära toodud selle järve
pikkus- ja laiuskraadid, öeldud, et järve pik-
kus on 36 km, keskmine laius 9,5 km, pindala
keskmise veetaseme juures 344 km², märgi-
tud suurim ja keskmine sügavus.¹

Latša e Latše järve kompleksse uurimise
tulemused veerand sajandit hiljem erinevad
ülalpool esitatud andmetest väga vähe:
"...pindala 345 km², pikkus 33 ja suurim laius
14 km, keskmine sügavus 2,6 m."²

L. Barkov oma raamatus lisab ülalloetle-
tud ülesannetele veel "...koguda üksikasjalisi
andmeid strateegiliselt tähtsate teede kohta ja
teha kindlaks, kas motoriseeritud väeosadel
ja autodel on võimalik neid mööda liikuda,
...muretseda täpseid teateid Punaarmee väe-
osade poliitilis-moraalsest olukorrast ja sel-
gitada välja, missugused aastakäigud on
kutsutud sõjaväkke ning kindlustöödele..."³

Vaatluse teel seda kõike kindlaks teha on
võimatu. Selleks on vajalik isiklik kontakt.
Kuid see oleks käinud risti vastu põhiülesan-
dele, mille täitmise käigus lubas keskus
a i n u l t ä ä r m i s e l j u h u l (minu
sõrendus – V. G.) kasutada üksikute teenistu-
jate ja vahisõdurite ülekuulamist.

***

Kõik kolmteist luurajat uskusid operatsiooni
kordaminekusse. Edu korral oli neile lubatud
palju raha ja autasud...

Kuid tegelikkus kujunes hoopis teistsugu-
seks kui plaani järgi kavandatud. Nõukogude
tagalasse paisatud grupilt ei saanud neid
andmeid, mida keskus kannatamatult ootas.

Sellepärast oligi Keller tujust ära.

"Ei, nii lihtsalt te minust lahti ei saa,"
muigas kapten kahjurõõmsalt, lugenud veel
kord radiogramme. "Abi osutan, kuid te peate
mulle andma seda, mida ma vajan."

Ning Keller töötas välja uue tegevuskava.

Oma radiogrammis ta teatas: "Seoses ope-
ratsiooni erakordse tähtsusega on grupi ära-
toomine edasi lükatud määramatuks ajaks.
Käsin igal tingimusel läheneda raudteele.
Kaks korda päevas edasi anda ilmateade. Lõ-
petage paanika. Homme oodake lennukit
ruudus G3. Saadame toiduaineid, raadiosaat-
ja patareid ja mürki jälituskoerte jaoks. Cel-
larius."

***

Pärast seda, kui õnnestus selgusele jõuda
vaenlase koodis, sai senine lõpmatu punktide
ja kriipsukeste arusaamatu karussell oma
sisu. Nüüd oli nõukogude vastuluurel teada,
millist informatsiooni edastasid vastase
agendid keskusesse ja millised korraldused
sealt tulid.

Aga radiogrammid muutusid üha äreva-
mateks... Rieberg kirjutab päevikus:

"Pääsesime haarangust... Ilm muutub väl-
jakannatamatuks: külm, niiske, riided on rä-
baldunud...

Kolame juba üle nädala mööda metsi, aga
keskuse jaoks pole midagi tehtud. Ning hoo-
limata viimase korduvatest nõudmistest anda
iga päev edasi ilmateadeid, ei täida me isegi
seda. Venelased ei anna mingit võimalust
andmete kogumiseks. Oleme kõrini tüdinud.
Saaks ometi rutem ühineda teise grupiga ja
siis kiiresti finišisse...

Keskus pärib: kas kõik on korras? Kuidas
on enesetunne? Eks tulgu ise vaatama..."

Ent ka gruppide kokkusaamine ei toonud
mingit rõõmu. Päevikusse ilmus selle kohta

6 J. Ovsjankin, Poedinok v severnoi taige, lk 14

1 Bolšaja Sovetskaja Entsüklopedia, kd 36, M., 1938, v 125.

2 Ozero Latša i Vože. Materialõ kompleksnõh issledovani. L., 1975, lk 5.

3 L. Barkov, Abwehr Eestis. Tallinn, 1974, lk 109.

järgmine märkus: "Eilne päev kujunes kõige kurvemaks päevaks meie elus. Me kohtasime oma kaaslasi, kuid kuue asemel oli neid ainult neli. Kaks juba puhkavad surmaund kuskil Venemaal. Nad kuulusid just nende hulka, kes kõige vähem tahtsid olla meie seas. Neljast on kaks haavatud. Grupp pääses ainult ime läbi täielikust hävingust. Olukord on vilets..."

Pärast seda, hoolimata Cellariuse karmist kästust, tundsid agendid, et ülesande edukast teostamisest ei saa juttugi olla. Nad kiirustasid keskust nende Nõukogude tagalast evakueerimisega. Ent keskus ei rutanud. Varustades luurajaid kõige vajalikuga nõudis ta üha ülesande täitmist. Kuid asjata. Ja siis tuli maha esimene lumi. See tegi luurajad eriti rahutuks – jäljed lumel olid nähtavad nagu peopesal. Kõike seda arvesse võttes otsustas Cellarius lõpuks luurajad ära tuua.

See teadaanne tõstis meeoleolu.

"Eile lõpuks teatati meie liikumise lõpppunkt. On jäänud veel vähe aega olla nendes väljakannatamatutes tingimustes... Heameelega oleksin siin veel olnud natuke aega, katsumise pääseda raudtee juurde ja jätkata tööd. Me peame samuti kätte maksma kahe langenu eest. Kui see ei õnnestu, siis tuleme tuleval aastal tagasi..." kirjutas päeviku autor.

Ent seda kavatsust ei õnnestunud teostada.

***

...Mitu otsingugruppi lähenes Latša järvele. Riikliku julgeoleku kapten Z. Šapenkov, sidegrupi juht, sai korralduse: pidevalt jälgida vaenlase raadiosaatjate tööd ning tingimata võtta täpne peiling.

Seda korraldust oli raske täita. Tundes hädaohu lähenemist, pidasid diversandid sidet keskusega ilma kindla graafikuta ja sooritasid pärast iga sideseansi pikki rännakuid, püüdes jälgi segada. Patareide tühjenemise tõttu muutusid saatja signaalid iga päevaga nõrgemaks.

Häälestanud vastuvõtjad tuttavale lainele jälgisid nõukogude radistid ööpäev läbi eetrit. Kord hommikul, lõpmatute häirete ja raagina seas, kostis morse piiksumine..

"Jõudsime lõppkvadraati. Ootame abi. Venelased jälitavad..."

Keskusest vastati: "Oodake homsest kella seitsmest suurt lennukit. Evakueerime kõik korraga..."

"Latša järve idakallas," kandis kapten Šapenkov ette otsingute juhatajale.

Hinnanud olukorda, suunas see agentide avastamiskohale roodu sõjakooli kursante. Neile anti korraldus maabuda kaatrilte väikeste gruppidenä ja parašütistid kinni võtta. Operatsioon algas õösel ning seetõttu ei õnnestunud kursantidel vastase asukohta täpselt kindlaks määrata.

Äga varahommikul kuuldus vesilennuki mootori mürin. Mõne hetke pärast ilmus metsa tagant lennuk ning, teinud ringi järve kohal, laskus veepinnale ja hakkas roolima kaldale lähemale. Vees kahtlates kiirustas lennukile vastu mitu räbaldunud, habemesse kasvanud meest.

Kursantide lähim grupp oli lennukist neljasaja meetri kaugusel, teine veelgi kauge- mal.

Osa kursante avas püssitule. Teised jooksid piki järvekallast edasi, lennukile lähemale. Kui see grupp oli läbinud umbes pool maad, kostsid automaadivalangud, varitsuses asuv luurajate grupp kattis lennukile asumist. Kursandid viskusid pikali ja avasid tule lennuki pihta.

Selleks ajaks oli juba mitu meest lennukisse roninud. Mootor möiratas ja "Heinkel" tõusis õhku. Kaldale jäänud luurajad, kasutades kursantide hulgas tekkinud segadust, põgenesid.

Rühm kursante ja hävituspataljoni lasi hakkas metsa kammima.

Aheliku vasakul tiival liikusid kolm kaheksateistaastast kursanti: Morozov, Serebrjakov ja Petrov. Jõudnud aasa servale, nad peatusid... Märkamata midagi kahtlast, hakkasid ettevaatlikult edasi liikuma. Kuid vaevalt olid nad jõudnud lagedale kohale, kui kõlasid paugud. Morozov sai kohe surma, Serebrjakov sai käehaava. Kaaslased ruttasid neile appi, ent vaenlastel õnnestus kaduda.

Latša järvelt startinud lennuk, mis sai kursantide tulest tõsiselt kannatada, oli peagi sunnitud ette võtma hädamaandumise. "Heinkel" laskus väikele järvele ning, kundes põhjaga kive, paiskus kaldale.

...Päev hiljem avastasid tšekistid eesotsas kapten Voronkoviga lennuki. Juhtkangi kohal oli kummargil lendur, põrandal lamas veel kaks laipa, lennuki sabaosas leiti üks diversantidest. Ta oli nähtavasti saanud surmavalt haavata lennukisse sisenemise ajal. Ülejäänud viis luurajat ja lennuki mehaanik Stefan Kubala põgenesid, kavatsedes ületada rindejoont.

Mõni aeg pärast esimese lennuki lahku mist ilmus järve kohale veel üks "Heinkel", kuid avastamata leppesignaale, tegi järve kohal ringi ja pöördus tagasi.

Ning otsekohe ilmusid kaks "Messerschmitti", nad lendasid madalalt piki kallast ning, märganud sõdureid, avasid tule, seejärel tulistasid lähimat teelõiku.

L. Saressalo uurimuses väidetakse mäletatavasti, et luurajatele saadeti järele üks lennuk ja teise lennuki saatmisega kõrgem juhtkond ei nõustunud.

***

NKVD üksiklaskurpataljon oli määratud piirivalveteenistusse. Rindejoon oli küll kaugel, kuid piirikaitsejad olid alati valvel. Piirkonnas käisid nad täielikus lahinguvarususes, kuna mõnigi kord tuli astuda võitlusse diversantide ja salakuulajatega.

1942. a sügisel saabus piirivalveteenistuse staapi mitu teadet:

"Jungjärve piirkonnas veeldus vaenlase lennuk. Meie grupp hõivas kahemootorilise "Heinkeli". Meeskond oli surnud...

Automaatidega relvastatud kuuemeheline grupp ilmus Ostrov Zaretšje külla, võttis kolhoosist leiba, kartuleid, poolkasukaid ning lahkus Pudoži linna suunas. Otsingud jäid tulemusteta."

Oli veel teisigi taolisi teateid.

Polgukomandör andis käsu luua ööpäev läbi tegutsevad patrullgruppid. Üks sellistest gruppidest eesotsas jaokomandör Vassili Mištšenkoga sai järgmise korralduse:

"...Liikuda piki Vodla jõe vasakut kallast kuni Semjonovo-Velikodvorki teeni, sealt 10–11 kilomeetrit metsasihini ja edasi läände Oneega järveni... Kontrollida põhjalikult kõiki, kes liiguvad patrulli marsruudil, vaadata üle kõik tühjad barakid, metsaonnid... Gruppi

avastamise korral võtta ta kinni või hävitada..."

...Neli võitlejat liikus sünges öises laanes, kõige ees astus laskur P. Jeromkin, tema kannul grupi komandör, nooremseersant Mištšenko, mõninga vahemaa tagant järgnesid kuulipildur I. Aikin ja laskur I. Stjopin. Igaühel vintpüss, kolm granaati, kuulipilduril kolm padrunimagasini.

Teekond oli raske. Varane lumi oli peaaegu täielikult sulanud, jalge all lirtsus pori.

Jõuti mingi mahajäetud onni juurde. Onnist eemal jäid võitlejad peatuma. Uurides hoolikalt rada, märkas Mištšenko värsked jälgi. Rajal, mis viis onni, oli laaste. Kõik see paistis kahtlasena. Komandör otsustas onni kontrollida. Andis sosinal korraldusi: "Ivan, heida kuulipildujaga palgivirna taha ukse vastu," ütles Mištšenko Aikinile. "Teie, Stepan ja Pjotr, olge hakkamas akende juures, mina aga lähen sisse."

Odanud ära, kuni mehed asuvad kohtadele, astus Mištšenko esikusse ning tõuganud ukse järsult lahti, hüüdis valjusti künniselt: "Püsti! Käed üles!"

Viis meest istus laua ümber, millel olid automaadid. Kuues oli endale koha leidnud järil ukse kõrval. Üllatusest ei jõudnud ükski neist kohalt liikuda. Kahevõitluse tulemuse otsustasid sekundid...

Mištšenko kordas valjult: "Käed üles! Muidu tulistan!" Samal hetkel purunesid kliinial aknaklaasid ja püssirauad suunati tuppa.

Üksteise järel väljus onnist kuus meest.

"Käed ette, näoga vastu maad, pikali!" kamandas Mištšenko. Vangid seoti kinni. Saagiks saadi 4 automaati ja 14 padrunisalve, 6 püstolit, 2 raketipüstolit, 5 kompassi, binokkel... Vangid pandi paati ja toimetati staapi...

Kuid kinni oli võetud ainult osa luurajaid. Tšekistid jätkasid vaenlaste jälitamist. Lõpuks õnnestus ka ülejäänud Konoša rajooni Dalnaja Zelena küla juures tabada.

NSVL Siseasjade Rahvakomissariaati saadetud eriteates oli öeldud: "Kaks luure- ja diversioonigruppi on täielikult likvideeritud. 9 luurajat on kinni peetud, 4 sai surma. Operatsiooni käigus on ära võetud 5 ladu toiduainete ja varustusega, 2 raadiojaama, šifrid ja koodid, maakaardid, õhufotokaardid, päevikud, 10 automaati, 13 püstolit, 1 vintpüss,

13 000 padrunit, telefonikõnede pealtkuulamise aparaat, raadioaparaat, 25 langevarju, kummipaadid, binoklid jne.

Salakuulajate ülestunnistuste ja dokumentide abil on kindlaks tehtud, et saksa väejuhatuse kavatses maandada Konošas suure õhuhessandi, mille eesmärgiks oli läbi lõigata põhja ühendusteed, isoleerida Põhjala NSV Liidu keskosast ning arendada pealetungioperatsioon Konoša jaamast lõunasse, Vologda linna suunas. Selle operatsiooni läbiviimiseks vajalike luureandmete saamiseks oligi maandatud vaenlase dessant..."

Paljud nendest, kes osalesid vaenlase luuregrupi likvideerimisel, elavad ka praegu Põhjalas. Eestis Haapsalus elab Vassili Mištšenko, kes oli ülalpool mainitud otsingugrupi komandör. Karjalas, ühes metsapunktis, töötab aga sellesse gruppi kuulunud laskur Pjotr Jeromkin.

Barkov, kellel oli kasutada NKVD arhiivi materjalid, kirjutab: "Kuid juba 31. augustil ja 1. septembril 1942 fikseeriti, et Arhangelski oblasti Konoša rajoonis visati lennukitelt alla kaks spioonide salka... Otsingute ja jälitamise käigus surmasid tšekistid neli spiooni. Need olid... Artur Rägastik, Artur Veber, Peeter Roots ja Harald Rooberg. Ülejäänud üheksa võeti elusalt kinni. Need olid Rurik Pallo, Oskar Lutter, Voldemar Randmäe, Hugo Tartu, Enn Karmo, Rudolf Täheste, Arnold Teder, Harald Peterson, Osvald Krivain."¹

Võrreldes ülatoodud nimesid nendega, mis esinevad E. Uustalu ja R. Moora raama-

tus "Soomepoisid"², leiame järgmisi erinevusi. Oskar Krivan, Rannit, Robert Roberg, Peeter Roos (on ka Peeter Roots, kelle surmapäevana on märgitud 28. 09. 42.) ja Veebel (on ka Artur Veber, kelle surmapäevana on märgitud 28. 09. 42.). H. Oja artiklis on avaldatud Hugo Tartu (mitte Tartu nagu eespool) päevik. Nimede suhtes oleks ka vaja selgust.

See, et luuresalk 46/1, tegutsedes äärmiselt rasketes maastiku- ja ilmastikutingimustes, jäi ligi kahe kuu vältel peaaegu tabamatuks, räägib iseenda eest. Nende tegevuses ilmnevad eesti sõjamehele omased iseloomujooned nagu leidlikkus, olukorra kaine hindamine, julgus, vastupidavus ning suur sihi- ja meelekindlus oma sõdurikohuse täitmisel.

Kogu operatsiooni käigus langes jälitajate kuulist üks mees, nimelt Artur Veebel (pigem Veber) marsruutgrupist (minu arvates juhtus see 28. septembril 1942) ja 2–3 meest said haavata. Ülejäänud kolm, Artur Rägastik, Peeter Roots ja Harald Rooberg langesid lennukisse asumisel või lennukis, tegelikult juba luureretke lõppedes. Ja küllap poleks sedagi juhtunud, kui vastaspoole kätte poleks sattunud koordinaatidega tähistatud õhufotokaart ja mustandid, mis võimaldasid dešifreerida radiogrammide sisu.

Kinnitada, et saime ammendava pildi luuresalga 46/1 tegevusest, oleks ennatlik, ent mingi ettekujutuse ja mõningad pidepunktid edaspidiseks uurimistööks see siiski annab.

1 L. Barkov, Abwehr Eestis, lk 108.

2 Evald Uustalu–Rein Moora, Soomepoisid. Toronto, 1973, lk 402–403.

VAATENURK

TOOMAS RAUDAM
"Nagu" nagu nuga

JOSÉ DONOSO. CHATTANOOGA
CHOOCHOO. Hispaania k tlk Ruth Lias.
"Loomingu Raamatukogu" 1993, nr 24.)

Ta oli nahkne rahatasku, mille kõiktrukid ja nõöbid hoolega kinni pandud.

"Nagu" jõud on ühtlasi tema jõuetus. "Nagu" võib siduda omavahel roosi ja rauda, kõnts ja ilu, hullumeelsust ja õndsust. Teisepool silda võib paikneda üksainsam sõna, aga ka sajasõnaline, komadest tükeldatud lause-lohe. Kuid loodud side võib olla tühine, pealiskaudne, petlik: kauged maailmad ei saa kokku, see, mida uskusite tulenevat asjade sügavast sisemisest loomusest, oli vaid pelk pettekujutelm! Ma usun, et iga kirjaniku töös tuleb ette hetki, kus ta sooviks lahti saada kõikidest võrdlustest, visata üle parda iga viimne kui "nagu" ning lasta maailmal eksisteerida nii, nagu (!) ta on: vahedalt, vahenditult, vabalt. Selline ihalus – ehe iha – on tegelikult võrdväärne nagu-januga. Sest vaadake oma seni viimast kirjapandud lauset, kust te nagu-noa oma absurdses absoluudinälgas välja kiskusite! Kui inetu, kui ebaloomulik! Tema õige kuju on ikkagi "nagu", korpakasvanud, kuid veel värskete haavaarmidega pehme keha, mis kohe verest tühjaks nõrgub, kui noad temast välja kistakse.

José Donoso "Chattanooga choochoo" rajanebki sellisel "nagu" puudumisel. Metafoori püütakse esitada tõeluse pähe ning tulemuseks ei saa olla muu kui anekdoot. Selles pole midagi halba: inimese väärtus küll kahaneb, kuid stiili osatähtsus aiva kasvab. "Nagust" loobumine tähendabki inimesest loobumist, inimese asetamist karikatuuri jutumärkidesse.

Meile räägitakse lugu, mis nagu iga teinegi lugu räägib meestest ja naistest, kuigi õigem oleks öelda naistest ja meestest, sest naistegelased on raamatus meestegelastest subtiilsemad, mingil märkamatul, aeglaselt aimuval moel kuulub neile nii jutustamise kui

puändi õigus, ning kui raamat lõpeb, jääb väljapoole raamatut miski, mis otsustab mehe-elu kvaliteedi üle ning see miski (mis pole "nagu") on samuti naine. ("...kolmandaks, sel ööl, voodi intiimsuses, pika öö jooksul, millest saab pikk hommik... panen ma tema – olin selles kindel – unustama musta kohvi... vähemalt järgmise päevani, mil ta helistab Raimundale, et kunagi lähemal ajal minna koos kohvi jooma ja oma ese tagasi saada, sest tal läheb seda vaja", lk 57.)

Raamatu kulminatsioon saabub ettenähtud kohas – keskel (lk 28 – 29). Seal avastab peategelane-minategelane Anselmo pärast naise sõbranna Sylviaga magamist, et "...seistes alasti klosetipoti ees ja vaadates kehaosa, mida ma vaatama pidin, tõdesin ehmatusena, et see, mis nüüdsama oli mulle võimaldanud tohutut naudingut Sylviaga... oli haihtunud" (lk 29).

Ei mingit "nagu"! Nii ongi! Edaspidi peab Anselmo läbi ajama ilma "oma esemeta", millest hargneb hulgaliselt lustlikke olukordi *à la* "ma olen täna väsinud", "olen vist kusagil külma saanud" jne. "Chattanooga..." kujutabki endast anekdooti (õnneks mitmekihilist või unenägu, millest peategelane filmi lõpus võpatusega ärkab: vanamoeline, aga efektne lahendus, kuid "Chattanoogagi" on omal moel nukralt nostalgilise alatooniga raamat, kus kusagilt tuhande valgusaasta tagant kumavad võrdväärse vastu vanaema ja Garcia Lorca ("Voodis, käsi mõnusasti selle koha peal, mida minu vanaema ja Garcia Lorca nimetasid patu paigaks...", lk 34), Carl Jung ja Marcel Proust ("End duši all pestes ümisesin rõõmsalt "Chattanooga choochoo" viisi, laulu, mida ma tunnetasin, nagu Swann tunnetas Vinteuil' sonaati...", lk 47).

Proustiga seob Donosot seegi (ehk: kohati on Donoso nagu Proust), et nende tegelased on olemuslikult sarnased. Nad igatsevad pääseda ringkondadesse, kuhu nad varem pole pääsenud, külastada kohti (hotelle, restorane, kuurorte), kus nad varem pole viibinud, ning armastada naisi, kellest nad nooruses unistadagi ei julgenud. Ainult et Donosol on igatsest saanud tüütuvõitu reaalsus, kus kõik

on mehhaaniline, üdini eba. Meile esitatakse kaasaegse heaoluühiskonna võrdpilt, mis sarnaneb F. Légeri maalidega, millel masin on kui inimene ja inimene kui masin. Midagi sarnast ka tundes: mõlemal, nii raamatu tegelastel kui pildil kujutatud inimestel, pole lahtivõtmisest valus, nad isegi nautlevad seda!

Raamatus esineb veel teinegi "nagu"-tassand. See on seotud söömisega. "Neid/lihatükke/ ulatades sõnas Sylvia taas: "Ja Magdalenal on nii hea maitse..." Kas oli ta teda maitsnud?" (lk 6). See situatsioon selgitatakse siiski lahti – "naguks". Rohkem sellest enam juttu ei tule, kuigi tahaks arvata, et kirjanik mõnes teises teoses sedagi võimalust kasutamata pole jätnud. Ma söön su ää.

Ülikoolis käies ostsin endale ARTIA väljaandes Miroslav Lamaci "Moderne Tschechische Malerei, 1907-1917". Kõige rohkem meeldis mulle sealt üks pilt: Jan Zrzavy "Kurbus". See pilt meenus mulle ka Donoso "Chattanooga choochoo'd" lugedes. Mustjaspunasel taustal on kujutatud üht lillat värvi munajat naisepead. Naine on nukker. Tema pilk on maha pööratud, suu on poollahti, nina vaid aimub heledamast valguslaigust, mis moodustab kulmudest lõuani ovaalse kaare, kuhu mahub ka suu ja valge hambarida. Tegelikult polegi see inimene, saati siis naine, vaid värvist kasvanud valu, mida võiks hõlpsasti, paari pintslilöögiga rõõmuks muuta. Kuid midagi on pildis sellist, mis ei luba seda teha. Miski ei ole siin mahakutsutav, uus tunne nõuab uut pilti. Donoso kirjutab/avaldas oma novelli 1973. aastal, Zrzavy pilt kannab daatumit 1916. Sellesse ajavahemikku mahub mitu inimpõlve, kuid kulg kerglasemasse, mängulisemasse on selgemast selge.

MIHKEL VOLT Visna roosas ümbrises

HENRIK VISNAPUU. MU AHASTUS JA ARMASTUS. Koost G. Grünberg. "Eesti Raamat", Tallinn, 1993, 512 lk.

"Eesti luule arengus paistab V. silma mõtte-, tunde- ja looduslühikuna, ta tõi uut luule intonatsioonidesse ja rütmissse. Emigratsioonijaja looming kajastab ummikutunnet ja ük-

sindusmeeleolu, ilmneb ka Nõuk.-vastast hoiakut" (ENE VIII, 1976, lk 454).

Ilmunud on uus Henrik Visnapuu lüürikat sisaldav üllitis. Mida öelda?

Nõukogude võimu aegne ametlik suhtumine mõõtis Henrik Visnapuud ja tema loodud tekste sama tüüpi mõõdupuuga nagu teisiigi pagulusse siirdunud autoreid ja nende teoseid. Stalini-aegses kirjandusdiskursuses on tema kohta leida teadagi väga vähe, tema teoseid ei avaldatud ja võõrsil ning varemgi ilmunu seisid erifondides seitsme taba taga.

1966. aastast ilmus Visnapuud taas: Paul Rummo poolt koostatud valimikuna "Väike-se luuleraamatu" sãrjas ja 1967 sama koostaja antoloogias "Eesti luule". Esimeses leidub 54, teises 22 luuleteksti, kusjuures kõik teises avaldatu võib leida ka esimesest. Valiku tegemisel on koostaja kasutanud 17 luulekogus leiduvat. Enam esindatud on "Amores" (1917), "Käoorvik" (1920), "Maarjamaa laulud" (1927), "Puuslikud" (1929) ja "Tuulesõel" (1931) – igauhest on võetud 4–7 luuletust. Seevastu vaid 1–3 luuletust leiab kogudest "Jumalaga, Ene!" (1918), "Talihari" (1920), "Hõbedased kuljused" (1920), "Ränikivi" (1925), "Päike ja jõgi" (1932), "Üle kodumäe" (1934), "Põhjavalgus" (1938), "Esivanemate hauad" (1946), "Ad astra" (1947), "Periheel" (1947), "Mare Balticum" (1948) ja "Linnutee" (1950). Usutavasti on valikutegija otsustusi mõjutanud ka tugev poliitiline (enese)tsensuur. Paguluses ilmunu tagasihoidlik esindatus tuleb ilmselt kanda selle arvele. Kui vaadata järgnenud aastail ilmunud luuleantoloogias Visnapuud esindama pandud tekste (mitte ühtegi tema autorinime kandvat raamatut 1966. a järel ei ilmunud), siis on näha, et taastrukiti peamiselt juba 1966. aastal avaldatut. "Kanoniseeriti" P. Rummo poolt väljapakutu poliitilistel põhjustel. Näiteks on väljaannetes "Eesti looduslühik" (koostanud Debora Vaarandi, 1980) 4 ja "Eesti luulet 2" (alapealkirjaga: "Valimik X klassile" koostanud Ragna Jõessaar ja Karl Muru, 1982) 19 H. Visnapuu luuleteksti. Neist luuletusi, mis Paul Rummo valikuga kokku langevad, on vastavalt 3 ja 17. Minu arvepidamise järgi on ilmutatud ajavahemikul 1967 – 1988 kõigest 35 eri nimetust luuletusi. 1988. aastast tänaseni on lisaks "Mu ahastusele ja armastusele" ning

prof. K. Muru kokkuseatud "Sõnarise" teisele kõitele (1992), kuhu on arvatud 60 teksti, üllitatud veel mitmeski perioodilises väljaandes ja pisitrükises.

Võrdluseks. 1964 – 1965 kirjastati Stockholmis kaheköiteline Henrik Visnapuu "Kogutud luuletusi" (koostajaks Arvo Mägi), milles sisaldub 527 luuleteksti (sh teisedid). See on seni mahukaim Visnapuu loomingut koondav väljaanne, kuid kohe teisele kohale tulekski selle mõõdupuu järgi asetada "Mu ahistus ja armastus", millest võib leida 294 luuletust. (Kolmandaks on Visnapuu enda poolt "komponeeritud" valimik "Kaks algust" 183 luuletusega, mis ilmus 1940 ja sisaldab tekste perioodist 1909 – 1939.) Nii et tegemist on Visnapuu kõige tekstirikkama luuleraamatuga Eestis trükituist.

Mille alusel need ligemale kolmsada luuleteksti on "organiseeritud"? Täheledata võib järgmist:

1. Valitud on ainult lüürikat, lüroepika ja värsstromaan on samahästi kui kõrvale jäetud.

2. Kasutatud on kõiki autori originaalkogusid (18), neile lisaks on 24 kogudes avaldamata teksti. Viimased on ilmunud ajavahemikel 1926 – 1941 ja 1948 – 1951 perioodikas.

3. Valitud luuletused on rühmitatud originaalkogude järgi.

4. Iga kogu on esindatud keskmiselt 15 luuletusega (keskmiselt 53% igast originaalkogust). Kõige rohkem on tekste kogudes "Amores" (22 luuletust; st 42% originaalkogust), "Talihari" (21; 53%), "Käoorvik" (19; 66%), "Maarjamaa laulud" (21; 55%), "Puuslikud" (23; 37%), "Tuulesõel" (20; 63%) "Päike ja jõgi" (22; 58%), "Põhjalvalgus" (20; 61%), "Esivanemate hauad" (18; 46%), "Periheel" (15; 100%), "Mare Balticum" (15; 63%). Nagu näha, on 1920. aastate teisel poolel, 1930. a-tel ja maapaos publitseeritu osakaal suhteliselt suur.

5. Valikud originaalkogudest on järjestatud kronoloogiliselt.

6. Luuletekstid nendes valimikes säilitavad sama järjestuse, mis neil oli originaalkogudes. (St koostaja vaatevinklist ebaolulised tekstid on lihtsalt vahelt eemaldatud.)

7. Kui luuletusest leidub mitu versiooni, siis on eelistatud autori poolt viimati kirjapandud.

Kahe viimase punkti all kirjeldatuga on tehtud kumardusi autori viimasele tahtele. Ja see on kena. Ent paraku ei võimalda valimiku kui vormi kasutamine suhtuda "autori (viimasesse) tahtesse kui kõige kõrgemasse printsiipi" n-õ sajabrotsendilise järjekindlusega. Ja seda just sellepärast, et valimik on valimik (s.o "hierarhia", "kontsentraat", "mudel", "sünekdohh", "tsensuur", "ökonoomia"). Valimiku "Kaks algust" (1940) eessõnas "Amores'test" "Põhjalvalguseni" (lk XIII) nendib Erna Tillemann-Siirak: "Oma värsikogud ta [H.Visnapuu] on koostanud mitte kronoloogilise, vaid sisulise ühtlusprintsiibi alusel." H. Visnapuu on luuletekste järjestanud kogudeks peamiselt aluseks võttes taotlust moodustada ("komponeerida") luuletekstidest kui mikrosekventsides makrosekvents, millel oleks elementidest (luuletekstidest) tulenevad, ent siiski "suveräänsusele" pretendeerivad tähendused. Sellest seisukohast lähtudes jääb "Mu ahistus ja armastus" alla makrosekventse säilitavatele "Kogutud luuletustele". Millistest kaalutlustest lähtuvalt on luuletekste (mikrosekventse) luulekogudest (makrosekventsides) eemaldatud, ei oska vastata. Lugenud läbi valiku "Amoresest", kaldusin arvama, et mõnda luuletust, nt "Mõnitust", pole ehk valitud "hääkoodanilise maitse mahitusel", ent olin sunnitud sest arvamusest taanduma – "Hõbedastest kuljustest" valitu seas leidsin "Nii kavva kui sa'i tulle". "Amorese" kujundanud Ado Vabbe illustatsioonid on pandud meelde tuletama Visnapuu "Siuru"-päevil omandatud kunstnikuimidžit – see troonibki nüüd kõiki luulekogusid läbiva valimiku kohal. Valimik on "poolvarjatud sünekdohh", sest eeldades seda, et raamatut hakatakse lugema esitsast, on võimalik teadmatumal lugejal alles leheküljel 498, s.o prof. Karl Muru järelsõna lõpul tuvastada, et tegemist oli valikuga. (Ilmselt võinuks sellele vihjata juba alapealkirjaga.)

Koostaja Georg Grünbergi poolt hoolikalt teostatud vaadates jääb mulje, et valmis oldigi ehk enamaks kui valimik. "Kogutud luuletuste" taolises mahus publikatsioon olnuks otsarbekam, sest kui üllitada lähitulevikus veel kogukamat, siis on ilmselt raskem leida nii huvi kui ka rahakotti.

FOORUM

ANDRES TAKLAJA

Rusj, Russia, Russland, Vene, Venemaa, Rossia

Hiinlase kannul käib vintis mees ja küsib, ega too juut ole. Peale poole tunnist asjatut eitamist ütleb hiinlane napsivennast lahtisaamiseksi, et jah, ma olen juut. Selle peale küsib tüütaja kohe imestades: "Juut küll, aga miks nii hiinlase moodi?"

(Moskvas kuulnud anekdoot)

Meie anekdootlik käitumine kõigi naaberföderatsiooni elanike venemaalasteks või venelasteks nimetamisel on täielik siis, kui kaine peaga imestame: "Miks ingerlane, mari või mordvalane meie sajanditepikkuse tänitamise peale ennast ka ise venemaalaseks või venelaseks nimetab?"

Terminid Russia-Venemaa kasutasid lääneriigid sisetarbeks Nõuk. Liidu sünonüümina. Seda tehti nii visalt, et vastavate riikide kodanikele oli praktiliselt võimatu selgeks teha, et iga NLst tulnud inimene ei ole venelane. Venelasi oli NL-s lõpuks ametlikult 50%. Praegu kasutatakse seda terminit veelgi visamalt nn Vene Föderatsiooni (Rossijskaja Federatsija, otsetõlkes – Rossia Föderatsioon) suhtes. Ametlikult on venelasi Föderatsioonis umbes 80%. Kui tänased passi järgi vägisi-venelased järgmise rahvaloenduse ajal oma õige rahvuse märgivad, võib see protsent langeda alla 50. Sellest omakorda umbes 50% elab impeeriumi Euroopa-osas, uduselt määratletavatel nn Vene aladel ehk tegelikul Venemaal. Rusj-Russia on osariigi-na juriidiliselt vormistamata. Siin on oluline erinevus Jugoslaavia Föderatsioonist, kus impeeriumi initsiaatorid serblased on endale ka osariigi loonud. Meie naaberföderatsioonis elavast 148 miljonist inimesest on seega tegelikult venelasi 70 miljonit, kellest 30 miljonit elab oma aladel põlisrahvana ja on nõus, kui neid venelasteks peetakse. Siit võib aimata, kui suurel Rossia territooriumil väljaspool Venemaad on tegelikult aktuaalsed venelaste kui muulaste probleemid ja kui suur võiks olla Max van der Stoëli tegevusväli. Sinna

tulekski tal peale soojendust Eestis sammud seada, kaasas "Helsinki Watch"i *team*. Pidades silmas Föderatsiooni tegelikku rahvuslikku koosseisu ja ka tema vägivaldset loomist, tuleks kasvõi mitteametlikus kõnepruugis kasutada kogu territooriumi nimetust, milles ei oleks mainitud ühte nendest sadadest rahvustest (kõige vähem tohiks see olla koloniseeriv rahvus). Nii teebki kolonisaator ise, nimetades impeeriumi mitte Rusj'iks vaid Rossia'ks. Demagoogiliselt oli Rossia poolt muidugi väga osav nimetada loodav koloniaalimpeerium Rossia'ks. Nime minimaalne erinevus tagaski praeguse olukorra – väljast vaadates seda erinevust praktiliselt ei märgata. Impeeriumi-siseselt on erinevus küllaldane, et teha selget vahet koloniseeriva rahvuse ja koloniseeritavate rahvuste vahel, samuti nende kirjanemata õiguste erinevuste vahel. Kes soovib, võib jälgida, kuidas naaberföderatsiooni probleeme käsitlevates venekeelsetes etteastetes räägitakse häbe(ne)matu iseenesestmõistetavusega peajasjalikult venelaste probleemidest. Selleks manipuleeritakse vaheldumisi sõnadega ruskije ja Rossija. Välismaalase silmis on kõik korrektne – russian ja Russia.

Ka meie, kes me oleme 50 aasta jooksul Läänele tulemusteta tõestanud, et me pole venelased ja ei ela Venemaal, võtame nüüd koos Lääneriikide inimestega justkui parastava hoiaku ingerlaste, karjalaste, tatarlaste jt suhtes, kes veel on jäänud impeeriumisse, ja kasutame nimetust Venemaa-Russia nende kodumaade suhtes. Selles mõttes oli nimetus NL isegi parem ja neutraalsem. Serblaste loodud impeeriumi nimega Jugoslaavia ei kutsuta (tõlgita) Serbiaks, inglaste loodud Briti koloniaalimpeeriumi ei nimetatud Inglismaaks. Väide, et Deutschlandi kutsume Saksi järgi Saksamaaks ja soomlased nimetavad Eestit Virumaa järgi Viroks, on teisest ooperist. Selle loogika järgi võiksimena naaberföderatsiooni Ingerimaaks nimetada. Need riigid ei ole sakside ega virulaste poolt koloniseeritud ja nad ise ei pretendeeri kogu riiki esindama. Ei ole jugoslaavia, briti ega rossia keelt, rahvust ega usku. On aga esmapilgul

seletamatu järjekindlus Rossias väljaspool mitte vahet teha Rusj ja Rossija, russkije ja rossijanje vahel. Kui sotsialismileer oleks kestnud veel 10–20 aastat, oleks ka seda väljaspool Russiaks kutsuma hakatud – uute leeriasukate vastuväidetest hoolimata.

Kus siis ikkagi asub impeeriumi initsiaator ja toetaja? Kas sees või väljas? Tõesti, jääb mulje, et laguneva impeeriumi fassaadi hoitakse väljastpoolt püsti ka siis, kui impeerium ise on hingusele läinud ja venelased ammu impeeriumi koormast tüdinud. Kui suhteliselt kaugel asuvad Lääneriigid ei suuda või ei taha vahet teha Russia ja Rossia vahel, siis see on nende asi. Kui Rossijskaja Federatsija säilib ja venelased otsustavad iseseisvunud Vene aladest Russkaja Federatsija formeerida, siis olemegi tõlkimisega raskustes. Lugesed vene keelest tõlgitud teksti peab pidevalt mõistatama, kas jutt on Venemaast või Rossias, venelased või rossialased. Kuidas näiteks öelda, et venelaste huvid on/ei ole vastuolus ülejäänud rossialaste omadega. Võiks kasutada termineid *emilised venelased* – *russkije* ja *mitteemilised venelased* – *rossialased*. Kui pidada venelasi rahvuseks, siis tuleks välja niisugune paar: etniline rahvus – mitteetniline rahvus. Kui aga nimetada *russkije* venelasteks ja rossialasi venemaalasteks, siis mis venemaalane on tatarlane, kes elab Tatarimaal? Venemaalane saab tatarlane olla ehk siis, kui ta Venemaal elab. Vastuvõtavam tundub olevat ikkagi venelaste endi variant: kõik impeeriumi asukad – rossialased pluss eraldi rahvused, vastavalt venelased, tatarlased, ingerlased jne. Võib-olla tõesti Rossiat üldse mitte tõlkida. Elades Moskvas "Rossia" hotellis suudavad välismaalased välja öelda hotelli nimetuse, st Rossia. Kui aga Rossia tähistab impeeriumi, tõlgitakse see Russiaks. Gaddafi ei julgeks unistadagi sellest, et Aafrikat või Araabiamaid hakataks maailmas Liibüaks kutsuma. Lääne inimese teadvusesse on aga kordamisega salvestatud **Russia**, mis assotsieerub suure vene rahva kodumaaga.

Eesti ja eestlased eristati Lääne massiteadvuses otsustavalt Venest ja venelastest, kuna Lääne ja Moskva ühisüritusena süüdistati (ja süüdistatakse praegugi) Eestit inimõiguste rikkumises. Sõnasõja peaks nüüd üle kandma Rossia mittevene aladele, osutades venelaste

(loe inimeste) õiguste rikkumistele Ingeris, Karjalas, Tatarimaal jne. Vene impeeriumi lembeline ajakirjandus Läänes võtab sellest kindlasti kinni. Kampaania lõpuks peaks igal koduperenaisel Euroopas ja ka Ameerikas olema selge, et tatarlane ei saa olla venelane, kui ta venelase inimõigusi rikub. Igapäevane sisendamine, et su õigusi ahistatakse ja et kusagil "keskuses" on hea onu, kes sind kaitseb, looks emotsionaalse fooni emamaale (Rusj) tagasipöördumiseks. Inimesed Läänes saaksid aru Venemaa "suurusest" ja Vene vähemuse arvukusest, iibeprobleemidest ja Russia perspektiividest impeeriumis nimega Rossia. Tuleb juhtida ÜRO tähelepanu sellele, et ingliskeelne silt "Russian Federation" Russia delegatsiooni ees ei ole korrektne. Siin on kaks võimalust. Kui lugeda silt õigeks, tuleks delegatsiooni volitusi piirata Russia esindamisega. Kui delegatsioon esindab ikkagi Rossiat, tuleks sildile kirjutada "Rossian Federation".

Kuni asju õigete nimetustega ei nimetata, pole loota ka probleemidest arusaamist ja õigete järelduste tegemist. Kuid ehk laguneb Rossia enne, kui teda Läänes Russiaks kutsuma hakatakse ja probleem langeb iseenesest ära. Siis ei jäägi muud üle kui kõiki vabanevad rahvaid ja riike nende õigete nimedega nimetada: Venemaad Venemaalaks, Tatarimaad Tatarimaaks jne. Lõpuks ometi võivad tuleviku-Vene liidrid, erinevalt praegustest Föderatsiooni juhtidest, seista maailmas legaalselt venelaste huvide eest ja pole vaja kasutada udust terminit *venekeelsed*.

Venekeelne elanikkond

Rahvusvaheliselt tuntud sõnauhend, sobiv termini *viies kolonn* kasutamiseks endistes ja praegustes kolooniates. Keeleoskusega ei ole siin eriti tihedat seost, sest näiteks väga suur osa eestlastest oskab ka vene keelt ja võiks samuti kuuluda venekeelsesse elanikkonda (*vke*), keda raja tagant "venekeelsete presidendid" poolt püütakse kaitsta iseendi tagakiusamise eest. Moskvast vaadatuna on sellele viiendale kolonnile kohaliku keele omandamine vastunäidustatud. Siis suureneb tõenäosus, et *vke* integreerub kohalikkude ellu ja ei ole nii hästi manipuleeritav. Veelgi enam, siis

võib "eestikeelsete president" samuti viidata oma õigusele neid kaitsta. Konkreetselt vene rahvusega ei ole *vke* kui viies kolonn ka eriti seotud, sest küllalt suur osa Eesti venelasi ei ole Moskvast manipuleeritavad. Kõige suurem kokkulangevus keelekasutamise mõttes paistab osal *vke*-st olevat inimestega, kes Põhimõtteliselt Eestis Eesti Keelt Ei Räägi (PEEKER), laiemalt Baltikumis on tegu inimestega, kes Teadlikult Ignoreerivad Balti Lingvistilisi Areaale (TIBLA). Seega kui meie oponent püüab manipuleerida vene keelt valdavate inimestega kui viienda kolonniga, õnnestub see tal siiski märgatavalt väiksema osaga, kas PEEKER-iga või TIBLA-ga. Kujutada ette, et mingi keele mitteoskamine või põhimõtteline mitterääkimine annaks eeliseid, mis võiksid rahvusvaheliselt aktsepteeritaval tasemel juriidiliselt vormistatud olla, on küllalt raske. Sellepärast ei ole *mingikeelse elanikkonna* mõiste väljaspool demagoogiat kasutamist leidnud. Teisest küljest on ka Rossia venelastest liidrid ise sunnitud kasutama lähedast terminit – venekeelsed. Ebaproportsionaalselt kõrge venelaste protsent Rossiat valitsevas eliidis on saavutatud mittelegaalsel teel juba kompartei valitsemise ajast saadik tuntud vahenditega. Seetõttu ei ole Föderatsioon isiani vajadust vormistada legaalselt sidet venelaste ja nende huve esindava Kremli juhtkonna vahel ega moodustada ka Vene (Rusj) territooriumi ja valitsust. Seetõttu võib Rossia Föderatsiooni valitsus pretendeerida legaalsele mandaadile, kõnelda enamuse rossialaste, v. a venelaste nimel. Kui Föderatsioonist väljas tahetakse seista ainult venelaste huvide eest, siis ei jäägi Moskvast muud üle, kui kasutada terminit *venekeelsed*. Probleemi kogu absurdus seisneb selles, et Eesti poolel on tänu vene rahvusvähemuse olemasolule ametlikult õigus venelaste huve kaitsta. Rossia Föderatsiooni liidritel see õigus puudub. Eesti valitsusel pole vaja varjuda termini *venekeelsed* taha, isegi siis, kui soovitakse käivitada venelaste inimõiguste kaitse kampaania Rossias.

Kakskeelsus

Suured rahvad räägivad tavaliselt ainult ühte keelt ja mingi keele oskus assotsieerub vastava rahvusega. Kakskeelsuse kehtestamisel

õpitakse (õpetatakse) teine keel juurde. Suur osa Euroopa väikeriikide elanikkonnast valdab aga 3–4 nn kohalikku keelt. Nendest kahest erinevast situatsioonist lähtudes tuleb mõista ka demagoogilist terminit *mingikeelsed inimesed*. Väikerahvastel kutsub ainult ühe keele valdamine esile kaastunde.

Varstivälismaa

Lähivälismaana soovitakse näha alasid, mis olid lähiminevikus koloniseeritud ja mille iseseisvust äsja oldi sunnitud väliselt tunnistama. Seesmiselt suhtutakse asjasse kui ajutise nõrkuse tagajärge. Rahvusvaheliselt lähim mõiste on poolkoloonia. Arendades seda demagoogilist terminit edasi (õigemini tagasi), võiks impeeriumis taasiseseisvusele püüdlevate äärealade kui praeguste kolmveerand-kolooniate suhtes kasutusele võtta **varstivälismaa** (skoro zarubežje) mõiste. Sellele, et kõnesolevaid territooriume ei käsitleta enam ka Moskva poolt 100% nn "Vene aladena", viitab kasakaüksuste (omoonlaste eelased) formeerimine. Kasakate olemasolu olekski üks olulisi kriteeriume varstivälismaa iseseisvusküpsuse hindamisel keskvõimu poolt. Vastupidiselt minevikukogemusele kiirendab kasakate kasutamine varstivälismaa muutumist välismaaks. Oli ju kasakate kui suhteliselt väikese hulga relvastatud kolonisaatorite ülesanne hõivatud aladel rahva hirmu abil vaoshoidmine eesmärgiga sulatada nad pikema aja jooksul venemaalasteks ümber. Suure hulga kolonistidega naabrite valitsemine on Venemaa (Rusj) tühjendanud. Miljonite tagasipöörduvate kolonistide töö- ja elamistingimused on kesised. Minevikust on teada, et relvadega hirmutamine ja põlisrahva intelligentsema osa hävitamine mõjub sellistele naabritele, kes veel äsja olid vabad. Kuid millega võiks hirmutada ingerlast või ingušši? Kasakluse taasloomine hoopis teises ajaloolises olukorras on põlisrahvastele lootust andnud. Need Moskvast vaadatuna **varstivälismaalased** on saanud 25% Kremli tunnustust, mis alguseks on küllalt palju.

Pribaltika

Termin, mida Moskva kasutas kolme Lääne-mere-äärse okupeeritud Balti riigi tähistamiseks. Sooviti, et Baltikumi ei oleks olemas. Arvati, et Pribaltika mereäärse ala nimetuse-na käib küll, kuigi ükski põlisrahvas ei nimeta seda merd Balti mereks. Nüüd ollakse sunnitud kasutama nimetust Baltimaad.

Kreml'i ära visatud termini võiks üles korjata ja kasutada tegeliku Baltikumi-äärse ehk Balti lähisvälismaa tähenduses Leningradi ja Pihkva oblasti ning Valgevene ühise nimetuse-na. Selle uue ala suhtes võiks ka Moskva kasutada nimetust Pribaltika. Sõjavägi, mis seal paikneb, võiks kuuluda uude Pribaltijskij Vojennõi Okrug'isse. Siis saaks kasutada vanu blankette ja loosungeid.

Võõrvägede väljaviimise kulud

On ilmne, et võõrvägedel Eestis ei olnud mõtet enam Eesti hõivamist harjutada. Suur hulk korteriprobleemidele lahendust ootavaid sõjaväelasi ometi harjutas midagi. Seejuures olid nende ründerelvad suunatud Eestist välja, läände. Imperialistliku sõja õnnestumise korral oleksid lahendust leidnud ka sõjaväelaste korteriolud, nii nagu see õnnestus nende isadel Eestis 1939. aastast alates.

Kes peaks maksma Rossia sõjaväelaste korterite ehitamise eest nende kodumaale? Loomulikult need, kelle vastu vägi oli suunatud ja kes vaid kerge ehmatusena pääsesid, säilitades oma elatustaseme ja eluaseme. Vastasel juhul oleksid nad pidanud niikuinii ehitama. Siis juba muldonne ja Siberisse. Potentsiaalsed ohvrid, kes maksavad praegu Rossia sõjaväelaste korterite ehitamise eest, ei tee heategu mitte Eestile. Nad maksavad heast meelest, et ohtu odavalt (võrreldes sõjakulutustega) eemale tõrjuda. Eesti peaks oma osa maksma siis, kui naabri vägi Ingerimaalt taandub ja Eestile suunatud relvad kaugemale viib.

Piiriküsimus indikaatorina

Viimase aastatuhande on venelased meie kõrval elanud. Kontaktid on olnud vahetud ja kogemusi on kogunenud igasuguseid. Raske

on naabrit ühest küljest jõuluvanaks idealiseerida või siis teisest küljest kujutada teda kui jubedat röövlit, kes automaatselt reageerib igale ärritusele vägivaldse käitumisega. Idealiseerimine on lihtsam suurema vahemaa pealt. Reaalse, mitteidealiseeritud naabriga käib praegu asjade õgvendamine piiriküsimuses. Kauged Lääne nõuandjad soovivad mitte partnerit ärritada oma õigustatud nõudmistega, sest muidu... See annab tunnistust kaudselt sellestki, kumba äärmuslikku isoleerimust nad meie naabri suhtes paikapidavamaks peavad. Otse ei julgeta seda välja öelda.

Narvas väljakujunenud (kujundatud) demograafiline olukord

Etnilise puhastuse tagajärg, mille tulemusel, nagu väidavad puhastajad, on saavutatud suurem etniline puhtus linnas (90%) kui puhastajate emamaal ametlikult (80%). Küllalt suure pingutuse yli. Tehtud pingutuse suurus võib hinnata selle järgi, kui palju tuleks ette võtta, et taastada endine olukord Narvas.

Inimõigused

Alustame *inimesest*. See termin on nõukogude ajast pärit kui nõukogude slaavilase (v. a lääneukrainlased) sünonüüm. Mitteslaavlane – fašist. Fašisti eriliik – eestlane. Kergelt vananenud tõlgendus, kuid selle valguses saab selgemaks, mida mõeldakse ida pool inimõiguste all. Sageli ei ole vaidlused inimõiguste üle põhjustatud mitte niivõrd sõna "õiguste" mitmeti mõistmisest, vaid just sellest, keda pidada inimeseks, keda fašistiks. Inimõigustele võiks lisaks tuletada mõiste inimkohustused. Saaksime ka fašistide õigused ja kohustused, sealhulgas eestlaste õigused ja kohustused. Aga ikkagi, millise mõnuga teatab naabrite TV diktora, et eestlased rikuvad **Inimeste** õigusi.

Siiani on süüdistused inimõiguste rikkimises olnud üldsõnalised. Vaatluse alt on välja jäänud inimkohustused. Kui õnnestuks Moskvaga ja Lääne ekspertidega kokku leppida terminite *inimene, venelane, fašist, eestlane* tähenduses. Määrata nende terminitega

tähistatud inimgruppide õigused ja kohustused. Ehk läheks ka jutt konkreetsemaks.

Referendum natsionaal-territoriaalse autonoomia küsimuses Narvas

Sisuliselt samm iseorganiseeruva geto suunas. Vormiliselt on küsitavusi palju. Põhiküsimus on: miks ei olnud bülletaanil kirjalikult märgitud, mis natsioon (rahvus) Narvas soovib territoriaalset autonoomiat? Siit võib tulutada mitu spekulatsiooni.

1. Veel aasta tagasi väitis "referendumit" organiseeriv seltsimeeskond, et Narva on internatsionaalne linn. Kas aastaga viidi läbi etniline puhastus või valetati aasta tagasi? Just praegu leiab etniline puhastus millegipärast eriti teravat sõnalist hukkamõistu. Ilmselt ei soovitud viimase asjaolu tõttu mainida selle uue puhta ethnose nime Narvas.

2. Kui uut etnilist puhastust viimase aasta-ga läbi viidud ei ole, oleks võinud teha küsitluse internatsionaal-territoriaalse autonoomia loomise küsimuses.

3. Organiseerijad soovisid vormistada lihtsalt valmis natsionaal-territoriaalse autonoomia paberid Narva jaoks ning need siis mingile konkreetsele natsioonile enampakkumisega maha müüa või kinkida, nagu näitleja Ruts Baumann olevat kunagi kõrtsilaua taga ärimestele Paldiski maha müünud.

4. Kuna sellist natsiooni nagu "Narva elanikud" ei ole, niisugust natsiooni nagu "venekeelsed" ka ei ole, tuleb kohalikel eestlastel, kes kõik ilmselt vene keelt valdavad, ennast selleks natsiooniks lugeda. Eestikeelne press, sõltumata sellest, et "referendumil" konkreetse rahvuse nime küsitluslehel polnud, määrab seda ökoloogiliselt haiget regiooni pahatahtlikult venelaste kaela, viimaste käest küsimata. Sellega tehakse ülejäänud "hääletajatele" liiga, sest "referendumi" korraldasid venekeelsed (mitterahvus), kellest vaid osa olid endised ja praegused rossialased (mitterahvus) ja kellest omakorda olid ainult osa venelased (rahvus). Kui Eesti pressil oleks õnnestunud venelasi selleks mainimata natsiooniks pressida, oleks ilmselt sündinud uus pingekolle. Ülejäänud "hääletajad", st vene keelt valdavad paljude rahvuste esindajad oleksid jäänud pika ninaga. Kogu loo

negatiivseim külg on see, et kuna õiguskantsler viitas oma reageeringus konstitutsioonile, mitte küsitlusobjekti puudumisele, tunnistati sellega kaudselt niisuguse uduse küsimuse tõstatamise võimalikkust. Referendumlased võiksid järgmisel korral küsimuse veelgi udusemalt üles panna, näiteks: "Kas soovite Narvas SEDA?" Enne ja pärast küsitlust selletada pressis, et SEDA all tuleb mõista territoriaalset autonoomiat venelastele. Kuna Eesti konstitutsioon SEDA ei keela, pole ka põhjust ära öelda. Hiljem võib SEDA ümber nimetada. Niisuguse lõpptulemuse korral oleks asjal ka positiivne külg. Vene natsionaal-territoriaalne autonoomia Eestis oleks olnud esimeseks territoriaalseks administratiivüksuseks maailmas sellel sajandil, mille nimes oleks olnud selgelt Vene (Rusj). Vaatamata eelnenud spekulatsioonidele oleks see võinud pretendeerida vene rahvuse huve esindama. Oleks siiski parem, kui Rossias eneses formeeruks Vene autonoomia, mille juhtidega võiks otseselt venelaste probleemidest rääkida. Praegu tuleb seda ka teha Föderatsiooni valitsusega, kellele paistab üle jõu käivat Föderatsioonis elavate sadade rahvas-te tegelike huvide tunnetamine ja kõigi suhtes õiglane esindamine rahvusvahelisel tasemel. Näiteks võiks käsitletava Föderatsiooni presidendilt või välisministrilt küsida, kas nad on saanud tatarlastelt, tšetšeenidelt või venelastelt volitused nende huvide kaitsmiseks välismaal, ja kui on saanud, siis mis kujul. Võib ette kujutada, kuigi raskustega, kuidas Tatari või Tšetšeeni parlament annab nn keskvõimule niisugused volitused. Vene (Rusj) parlamenti ja riiki aga pole veel olemaski. Kui riigitegelane föderaalvalitsuses on kas venelane, tatarlane või tšetšeen, ei tähenda see veel, et ta võiks Föderatsiooni keskvõimu sildi all ilma vastavate volitusteta ajada oma rahvuse asju. Venelaste (ka mustlaste) puhul on tegemist riigita rahvusega, kelle staatus on juriidiliselt määramata. Kui rahvus ei soovi moodustada oma riiki, tuleks tal siiski oma staatus maailmas või ka või Föderatsioonis ära määrata: kas vähemusrahvusena, kultuurautonoomiana või natsionaal-territoriaalse autonoomiana Föderatsiooni põlisrahvaste territooriumidel. Autonoomsed üksused delegeriksid oma huvide esindamise põlisrahvaste parlamentidele ja sealt edasi

keskvõimule. Oma riigi (näiteks Russkaja Federatsia) loomisega Rossijskaja Federatsia koosseisus või eraldi võtaksid venelased siiski endale täieliku vastutuse. Praegune riigita rahvuse olukord, mis loodi impeeriumi laiendamispüüdluste maskeerimiseks, on hukutav, sest lepitakse püsiva pooliku vastutusega. Endale võetakse vastutus õnnestumiste eest, kuid ebaõnne ja pahategude korral aetakse süü teiste kaela. Nii võib teha lühikest

aega, enne otsustavat rünnakut ajusid pestes. Kui aga niisugustes tingimustes, reaalsuses irdununa, kasvab paar sugupõlve, tekivad raskused tegelikkuse tajumises. Poolik vastutus ulatub tihti süüdimatuseni, mille tagajärgi tunnetavad omal nahal Eestis elavad erinevas staatuses venelased. Nad on pidevalt olnud manipuleerimise objektiks – internatsionalismist kuni nimetu natsiooni territoriaalse autonoomiani välja.

LAHTISI LEHTI

OSKAR LUTS

Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus

VIII peatükk

Geniaalne inimene. Elu kõrgeim mõte. Moodne daam. Vähkmann livib.

Sel geniaalsel noormehel oli igale inimesele öelda midagi head, armsat ja algupärast... peajasjalikult algupärast. Oscar Wilde'idega – Wilde; Voltaire'idega – Voltaire; boheemlastega – boheemlane; lihtsate inimestega – lihtne, avalik seltsiline, kelle jutt kutsus mõnele pisarad silmi; daamidega – natuke ülearu intiimsevõitu, aga otsekui abitu, lapselik ja lilleline küllalt, et miski ei tundunud otsituna, meelega peale tungivana.

"Ah, ah," ütles ta pruudile, "kui ilus on siiski elu, kui on leitud selle kõrgeim mõte! Olen joobunud elust ja armastusest, olen leidnud kalli pärli, mida ei vaheta ühegi teise varanduse vastu siin ilmas. Ah, tõusta üle kõige igapäevase, väiklase rühmamise, elada ainult ilule ja armastusele! Lükata troonilt kõik vanad jumalad ja nende prohvetid, Moosesed, Buddhad ja Kristused, luua endale ise oma usk ja moraal, vabastada hing ja ihu muistsetest köidikutest! Ah, ja tötata maailma otsa, elada ainult oma õnnele... jaa, isegi põlata, vihata neid, kes oma õnne püüavad mingisuguste rumalate reeglite järele! Võib olla, näivad sulle metsikud mu sõnad, hävitavad, purustavad... aga püüa minust aru saada, minu õnn, minu Emma. Võib olla, hakkad

mind pelgama otsekui mõnd Vale-Kristust, põgened mu eest, jätad mu üksi? Ei, usalda mind, usalda mind viimseni – ma pole kaugegtki mõni eilne noormees, kes improviseerib, millal juhtub, ja ei vastuta kunagi oma sõnade eest. Kas usaldad mind, mu armsam?"

"Jaa," vastas Emma. "Näed ju, ma ei põgene kuhugi su eest. Sa polegi nii kohutav."

Ning kostis noore neiu vallatu naer, mis kõlas otsekui hõberahade kõlilin kusagil marjortrepil. Vahel oli vaikus preili Vähkmanni toas: vahel polnud seal üldse kedagi; aga vahel tulid sealt natukene argelt välja kaks õhetavat inimest.

Ei, kuhu sellega! Ka proua Vähkmannile õpetas Mobi elu kõrgeimat mõtet. Teatrisõber Mobi mängis 'elu kõrgemal mõttel' nagu viiulil. N a d, proud Vähkmannid, armastavad vahel meeste s e g a s t või poolsegast juttu; tihti ei püüagi nad aru saada jutu sisust, nad aimavad häälekõla järele, kuhu tüürib kõneleja. (Kas ongi rohkem vaja?) N a d armastavad vahel meeste julgeid sõnu, revolutsioonilist meeoleolu, trotsi... ja on siis abitud lapsed; aga nad armastavad tihti ka abituid, nõrku mehi ja... hoiavad, hellitavad siis l a p s i. Ja nagu poleks Mobi seda kõike teadnud! Mobi teadis natukene rohkemgi ja muidugi timmis selle järele ka oma viiuli.

Sagedamaks, sagedamaks läksid kõikisugused *five o'clock*'id Vähkmannide majas. Iga päev toodi Vähkmannide kööki uusi korvisid, kompsusid, kruuse, kottisid ja pakkisid toiduainetega; palgati osav kokk, kuna endi-

ne, Tartust kaasa võetud köögitüdruk lihtsamale tööle pandi.

Võõraste nimekirjad seati kokku Mobi lahkkel kaasabil, kuid siiski ei saanud sõltskond kunagi ühtlane: alati kutsus proua Vähkmann veel viimsel minutil juure kõiksuguseid juhuslikke tuttavaid... kõiksugust prahti, nagu tähendas kord Mobi. Nii siis juhtus mõnel lõuna või õhtusöögil, et, hoolimata välisest shikist, mees ei mõistnud meest ega naine naist; söödi, joodi, istuti natukene, kõneldi pisut moka otsast, haigutati palju ja mindi koju mingisuguse segase tundega: oli nagu midagi... ja ei olnud; ei olnud, aga oli siiski. Ei, seal käis vahel päris mõistlikke mehi... väljamaalasedki olid platsis... kõrge-
mad, suurte teenustega riigiametnikud ja nii edasi, aga sidet nende vahel ei jõudnud luua ükski tont; isegi Mobi ei jõudnud seda teha. Alati, alati, justkui kiuste oli seas mõni 'kaak', mõni Shmendrik, mõni Vurtsmann, mõni i m e l i k daam, mõni Järkovits, kes hakkas varsti kiitma oma ilusat isamaad ja kõnelema majanduslisest tõusust, või seletas pikalt ja laialt, kuidas ta alles neil päevil ühe ametvenna armetumal kombel 'sisse löi'. Ka tikkus majaproua ise kaasa vestma asjus, millest tal aimugi polnud. Mõnikord, kui o l e m i n e juba hakkas enam-vähem roopa minema, rõhatas keegi valjusti, äigas laudlina servaga üle vurrude ning kukkus kõnelema Tolstoist ja Dostojevskist kui moodsatest lüürikutest. Teinekord pillas Sipuk soustikannu naabri sülle, aga jatkas vahvalt edasi oma juttu Loit Keorje ja Kleemenkau hiljutisest kokkusaamisest seal kusagil... noh, seal... allpool... Seejuures tähendas kõneleja pöidlaga oma seljataha, otseku oleksid Keorje ja Kleemenkau sealsamas, teises toas, kokku saanud. Vahel hakkas mõni daam järsku kõnelema liha ja munahindade kiirest tõusust. Siis naeratas mõni väljamaa diplomaat ühe suunurgaga ning punastasid kodumaa riigimehed ja haritlased.

Siin oleks peaaegu paras aeg meele tuletada ühe k u u l s a kirjaniku sõna, mis käib umbes järgmiselt: "Siis püüavad nad mingisuguse aristokratismi poole ihu ja hinge-
ga, kõlkudes mõni aeg taeva ja maa vahel. Vahel läheb neile korda hammastega kinni haarata sellest kahtlasest aristokratismist ning siis ripub X ja Y teatava aja seal üleval; aga nad

kukuvad varsti alla, tükk aristokratismi lõuges, millega pole õieti midagi peale hakata niihästi seal üleval, kui siin all." Siis lähevad nad jälle teiste omasarnaste sekka, kõnelevad ärist... ärist, annavad heategevaks otstarbeks aeg-ajalt mõne kaardiõhtu võidu ning kordavad igal parajal või mitteparajal juhtumisel: "Kas mina neile kuraditele pole küllalt annud? Nad on minu käest saanud küll ja küll – andku nüüd minule!" Neil, ülalnimetatud pidusöökidel oli Vähkmann ise lahke pidupe-
remees, aga arusaaja mehena aimas ta üsna õigesti, kui kaugele võib minna, kui kaugele mitte. Ta käis selle targa sõna järele, mis oli näinud kusagil Tartu restoraani seinal: "Thu deinen Mund nicht unnütz auf, Sag' was Rechtes oder sauf!"

Nii, nii, nii. Aga olid külalised läinud, siis algas kibe kritiseerimine ja võõraste sõelumine kondikeste kaupa. Oh, sa ime – see ja see! Kuulus trio – proua ja preili Vähkmannid ja Mobi – istus siis laua juure, jõi kohvi likööri ning harutas kõik põhjalikult läbi, mis oli nähtud ja kuuldud. Vahel läks ärimees Vähkmann ise sealt mööda, kuulatas pisut, küsis:

"Aga mistarvis siis kutsutakse külalisi, kui nende üle pärast ainult naerdakse?"

"Ah, mis tead sina, papi, niisugustest asjadedest," vastas proua Vähkmann lõbusalt. "Mehed ei näe ju üldse midagi, iseäranis sina. Mine parem oma tuppa, vaata kuidas äri läheb. Jäägu igale oma lõbu."

Ning harilikult kehtis ärimees seepeale õlgu ja läkski sinna, kuhu juhatati.

Muidugi käisid Vähkmanni daamid Mobi saatel ka teiste a r i s t o k r a a t i d e juures võõrsil. Siis nuttis kodus väike Herta, vihane, et teda kunagi kaasa ei võetud; trampis jalgedega vastu põrandat, kiskus katki oma kooliraamatud, heftid; sülgas näkku ema ja õe pildile. Mõnikord puges ta salamahti õe kambri ning silmitses asjatundja pilguga kahtlase kunstiväärtusega pilte, mis olid hiljuti tekkinud Emma kirjutuslaua sahtli. Elu kõrgeima mõtte umbkaudsed sihtjooned ulatasid juba Vähkmanni noorema võsuni. Tasa kadus siis ka flegmaatiline gümnaasiumi õpilane Paul kuhugi ära ning tuli tagasi alles hilja öösel, kahvatanud näoga, klaasistanud silmadedga.

Nii läks aeg. Tuli ilus kevad, tuli veel ilusam suvi. Suvel elas Vähkmannide pere-

kond pealinna lähedal toredas suvimajas. Sealsamas saatis ka Mobi mööda oma n.n. priitunnid, kuna perekonnaisa ise ainult laupäeviti ilmus ja esmaspäeva hommikuks linna tagasi sõitis, nagu tegid teisedki ärimehed.

***

Kõik see läks imelikul kombel ja tuli, nagu Vähkmann enesele ise ütles: pauk paugu järele. Vähkmann töötas endiselt suure hoolega ja püüdis igati kinni katta neid suuri väljaminekuid, mis nõudis perekonna a j a k o h a n e ülespidamist; aga maja... kõige pealt maja, kallihinnaline mööbel, pidusöögid, suvimaja – see oli ikkagi liig palju nii lühikese aja jooksul. Vähe aitas, et ta ise oli äärmuseni kokkuhoidlik ega lubanud endale midagi ülearust – see oli liig väike vastukaal sellele, mis tarvitas perekond. Teisest küljest hakkasid isegi äriasjad käima aeglasemas tempos kui enne; kaupade peale ei jookstud enam tormi nagu varem. Jaa, olid asutamisel mõned suured, soliid ärid, aktisia seltsid, mis tulevikus töötasid anda ilusaid dividende, aga neist polnud temal võimalik osa võtta; tema ei saanud ehitada tuleviku peale, tal puudus raha, mis oli kinni hiljuti omandatud liikumata ja liikuva varanduse all. Muidugi võis laenata, teha obligatsioone, aga neidki oli juba tehtud oma jagu, rohkem kui o m a jagu. Vähkmann pidi r u t t u kätte saama oma raha, mille oli pantinud ärilisse ettevõttesse, pidi balanseerima, pidi l i v i m a, töötama n. n. lühikeste lüketega, kui tahtis end hoida vee peal. See asjaolu pani mõtlema meie följetonikangelase, tegi kirjuks mehe pea.

Ühel ilusal suisel päeval, nädala keskpaiku, ilmus proua Vähkmann linna... äkki, nagu pikse pilv... ja ei nõudnud oma armsalt papilt mitte rohkem ega vähem kui purjepaati.

"Ah," ütles ta, "kui ilus on nüüd meri! Kui kahju, et me oma aega ei saa mööda saata merel. Merel kosuksime kõik, iseäranis Paul – ta on viimasel ajal hoopis kõhnaks ja kahvatuks jäänud. Sa oled meile igas asjas järele annud, nüüd loodame, et sa meile ka purjepaati ei keela. Nii ilus on merel!"

"Ei, kulla-kallis," raputas Vähkmann pead, "purjepaati ei saa ma teile kõige parema tahtmise juures osta. See on võimata."

"Aga, papi! Merel on ju nii ilus!"

"See võib olla, aga meie rahaasjad pole sugugi ilusad."

"Ah, Johann, ma tean, sul on viisiks kujutada meie rahaasju ikka halvemas valguses, kui nad tõesti on."

"Ei. Ma ei kujuta midagi. Mispärast peaksin sinu eest midagi varjama. Istu siia, ma näitan sulle ärraamatute järele täpisealt, missugune on meie rahaline seisukord p r a e g u. Ma ei salga, mõne aja eest oli see üsna rahuloldav."

"Ärraamatud! Kulla papi, mis tean mina ärraamatutest? Mina tean ainult seda, et merel on praegu ütlemata ilus ja meile on purjepaati väga, väga vaja. Üks niisugune... ilus on sealsamas, meie lähedal müia. Mobi –"

"Ei," ütles Vähkmann järsku, kusjuures punased lapid ta näole tekkisid, "parem jäta me selle jutu. Mina ei saa, ei suuda teile purjepaati osta – sellega on lõpp. Üldse, nagu ma näen, läheb see Mobi mulle liig kalliks maksma."

"Mobi!" hüüdis proua Vähkmann tõsise imestusega. "Kuidas nii – Mobi? Mis sa oled ostnud – oled m e i l e ostnud, mitte Mobile. Ka seda purjepaati palume m e i e, koguni mitte Mobi."

"Ah, jätame ometi selle jutu ja kõneleme millegist muust. Kuidas on laste tervis? Mis tarvis tulid sa üldse täna linna?"

"Laste tervis on, jumal tänatud, hea... peale Pauli. Ma ei tea, mis on selle poisiga. Ja linna tulin... Ma ju ütlesin sulle, mispärast ma linna tulin."

"Ahaa – purjepaati pärast."

"Nojaa. Aga luba, et ma nüüd endise juure natukene tagasi tulen ja sult küsin, mis tahtsid sa sellega öelda, et Mobi sulle liig kalliks läheb?"

"Jätame, jätame."

"Ei, ma ei soovi jätta. Ma tahaksin sinuga täna selle ja veel mõne teise asja kohta lõpulikult v ä l j a rääkida. Ütlesid praegu: Mobi läheb sulle liig kalliks maksma. Mis see tähendab? Kuidas läheb sulle Mobi kalliks maksma? Selles üteluses peitub tingimata mõni tagamõte. Ja missugune nimelt, seda tahaksin kõige pealt teada. Mobi... Mis on Mobi sulle kurja teinud? On ta ennast sinu asjadesse seganud? Õpi enne inimest tundma, siis näed, kes on Mobi. Seni on ta meile ainult

abiks ja kasuks olnud. Luba, luba! See oli esiteks, kulla Johann. Teiseks, mis ma veel olen tähele pannud, oled läinud niisuguseks – ma ei tea, kuidas öelda –, justkui umbusklikuks meie vastu... vaatled meid altkulmu justkui kurjategijaid. Mis see tähendab? Seda on ka Mobi märganud ja imestab väga, kuidas võib niisugune asi, niisugune jõllitamine ilma mingi põhjusega, võimalik olla. On sul minule või meile kõigile midagi ütelda, siis ole nii lahke, ütle lausa välja – pole me teineteisele ometi võõrad ja vaenlased. Arvan, et just täna, kus meid pole keegi segamas, on selleks kõige parem juhus."

"Ah," heitis Vähkmann käega ja vaatis aknast välja, "mistarvis nii sügavalt. Ma ei taha... Laseme olla."

"Ahaa – sa ei taha! Aga mis pärast sa siis ise peale hakkad? See on ju väga kena... loopida välja kõiksuguseid põhjendamata sõnu ja öelda pärast: ma ei taha. Nii teevad lapsed. Aga sina oled juba – jumal tänatud...!"

"Noh, olgu siis," pööras äri mees enese järsku naise poole, "räägime endid välja, nagu sa enne ütlesid. Räägime!"

"Jajah, ma ootan."

"Mitte mina pole end muutnud, kulla naine, vaid just sina. Küsin eneselt tihti: kuhu on jäänud see kuldne, kokkuhoidlik, tark pere naine ja hea ema, kes meil oli Tartus? Jah, mis on sündinud minu hea Mutiga, et ta on järsku hakanud elama ainult käesolevale silmapilgule, mitte põrmugi muretsedes tuleviku ette? Jaa, jaa, tuleta ainult meele seda laastamist, mis oled viimasel ajal toime pannud meie majapidamise kallal! Tubli – Emma läheb mehele ja nii edasi... Aga peaks nagu mõtlema ka teiste laste peale, kes pole veel kaugeltki jalul... kes tahavad meie abi veel mitu head aastat... Ei, kulla Mutt, isegi rikkad inimesed, kes kogu elu aeg elavad külluses, ei tee nii nagu sina praegu."

"Soo-soo!... Nüüd ma saan aru: sul on lihtsalt rahast kahju, mis kulutad meie peale. Oh, sa kulla mehekene, miks sa siis kohe ei ütelnud! Siis oleksime võinud puggeda kuhugi keldri, närida koorukesi, rüübata natukene vett peale ja elada nagu rotid."

"Mispärast nii? See on teine äärmus. Võiks ju elada nii, noh... Tartus elades ei näinud me sugugi koorikuid, vaid käisime

keskteed... elasime nii, nagu olukord lubas. Tartus –"

"Ah! – Tartus, Tartus! Seda Tartut kuulen ma juba ma ei tea mitmendat korda. Tartu ja Tartu! Ma saan nüüd aru: sinu vaga soov on see, et ma tervel eluajal ei teeks sammugi pliidi juurest; et ma veaks oma iket justkui künnihärg, hommikust õhtuni... ilma mingisuguse muu huvita kui – kõhutäis süüa. Ei, Johann, ma saan aru, saan aru... aga pean sulle kohe tähendama, et ma kogunisti ei taha jääda künnihärgjaks surmani. Kord tahan ma ka natukene endale elada. Tartus... Võib olla, oli see seal tarvilik, et pidin tõõtama nagu ori, kuid siin pole seda enam vaja. Peale selle on elu ka üks kõrgeim mõte, millest sina küll vaevalt aru saad."

"Kõrgeim mõte? Mis see on? Sa ütlesid ometi: kõrgeim?"

"Jah, ma ütlesin: kõrgeim mõte. Ja just selle kõrgeima elumõtte pärast ei lähe ma enam kunagi sinna tagasi, kust tulin."

"Hm... Uudis, uudis! Kõrgem elumõte... või kõrgeim, nagu sina ütlesid. Jaa... Ja see kõrgeim elumõte seisab siis selles, et sa laastad ja purustad ja teed viis imet meie varanduse natukesega?"

"Kes on öelnud, et elu kõrgeim mõte seisab laastamises ja purustamises? Kes on üleüldse laastanud ja purustanud ja teinud viis imet sinu varandusega?"

"Sina."

"Sa lähed tõesti häbematuks, Johann."

"Oota, oota, mu kallis. Me tahtsime endid ju täna lõpuni välja rääkida. Vaata, ma olen seda elu kõrgeimat mõtet sinu juures märganud ainult niipalju, et sa oled hakanud elama õige suureviisiliselt ja kulutad palju rohkem kui meie kulutada tohiksime... paljum. Miskit muud pole ma tähele pannud, milles avalduks see uus kurs. Ja et sa laastad – on fakt. Meie seisukord oli rahuloldav, võiks koguni ütelda: hea; aga praegusel silmapilgul oleme vaesemad kui Tartust tulles. Mis on siis see? Majast, kus praegu elame, pole meie oma mitte rohkem kui kolmandik osa, kui me obligatsioonid välja lunastame ja teised võlad tasume. Sissesead... see on kallis ainult ostes... ju seda ei võigi rehkendada. Ja raha... Mis sa arvad, kui palju on meil raha? Nüüd tuled sina ja tahad seda

viimast... Ei, viimne aeg on pöördra teisele teele."

"Aga siis, jumala pärast, teeni ometi rohkem, nagu teised mehed teevad. Vaata Vurtsmannisid, Järkovitse..."

"Ah, Mutikene, Mutikene! Meie, nagu näha, ei mõista teineteist enam sugugi. Sa tahad siis, et ma jookseksin hingepuhult, haaraksin siit ja sealt... igalt poolt, kust aga juhtub... ausal või autul kombel."

"Ei, mispärast autul kombel. Seda pole tarvis."

Vähkmanni kabinetis tekib vaikus. Jälle lööb kell saalis oma kumisevaid lööke. Äri-mehe meel läheb nukraks. Salk haki-värvilisi ratsanikke sõidab muusika saatel aknast mööda, liueldes otsekuu roheline jõgi keset mustavat rahvahulka. Kusagil pugiseb automobiil... Üks raudteerong kuulutab oma päralejõudmist veniva akkordiga.

"Ei," satub ta viimaks jälle tasakaalu ja saab kätte oma vaigse humoori, "ei, mu kallis, ma näen, meie armas väi, Mobi, on su pea pulki täis ajanud. Jaa, jaa; ära tõrju vastu – see on fakt. Pikapeale hakkavad isegi mehed midagi nägema... esiteks natukene aimama, siis natukene nägema ja kuulma... kuni asi ongi lõpulikult klaar."

"Mis sa tahad sellega ütelda, Johann?" küsis proua Vähkmann, tihedalt punastades. "Tähendab sa pole ennast siiski lõpuni välja rääkinud?"

"Peaaegu lõpuni. See, mis ma veel ütelda tahtsin, käib rohkem Mobi kohta. Tehku Mobi ometi kord pulmad, võtku ära oma Emma ja ostku talle siis kas või kuldlossid, purje- ja õhulaevad; mina ei jõua enam kaemini tantsida tema pilli järele. Sest kui palju ma ka iial teeniks – seda oleks ikkagi vähe tema ja sinu tujude täitmiseks. Veel mõni aeg niisugust elu – ja ma olen lahti niihästi viimsest varandusest kui ka tervisest; siis olen ma tarvetu nagu vana laevakere ja ei kõlba enam kuhugi. Leitakse mingisugune kõrgeim mõte ja hakatakse teist inimest taga piitsutama, et ta teeks võimalikuks otse võimatuid asju!"

"Nüi. Nüüd oled siis arvatavasti küll lõpule jõudnud. Mis peaksin ma siis nüüd sinu aru järele kõige pealt tegema? Kas hakkama pesunaiseks või avama mõne vürtsipoe? Kuidas

oleks kõige lihtsam parandada meie majanduslist seisukorda?"

"Ah, Muti, Muti! Sa kas ei saa minust tõesti aru või ei taha minust aru saada. Nii või teisiti on asi täbar. Sõida maale tagasi, istu mere kaldale ja mõtle kord põhjalikult läbi, mis ma sulle täna ütlesin. Arvan, me hakkame teineteist siiski veel mõistma, sest ka sina pole enam laps, vaid – jumal tänatud...!"

"Tubli, tubli. Muu seas oleks aga väga soovitatav, et sinagi minu tänased sõnad läbi kaaluksid."

Vähkmann naeratas vaevalt märgatavalt, aga ei lausunud sõnagi.

"Jaa, jaa, ka see poleks paha. Ah, jaa, Johann... Võib olla, saame meie selle purjeka ilma sinu abitaagi kätte."

"Purjeka...? Ikka veel purjeka? Ilma minu abita... Kuidas on see võimalik?"

"Noh, see ei peaks sulle tähtis olema; sulle on ju peaasi, et s i n d rahule jätaksime. Hea küll, me jätame sind rahule. Paranda oma majanduslist seisukorda."

"Aga, Muti!"

"Ei, ei, Johann, paranda aga paranda oma majanduslist seisukorda! Et sa jälle ei võiks öelda, otsekuu oleksime m e i e sind paljaks riisunud!"

***

Kuid Vähkmann oli mõnes punktis pehme mehikene, pehmemgi kui vast arvas ise. Laupäeva lõunaa ajal oli ta juba päris pehme, pani raha tasku ja sõitis maale... See 'õnnetu' purjepaat pidi siiski ostetud saama, olgugi, et raha mujale hädasti tarvis oli. Pärale jõudes, kuulis äri-mehe oma suureks üllatuseks, et paat oligi juba ostetud.

"Sa tuled meiega muidugi kaasa, papi," ütles Herta. "Meie purjek ujub justkui luik."

Vähkmann läks omaste saatel merekaldale, vaatis sõnalausumata pealt, kuidas Mobi purjede juures talitas ja tema perekonna ühes söögi- ja joogitagavaraga paati aitas, raputas pead, pani käed seljale ning sammus pikkamisi suvimaja poole tagasi.

"Hahaha!" kuulis ta Emmat naeravat. "Papi ei julge kaasa tulla – ta kardab vett."

(Järgneb)

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 01.02.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,19 Tellimuse nr. 528. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 2. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

